

Teaduseetika järelevalve ja toetamise riikliku süsteemi loomine Eestis

RITA 4: TAI poliitika seire

Lõpparuanne

Tartu Ülikool

Siim Espenberg, Marten Juurik,
Kristi Lõuk, Mari-Liisa Parder,
Marvi Remmik, Margit Sutrop,
Gerly Tamm

2020

Uuringut rahastas SA Eesti Teadusagentuur Euroopa Regionaalarengu Fondist toetatava programmi (RITA) raames.

Uuringu tegi Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus RAKE koostöös Tartu Ülikooli eetikakeskusega.

Autorid: Siim Espenberg, projektijuht

Marten Juurik

Kristi Lõuk

Mari-Liisa Parder

Marvi Remmik

Margit Sutrop

Gerly Tamm

Uuringu tegijad tänavad tellija esindajaid Siret Rutikut ja Hanna Raigi ning kõiki uuringu raames intervjueeritud, küsitluses ja aruteludel osalenud inimesi pühendatud aja ja nõuannete eest.

Viitamine: Espenberg, S.; Juurik, M., Lõuk, K., Parder, M.-L., Remmik, M., Sutrop, M., Tamm, G. (2020). Teaduseetika järelevalve ja toetamise riikliku süsteemi loomine Eestis. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus RAKE ja Tartu Ülikooli eetikakeskus.

RITA on Euroopa Regionaalarengu Fondist toetatav programm, mille eesmärk on suurendada riigi rolli teaduse strateegilisel suunamisel ning teadus- ja arendusasetuste võimekust ühiskondlikult oluliste uuringute tegemisel. Programmi kaudu rahastab SA Eesti Teadusagentuur Eesti riigi vajadustest lähtuvaid sotsiaal-majanduslike eesmärkidega rakendusuringuid.

Tegevus 4: teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni (TAI) poliitika seire. RITA tegevuse 4 eesmärk on jälgida TAI poliitika elluviimist ja anda soovitusi uute poliitikate kujundamiseks. Analüüse ja uuringuid teevad Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, Tallinna Tehnikaülikool, Eesti Teaduste Akadeemia ning Eesti Teadusagentuur.

Sisukord

Sisukord	3
Sissejuhatus	5
1. Metoodika	7
2. Tulemused	8
2.1. Välisriikide kogemuse analüüs	8
Teaduseetika süsteem	9
Teadusuuringute regulatsioon	11
Eetikakomiteede süsteem	14
Väärkäitumiste menetlemine	16
2.2. Eesti teaduseetika süsteem	17
Eesti teaduseetika komiteed	18
Organisatsioonipõhised eetikakomiteed	21
Eesti eetikakomiteede rahastus	23
2.3. Küsimustik: kirjeldav statistika	23
Kogu valimi tulemused	24
Akadeemiliste töötajate tulemused	27
Juhtide ja professorite tulemused	28
Tudengite tulemused	29
Mitteakadeemiliste töötajate tulemused	30
Teaduseetika süsteemi korraldajate tulemused	31
2.4. Küsimustiku „muu“ vabavastuste, avatud küsimuse ja intervjuude temaatiline analüüs	32
Teaduseetika-alane ettevalmistus ja teadlikkus	32
Teaduseetika <i>versus</i> teaduse rahastamine	34
Eetikakomiteede toimimine ja rahastamine	35
Probleemid ja rahulolematuse eetikakomiteede tööga: aeglane infoliikumine, bürokratia, vähene spetsialiseeritus	36
Institutsionaalsed eetikakomiteed/eetikakomisjonid	38
Teaduseetika süsteem Eestis, seda toetavad regulatsioonid ja seadusandlus	39
Väärkäitumise juhtumid ja nende menetlemine	40
3. Järeldused ja soovitusel	43
3.1. Soovitused	43
Eetikakomiteede tegevuse korraldamine	43
Nõustavate kogude tegevus ja teadlaste nõustamine	44
Hea teaduse juurutamine ja väärkäitumise juhtumite menetlemine	45
Teadlaste nõustamise ja koolitamise süsteem	46
3.2. Stsenaariumid	47
I stsenaarium: <i>status quo</i> säilitamine (minimaalsed muudatused)	47
II stsenaarium: mõned muudatused	48
III stsenaarium: ümberstruktüreeritud tsentraliseeritud süsteem (suured muudatused)	49
Kasutatud allikad	51
Norra kirjalikud materjalid	52
Soome kirjalikud materjalid	53
Austraalia kirjalikud materjalid	54
Austria kirjalikud materjalid	55
Leedu kirjalikud materjalid	56
Lisad	59
Lisa 1. Norra	59
Süsteem ja regulatsioon	59
Load ja kooskõlastused	60

Rikkumiste menetlemine	62
Analüüs ja monitoorimine	62
Lisa 2. Soome	64
Süsteem ja regulatsioon	64
Load ja kooskõlastused	65
Rikkumiste menetlemine	67
Rahastus	67
Analüüs ja monitoorimine	68
Lisa 3. Austraalia	69
Süsteem ja regulatsioon	69
Load ja kooskõlastused	69
Rikkumiste menetlemine	71
Lisa 4. Austria	75
Süsteem ja regulatsioon	75
Load ja kooskõlastused	76
Rikkumiste menetlemine	78
Analüüs ja monitoorimine	80
Lisa 5. Leedu	82
Süsteem ja regulatsioon	82
Load ja kooskõlastused	83
Rikkumiste menetlemine	85
Analüüs ja monitoorimine	88

Sissejuhatus

Näljasele inimesele eetikast rääkimine on veidi tulutu tegevus. Suur osa teaduseetika kultuuri parandamisest on luua turvaline, jätkusuutlik töökeskkond teaduse-kõrghariduse sektoris, sest seejärel on palju hõlpsam rääkida ka eetikast (Anonymous)

„Teaduse ülesandeks on uurida loodust ja ühiskonda, et avastada ja mõista maailma toimimise mehhanisme ja seaduspärasusi. Teadusliku töö vankumatu eeltingimus on ausus. Eriti oluline on, et kõigi teaduses osalejate tegevus ja kõik teaduses toimuv oleks usaldusväärne nii teadlaste kui kogu ühiskonna jaoks. Selleks, et teadus saaks ühiskonnas oma rolli täita, tuleb üha enam tähelepanu pöörata teaduse enda toimimise põhimõtetele” (Ülevaade Euroopa teaduseetika ..., 2017).

Teaduse ja tehnoloogia kiire areng ning ühiskonna kasvavad ootused teadlastele on üha enam fookusesse tõstmas erinevaid teaduseetika küsimusi. Seetõttu on järjest olulisem, et teadlased teadvustaksid teaduseetika aspekte, ühiskonna ootusi ja võimalikke eksimisohte oma igapäevatoos. Kuna teadus põhineb usaldusel (nii teadlaste usaldusel üksteise vastu kui ühiskonna usaldusel teadlaste vastu), siis on nii teadlastel kui teadusasutustel suur vastutus ning kohustus järgida kokkulepitud väärtusi ja tegevuspõhimõtteid. Teaduseetika kui distsipliin tegeleb sellega, millised need väärtused ja põhimõtted on ja miks neid peaks järgima.

Inglise keeles tehakse vahet kahel mõistel: „research ethics“ ja „research integrity“. Selle üle on teaduskirjanduses palju vaidlusi, mis on kummagi mõiste täpne sisu või kumb on laiem mõiste (hea ülevaate leiab Jordan, 2013 või Sutrop, Parder, Juurik, 2020). Eestikeelne sõna „**teaduseetika**“ hõlmab nii **teadlaste kutse-eetikat** kui ka **teadustöö eetikat** (Sutrop 2013, 101). **Teadlaste kutse-eetika** keskmes on väärtused ja tegevuspõhimõtted, millest teadlased peavad oma teadustöö kõigis etappides lähtuma: vabadus, vastutus, ausus ja objektiivsus, vastastikune austus ja hoolivus, õiglus, avatus ning koostöö. Need väärtused tulenevad teadlase professiooni eesmärkidest – edendada teadmist ning lahendada inimkonna ees seisvaid probleeme. **Teadustöö eetika** keskendub lisaks ka neile väärtustele ja printsiipidele, mis on seotud teaduse toimimisega ühiskonnas ja kohustustega uuritavate ning ümbritseva keskkonna vastu (autonoomia ja inimväärikus, privaatsus, heategemine, mittekahjustamine, õiglus).

„Seega võib **teaduseetikat defineerida** kui kõigi teadustööd tegevate ja rahastavate osapoolte (teadlased, teadus-ja arendusasutused, teadust rahastavad asutused) kohustumist lähtuda vastutustundliku teadustöö tegemiseks vältimatult vajalikest eetilistest põhimõtetest ja kõrgetest professionaalsetest standarditest” (Ülevaade Euroopa teaduseetika ..., 2017). Eetilised küsimused tõstatuvad nii teadustöö kavandamisel, läbiviimisel kui ka tulemuste avaldamisel ja rakendamisel, samuti teadlaste osalemisel teaduskogukonnas.

Teaduseetika hõlmab nii teadlaste kutse-eetikat (väärtusi ja kindlaid põhimõtteid, millest peaksid teadlased teadustöö kõigis etappides lähtuma) kui ka uuringueetikat, mis pöörab tähelepanu nii uuringute eesmärkidele, meetodikale (sh uuringutesse kaasatavate inimeste ja loomade kohtlemise) kui ka teadustöö tulemuste avaldamisel ja rakendamisele (sh kaasnevatele mõjudele). Selleks, et teadus oleks usaldusväärne, aus, ühiskonnale kasulik, hästi korraldatud ning rahvusvaheliste normidega kooskõlas, on vaja arendada teaduseetika õpetamist ja järgimist toetavat riiklikku süsteemi, kus oleks paigas nii vastutajad, tegevused kui ka rahastamine.

Teaduse põhiväärtuse, s.o usaldusväärse, hoidmiseks on paljudes riikides välja töötatud hea teadustava nime kandvad koodeksid ja juhendmaterjalid. Koodeksite loomisel on järjest suurema kaalu

omandanud rahvusvahelises koostöös koostatud materjalid, millest olulisemad on Euroopa teadlaste harta ja teadlaste töölevõtmise juhend (Euroopa Komisjon 2006), Singapuri deklaratsioon teaduse usaldusväärsusest (World Conference..., 2010) ning Montreali deklaratsioon teaduse usaldusväärsusest piiriüleles koostöös (World Conference..., 2013). Euroopa raamdokumentidest võib olulisemaks pidada Euroopa teaduste akadeemiaid ühendava organisatsiooni All European Academies (ALLEA) koostatud Euroopa teaduseetikakoodeksi 2017. aastal täiendatud versiooni (ALLEA, 2017) ning Euroopa teadus- ja arendusasutusi ning teadust rahastavaid organisatsioone ühendava assotsiatsiooni Science Europe koostatud hea teadustava uuringu raportit (Science Europe, 2015), milles esitatakse liikmesorganisatsioonide kogemuste ja ettepanekute põhjal teaduseetika põhimõtete rakendussuunised.

Eestis töötati esimene Eesti teadlaste eetikakoodeks välja 2002. aastal Eesti Teaduste Akadeemia poolt ning 2017. aastal Eesti Teadusagentuuri (ETAg) ja Tartu Ülikooli eetikakeskuse eestvedamisel Eesti hea teadustava (Hea teadustava, 2017), mis on juhiseks teadlaskonnale teaduse hea nime hoidmisel. Dokumendi eesmärk on toetada ühtset arusaama ausast teadusest ning selle põhimõtete juurdumist ja levikut Eestis. Dokumendiga on liitunud 23 teadus-arendusasutust Eestis.

Euroopa teadusruumi ja innovatsiooni komitee (ERAC) kutsus 2018. aasta kevadel Euroopa teadusruumi liikmesriike osalema Horisont 2020 poliitika toetusvahendi vastastikuse õppimise meetmes teaduseetika teemal (*Mutual Learning Exercise on Research Integrity*). Meetmes osales koos Eestiga 14 riiki ning protsessi eesmärgiks oli vastastikkuse õppimise kaudu toetada Euroopa Liidu riike teaduseetika edendamisel.

Samuti on teema aktuaalsuse tõttu Euroopa Komisjonis loomisel uus teaduseetika kogu, mille töös saavad osaleda ainult konkreetset riiki esindavad riiklikud teaduseetika volinikud (*Research Integrity Officer*).

Teaduseetika alaseid tegevusi on vaja edendada neljal suunal:

- 1) tagada hea teadus/usaldusväärne teadus (*research integrity*) ning menetleda väärkäitumise juhtumeid (sh tuleks luua teaduseetika voliniku ametikoht (*research integrity officer, RIO*);
- 2) korraldada eetikakomiteede (*research ethics committees, REC*) tegevust, et tagada uuringuteks vajalike lubade ja kooskõlastuste andmine;
- 3) tagada eetikaalaste regulatsioonide ettevalmistamine ning seadusandja nõustamine (*ethics council*);
- 4) tagada teadlaste ja teadusasutuste eetikaalane koolitamine ja nõustamine, viimane on eetikanõustajate (*ethics advisors*) ülesanne.

Praegu ei ole Eestis läbi mõeldud ja kokku lepitud, kes ja kuidas neid funktsioone täitma peaks, mille tõttu on Eestil oht jääda kõrvale Euroopa Liidu teaduseetika ühistegevustest ja arendamisvõimalustest.

Euroopa teadusruumi eri riikides on nii seadusandlik, kultuuriline kui ka „tavaõiguslik“ raamistik väga erinev, ent kõigis meetmes osalevates riikides on ühel või teisel kujul määratletud teaduseetika korralduslikud küsimused, v.a. Eestis, kus riigi tasandil süsteem puudub. Samuti puudub Eestis riiklik ja sõltumatu asutus, mis tegeleks teaduseetika korralduslike küsimustega ning koordineeriks eetikakomiteede tegevust, et tagada kõigi osapoolte võrdne kohtlemine ning protsesside läbipaistvus.

Lähtudes tellija ehk Eesti Teadusagentuuri ülesandepüstitusest, valmib uuringu tulemusel analüüs ja kokkuvõtte koos soovitustega, kuidas kahte esimest valdkonda oleks kõige parem korraldada. Kolmanda ja neljanda tegevuse korraldamiseks kaardistatakse vajadused.

Uuringu eesmärgiks on

- anda ülevaade Eestis teaduseetika valdkonnas tegutsevatest institutsioonidest (komiteed, nõuandvad kogud, keskused) ja analüüsida nende tegevust,
- selgitada erinevate sidusrühmade ja organisatsioonide vajadusi teaduseetika küsimustega tegelemiseks,
- analüüsida erinevate riikide teaduseetika korraldust ja leida Eestile sobivaid eeskujusid,
- anda soovitusi teaduseetika riikliku süsteemi ja institutsionaalse korralduse loomiseks ning hea teaduse riikliku voliniku määramiseks ja uuringueetika komiteede töö korraldamiseks.

1. Metoodika

Uuringu tegemiseks kasutati nii kvalitatiivseid kui kvantitatiivseid meetodeid, analüüsiti olemasolevaid dokumente ja andmeid ning koguti juurde uut informatsiooni. Seejuures analüüsiti teiste riikide häid praktikaid.

Sidusrühmade ja organisatsioonide esindajatega viidi läbi veebipõhine **küsitlus**, mille eesmärk oli saada ülevaade erinevate sidusrühmade ja organisatsioonide vajadustest teaduseetika küsimustega tegelemiseks (sh eetikakomiteede tegevusest, erinevate osapoolte probleemidest ja vajadustest) ning anda sisendit süvaintervjuudeks erinevate sihtrühmade esindajatega. Küsimustik saadeti vastamiseks 47 asutusele ja organisatsioonile (sh avalik-õiguslikud ülikoolid, rakenduskõrgkoolid jt teadusarendusasutused, mis on alla kirjutanud heale teadustavale, samuti kaasati uuringusse asutused, mis vastavale dokumendile alla kirjutanud ei ole, kuid mille tegevusvaldkonnad on seotud teadus- ja rakendusuringute kavandamise ja läbiviimisega). Küsimustikuga koguti infot 21 päeva jooksul oktoobris 2019 ja sellele vastas kokku 520 inimest.

Lisaks tehti 15 **intervjuud**, neist 13 individuaalintervjuud (sh akadeemilised töötajad, teadusuuringute juhid, eetikakomiteede/komisjonide/keskuste liikmed ja/või töötajad, rakendusuringuid tegevate asutuste esindajad, doktorandid, Riigikogu liikmed, ülikoolide teaduspoliitika korraldajad) ja kaks fookusgruppiintervjuud (sh avalik-õigusliku ülikooli teaduseetika korraldajad, doktorandid).

Intervjueeritavad valiti välja küsimustikule vastanute hulgast, st küsimustiku täitnutel paluti osaleda teemakohasel intervjuul ning nõusoleku korral võtta ühendust uuringu meeskonnaga. Kokku andis nõusoleku intervjuus osalemiseks 39 inimest. Samuti küsiti intervjuus osalenutelt soovitusi, kellega veel võiks uurimismeeskond teaduseetika teemadel vestelda (lumepallimeetod). Selliselt kujunes akadeemiliste ja mitteakadeemiliste töötajate ning üliõpilaste esindajate valim, mis aitas kontakti võtta osalejatega, kes on teemaga kõige otsesemalt ning enam kokku puutunud.

Intervjuud toimusid silmast-silma või Skype'i vahendusel ning kestsid tulenevalt intervjueeritava kogemusest ja valmisolekust seda jagada 1–2 tundi. Intervjuudega alustati novembri esimesel nädalal. Korraga tegi intervjuud 1–2 analüütikut. Andmekogumiseks kasutati poolstruktureeritud intervjuud,

kuna see tagas vajaliku paindlikkuse – intervjuerija sai intervjueritava vastuste põhjal muuta intervjuukavas olevate küsimuste järjekorda või uuest informatsioonist tulenevalt küsimusi jooksvalt kohandada ja täiendada.

Kuivõrd intervjuudeks pöördui osalejate poole, kelle huvi- või erialane tegevus oli uuringu teemaga seotud, olid intervjueritud hea meelega valmis uuringus osalema. Põhjuse keelduda tingis ennekõike ajapuudus. Uuringus osalejate nõusolek ja intervjuujärgne tagasiside tulenesid nende arvamusest, et teaduseetika teema on ühiskondlikult oluline ja soovist jagada arvamust kehtiva süsteemi ja oma kogemuste kohta.

Lisaks viidi läbi **dokumendianalüüs** (veebipõhiselt kättesaadavad dokumendid) ja **intervjuud välisriikide ekspertidega** viie riigi (**Norra, Soome, Austria, Leedu, Austraalia**) teaduseetika süsteemide kaardistamiseks.

Välisekspertide intervjuerimiseks kasutati poolstruktureeritud intervjuud. Intervjuukava koostati esmase kogutud info põhjal (sisend saadi teaduseetika konverentsilt Hong Kongis juunis 2019 ning töökohtumiselt Norra ja Soome riiklike teaduseetika komiteedega septembris 2019). Suur osa Soome ja Norra kogemuste kaardistamisest toimus töökohtumise esitluste ning esitatud küsimuste raames. Kohtumine toimus Norra riiklikus eetikakomitees (FEK), kus ettekande tegid nii FEK-i juht kui nelja riikliku komitee esindajad. Soomet esindas Soome riikliku teaduseetika komitee (TENK) delegatsioon. Austria, Leedu ning Austraalia (Sydney ülikool, teaduseetika üksuse juht) süsteemide kaardistamiseks viidi läbi intervjuud e-maili ja Skype teel.

Kõigi viie riigi teadussüsteemide kaardistamiseks kasutati lisaks **veebipõhiselt kättesaadavaid dokumente**. Esmase kaardistuse, dokumentide analüüsi ja intervjuude põhjal jagati riikide kirjeldused nelja ploki:

- 1) teaduseetika süsteemi korraldus,
- 2) eetiline läbivaatus ning lubade ja kooskõlastuste võtmine,
- 3) eetikakomiteed,
- 4) väärkäitumiste menetlemine.

Nimetatud kategooriate alusel koostati võrdlev analüüs, mis tõi välja uuringusse arvatud riikide teaduseetika süsteemide sarnasused ja erinevused. Kasutatud dokumentide nimekiri on riikide kaupa esitatud kirjanduse loetelu all. Iga riigi süsteemi kirjeldus eraldiseisvalt asub aruande lisas. Dokumentide ja intervjuude põhjal tehtud kokkuvõtte annab ülevaate sellest, kuidas vastavas riigis teaduseetika süsteem toimib. Praktilises elus esineda võivad ebakõlad riiklikul tasandil kokkulepitu ja igapäeva elu praktikate vahel ei olnud selle uuringu objektiks.

2. Tulemused

2.1. Välisriikide kogemuse analüüs

Eesti teaduseetika süsteemi loomiseks soovitude tegemiseks võeti vaatluse alla viie riigi teaduseetika süsteemide korraldus. Koostöös ETAg, Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuse ja Tartu Ülikooli eetikakeskusega valiti näideteks **Norra, Soome, Austria, Leedu ja Austraalia**. Norra

puhul on tegemist riigiga, kus teaduseetika on seaduse tasandil reguleeritud, süsteem on väga põhjalikult läbi mõeldud, tegevus käib spetsiaalselt teaduseetika seaduse alusel ja rahastamissüsteem on paigas. Austraalia esindab suurt riiki, kus on palju ressursse ja aastakümneid väljakujunenud süsteem. Leedu (ja osaliselt ka Austria) on näidisriik, mille parameetrid on pigem sarnased Eestile – väike ja tagasihoidlike vahenditega riik. Soome on lähedane naaberriik, millel on läbimõeldud ja toimiv teaduseetika süsteem.

Välisriikide võrdlus on jagatud temaatiliselt neljaks osaks:

- 1) **teaduseetika süsteem** üldiselt, kus on käsitletud lühidalt iga riigi teaduseetika süsteemi eripärasid;
- 2) **load ja kooskõlastused**, kus on käsitletud seda, millised uuringud, mis alusel ja kuidas peavad saama endale eetikakomitee kooskõlastuse või mõne muu loa;
- 3) **eetikakomiteede süsteem**, mis käsitleb seda, kuidas on riigis korraldatud eetikakomiteede toimimine riiklikul, regionaalsel ja institutsionaalsel tasandil;
- 4) **väärkäitumise menetlemine**, mis käsitleb seda, kelle ülesandeks on väärkäitumise juhtumitega tegelemine.

Selles peatükis on esitatud kokkuvõtlik ja võrdlev kirjeldus Norra, Soome, Austria, Austraalia ja Leedu teaduseetika süsteemidest, välisriikide analüüsi valitud võrdlusriikide põhjalik ülevaade on toodud lisades 1–5.

Teaduseetika süsteem

Teaduseetika süsteemi all on silmas peetud võrreldavas riigis tegutsevaid riiklikke ja mitteriiklikke asutusi, kelle ülesandeks on teaduseetikaalane järelevalve, rikkumiste menetlemine, tegevuste koordineerimine või lubade ja kooskõlastuste andmine. Kuigi teaduseetika süsteemse käsitlemise seisukohast on olulised ka väljaõpe, ennetus, rahastamine ja poliitika kujundamine, on need teemad võrdlusest välja jäänud, sest nendes valdkondades on vastutus hägune või jagunenud paljude eri asutuste vahel. Pealegi tulenevad mitmed erisused iga riigi ajaloolistest, kultuurilisest, poliitilistest ja õiguslikest eripäradest, mistõttu on võrdluse lihtsuse ja selguse huvides tähelepanu suunatud vähestele olulistele tahkudele. Veidi pikemalt on iga riigi eripärasid käsitletud lisades.

Teaduseetika süsteemi üldise võrdluse osas on välja toodud

- 1) keskne teaduseetikaga tegelev asutus;
- 2) selle keskse asutuse tegutsemise alus;
- 3) riigis kasutusel olev keskne teaduseetika normdokument;
- 4) keskse asutuse temaatiline hõlmatus.

Tabel 1. Teaduseetika süsteem võrdlusriikides

	Norra	Soome	Austria	Austraalia	Leedu
Keskne asutus	Riiklikud eetikakomiteed (FEK) Haridus- ja Teadus-ministeeriumi haldusala	Riiklik teaduseetika komitee TENK Kuulub Haridus- ja Kultuuri-ministeeriumi halduslasse	Austria Teaduseetika Agentuur (ÖAWI) Toimib enese-regulatsiooni korras	Austraalia teadusagentuur (ARC) koostöös Austraalia Tervise ja Meditsiini-uuringute agentuuriga (NHMRC) ning nende kahe poolt loodud riiklik teaduseetika komitee (ARIC)	Akadeemilise eetika ja protseduuride ombudsmani amet Annab aru Leedu seimile
Tegutsemise alus	Seadus The Act on ethics and integrity in research (2017) ¹	Ministeeriumi määrus (2001/2002) ²	ÖAWI statuut ³	Seadus	Teaduse ja kõrghariduse seadus ⁴ Tegutsemise alus: ombudsmani ameti statuut ⁵
Riiklik koodeks	General guidelines for research ethics (2014) ⁶	Responsible conduct of research and procedures for handling allegations of misconduct in Finland (2012) ⁷	Austrian Agency for Research Integrity Guidelines for Good Scientific Practice (2015) ⁸	Australian Code for the Responsible Conduct of Research (2018) ⁹	Recommendations on the adaption, implementation and supervision of academic ethics codes by institutions of science and studies (2015) ¹⁰

Keskse teaduseetikaga tegeleva asutuse määratlemine on hinnanguline, kuna eri riikide teaduseetika süsteemid ei järgi ühtset mudelit: see võib olla nii riiklik kui ka mitteriiklik, tegeleda vaid väärkäitumisega või omada terve hulga muid ülesandeid. Keskse asutuse määramisel on aluseks võetud asutuse autoriteet teaduseetika süsteemis, koordineeriva tegevuse ning teadusasutustega tehtava koostöö ulatus. Keskse asutuse tunnuseks on üleriigiline tegevuste ulatus, kõrge autoriteet riigi teadussüsteemis ning õigus menetleda väärkäitumise juhtumeid. Autoriteet võib tuleneda nii

¹ <https://www.etikkom.no/en/library/practical-information/legal-statutes-and-guidelines/the-act-on-ethics-and-integrity-in-research/>

² <https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/decreed.pdf>

³ https://oeawi.at/wp-content/uploads/2019/03/FINAL-STATUTES_EN-Stand-Feb-2019.pdf

⁴ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/548a2a30ead611e59b76f36d7fa634f8>

⁵ <http://www.etika.gov.lt/useful-information/statute/>

⁶ <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/general-guidelines-for-research-ethics/>

⁷ https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf

⁸ https://oeawi.at/wp-content/uploads/2018/09/OeAWI_Brosch%C3%BCre_Web_2019.pdf

⁹ <https://nhmrc.gov.au/about-us/publications/australian-code-responsible-conduct-research-2018>

¹⁰ <http://www.etika.gov.lt/wp-content/uploads/2019/04/Recommendations.pdf>

asutuse õiguslikust staatusest, näiteks Leedu akadeemilise eetika ombudsman on avalik teenistuja, või teadlaste suhtumisest ja usaldusest.

Tegutsemise aluse all on silmas peetud seda, kuidas on keskne asutus loodud. Selleks aluseks võib olla seadus või seadusele tuginev ministri määrus: sellisena toimivad FEK Norras, TENK Soomes, ombudsmani amet Leedus ja ARIC Austraalias. Austria ÖAWI on see-eest eneseregulatsiooni korras loodud: tegemist on ühinguga, mille asutajateks ja liikmeteks on Austria teadusasutused. Riikliku reguleerimise eelduseks on, et riigis on vastu võetud seadus, mis näeb ette teaduseetikat puudutava koordineerimise või järelevalve ülesande. See on enamasti ka ainus sarnasus, kuna riikide lähenemised selle ülesande täitmiseks, sh vastutuse jaotamiseks, on siiski erinevad. Samas Austria ÖAWI on näide sellest, et ka vastavat seaduslikku alust omamata on võimalik riigis luua sarnaseid ülesandeid täitev asutus. Küll eeldab see teadusasustustelt vastavat initsiatiivi ja rahalist tuge.

Keskne teaduseetika normdokument viitab eelkõige eetikakoodeksile või muule dokumendile, mis määratleb teaduseetika, väärkäitumise ja muude mõistete sisu, mis katab teadustegevus kõigis riigi teadusasutustes ning mille alusel tegutseb keskne teaduseetika asutus. Igas võrreldud riigis on eelpool käsitletud keske asutuse poolt loodud üleriigiline dokument, olgu selle nimeks koodeks, juhend või soovitused.

Teadusuuringute regulatsioon

Tabel 2 annab ülevaate teadusuuringute regulatsioonist uuringute tüübi alusel. Peamine küsimus on, kas vastavale uuringutüübile on vajalik saada eraldi kooskõlastus või luba. Vaadeldud riikide lähenemine teadusuuringute reguleerimisele on erinev ja sõltub õiguslikest definitsioonidest ja määratlustest. Valdkondades, kus regulatsioon on sarnane, näiteks põhineb Euroopa Liidu direktiividel, on lähenemised sarnasemad.

Inimuuringute kategoorias on esimeseks alamkategooriaks **meditsiinilised** uuringud, mille osas on kõigis riikides kohustuslik eetikakomitee kooskõlastus. Kõik vaadeldud riigid peale Austraalia on viinud oma seadused kooskõlla Euroopa Liidu regulatsioonidega, mis selgitab näiteks ka suurt sarnasust kliiniliste ravimiuuringute osas, kus ühise regulatsiooni aluseks on EL määrus 536/2014¹¹. Erinevused riikide vahel tulenevad pigem sellest, kust läheb piir kooskõlastust vajavate ja mittevajavate uuringute vahel. Näiteks Leedu seaduses on kasutusel mõiste *biomeditsiinilised uuringud*, Austrias on haiglate seaduse alusel komitee kooskõlastus vajalik lisaks kliinilistele ravimiuuringutele ka uute meditsiiniliste meetodite rakendamisel, mitte-sekkuvate uuringute, rakenduslike meditsiiniliste uuringute ning õendusteaduslike uuringute puhul (*pflgeforschung*) ja uute hooldamise meetodite rakendamisel.

Mitte-meditsiiniliste uuringute osas ei ole ühest lähenemist. Isikuandmete kogumisel ja analüüsimisel tuleb lähtuda vastavast regulatsioonist, kuid need ei nõua ühelgi juhul eetikakomiteelt kooskõlastuse küsimist. Kui uuringu jaoks ei küsita andmesubjekti luba, tuleb äärmisel juhul konsulteerida riikliku järelevalve asutusega, kuid see on pigem erandlik. Pigem näevad isikuandmete kaitse regulatsioonid teadusuuringutele ette erandeid, mis võimaldavad lihtsustatud korras isikuandmeid töödelda, eeldusel, et isikute õigused on piisavalt kaitstud. Näiteks Norra ja Soome seaduste kohaselt võib teadusuuringute eesmärgil töötlemise puhul töötlemise õiguslikuks aluseks olla nõusoleku asemel avalik huvi (määruse (EL) 2016/676 artikli 6 lõike 1 punkt e).

¹¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0536>

Pigem tulenevad mittemeditsiiniliste uuringute puhul eetikakomitee kooskõlastuse nõuded muul viisil. Näiteks Soomes on selleks TENKi juhend ning Austraalias riiklik kokkulepe. Norras on võimalik küsida FEKilt hinnangut, kuid see ei ole kohustuslik. Austrias on mõned ülikoolid loonud eraldi komiteed mittemeditsiiniliste uuringute eetiliseks läbivaatuseks. Enamasti on mittemeditsiiniliste eetika komiteede puhul tegemist teadlaste ja teadusasutuste endi initsiatiiviga, kuna eetilist läbivaatust võivad nõuda rahastajad ja kirjastajad.

Inimgeeniuringud võivad olla käsitletud nii meditsiiniuuringute (Norra, Soome, Leedu, Austraalia) kui ka geenitehnoloogia uuringute alatüübina (Austrias). Meditsiiniuuringute kontekstis on osades riikides eraldi tähelepanu pööratud bio- ja geenipankadele. Samas võivad inimgeeniuringud olla hõlmatud laia definitsiooni sees: nii näiteks hõlmab Leedu biomeditsiinilise uuringu mõiste kõiksugu bioloogilisi proove käsitlevaid uuringuid. Teistest eristub Austria, kus inimgeeniuringud on eraldi käsitlust leidnud geenitehnoloogiaseaduses, mis eristab meditsiinilistel ja teaduslikel eesmärkidel tehtavaid geeniuringuid. Austria puhul vajavad teatud meditsiinilised geeniuringud lisaks tavapärasele meditsiinieetilisele läbivaatusele ka geenitehnoloogia komisjoni luba.

Inimsäilmete kasutamine teadusuuringutes on eraldi käsitletud vaid Norras, seda eelkõige põlisrahvaste kontekstis, kuid ka seal ei ole eetiline läbivaatus kohustuslik. Teistes riikides ei ole inimsäilmete uurimistöös kasutamist eraldi käsitletud.

Haavatavate rühmade osas on vaadeldud riikides inimuuringute puhul eraldi esiletõstetud teemaks põlisrahvad: Austraalias on põlisrahvaste uurimiseks eraldi juhend, Norras on näiteks vaja põlisrahvaste nõusolekut traditsioonilise teadmise seonduva geneetilise materjali kogumiseks. Haavatav rühmad võivad olla olulised ka meditsiiniliste uuringute kontekstis.

Mitteinimuuringute kategooria hõlmab kõiki teisi uuringuid, eelkõige loomkatseid ja muu elusloodusega seotud uuringuid.

Loomkatsete osas on jällegi võrreldud riikide vahel palju sarnasusi, kuna kõik riigid peale Austraalia lähtuvad Euroopa Liidu direktiivist 2010/63/EL¹² teaduslikel eesmärkidel kasutatavate loomade kaitse kohta, mis sätestab ühised definitsioonid, põhimõtted ja protseduurid loomkatsete läbiviimisele. Nõutud on, et loomkatseid läbiviiv asutus omaks vastavat tunnustust ja et loomkatseid tegevad töötajad omaksid vajalikku väljaõpet. Lisaks vajab iga loomkatse projekt eraldi luba.

Geenitehnoloogia teadusuuringutes kasutamise osas on samuti nelja vaadeldud Euroopa riigi lähenemine sarnane, kuna seadused põhinevad Euroopa Liidus direktiiv 2009/41/EÜ¹³ geneetiliselt muundatud mikroorganismide suletud keskkonnas kasutamise kohta, mis sätestab ühised mõisted, põhimõtted, ohuhinnangud ja protseduurid. Vähesemal määral mõjutab teadusuuringuid ka direktiiv 2001/18/EÜ¹⁴ GMO-de tahtliku keskkonda viimise kohta. Igas vaadeldud riigis vajab GMO-de kasutamine suletud keskkonnas, milleks on ka laborikatsed, eraldi luba. Lisaks kehtib GMO-de kasutamise hulk teavitamise ja ohtude hindamise kohustus.

Erinevused avalduvad ses osas, kuidas ja mis ulatuses on direktiivi põhimõtteid rakendatud. Kõigile vaadeldud riikidele on sarnane, et direktiivi mõiste geneetiliselt muundatud *mikroorganismi* asemel

¹² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?qid=1574182013371&uri=CELEX:32010L0063>

¹³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?qid=1574187796067&uri=CELEX:32009L0041>

¹⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?qid=1574187796067&uri=CELEX:32001L0018>

on nõuded laiendatud kõigile geneetiliselt muundatud organismidele. Samas on mõned riigid geenitehnoloogia seadusega reguleerinud muidki teemasid: näiteks Norras reguleeritakse eraldi kloonimist, Austria seaduses inimestel tehtavad geenianalüüse.

Keskkonna osas on uuringuid keerulisem määratleda, kuna otseselt ei tegeleta keskkonnauuringutega ei eetika ega seaduste tasandil. Austrias on näiteks teaduslik ekspertiis integreeritud keskkonnamõju hindamise protseduuri.

Tabel 2. Teadusuuringute regulatsioon võrdlusriikides uuringute tüübi alusel

	Norra	Soome	Austria	Austraalia	Leedu
1. Inimuuringud					
1.1 Meditsiinilised	Kohustuslik	Kohustuslik Riiklik meditsiiniuuringute eetikakomitee (TUKIJA) ¹⁵	Kohustuslik kooskõlastus lähtuvalt seadustest Kokku 26 eetikakomiteed	Eetiline kooskõlastus on kohustuslik kõigile inimuuringutele Kokku lepitud vastavas avalduses ¹⁶	Kohustuslik kooskõlastus lähtuvalt seadusest ¹⁷
1.2 Mitte-meditiinilised	Võimalik nõu küsida	Osaliselt kohustuslik, reguleeritud juhendmaterjaliga ¹⁸	Ei ole kohustuslik Võimalik küsida hinnangut teadusasutuse enda komiteelt (kui on olemas)	Kohustuslik	Ei ole kohustuslik
1.3 Inimgeeniuuringud	Kohustuslik	Kohustuslik	Seaduses ¹⁹ on eristatud meditsiinilised ja teaduslikud geeniuuringud Eristatud on meditsiinilistel eesmärkidel geeniuuringud, mis vajavad täiendavat luba geenitehnoloogia komisjonilt	Kohustuslik	Kohustuslik
1.4 Inimsäilmed	Võimalik nõu küsida	Ei ole eraldi reguleeritud	Ei ole eraldi reguleeritud	Ei ole eraldi reguleeritud	Ei ole eraldi reguleeritud

¹⁵ <https://tukija.fi/en/frontpage>

¹⁶ <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/publications/national-statement-ethical-conduct-human-research-2007-updated-2018>

¹⁷ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/76582f93e9c811e59b76f36d7fa634f8?jfwid=-ji9gt0req>

¹⁸ https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarviinnin_ohje_2019.pdf

¹⁹ <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010826>

	Norra	Soome	Austria	Austraalia	Leedu
1.5 Põlisrahvad	Võimalik nõu küsida	Võimalik nõu küsida	Ei ole eraldi reguleeritud	Põlisrahvaste jaoks loodud eraldi juhend ²⁰	Ei ole eraldi reguleeritud
2. Mitte-inimuringud					
2.1 Loomad	Loomkatsetele kohustuslik	Loomkatsetele kohustuslik ²¹	Kohustuslik luba loomkatsetele lähtuvalt seadusest ²²	Loomkatsetele kohustuslik ²³	Kohustuslik luba loomkatsetele lähtuvalt seadusest ²⁴
			Väljastab Austria Hariduse, Teaduse ja Teadusuuringute Föderaalministeerium, projekte hindab ministeeriumi juures olev komitee		Lubasid väljastab toidu- ja veterinaar-teenistus, projekte hindab teenistuse juures asuv katseloomade kasutamise komitee
2.2 Geeni-tehnoloogia	Seadusest tulenevalt vajab teadusasutus luba GMO-de kasutamiseks	Seadusest tulenevalt vajab teadusasutus luba GMO-de kasutamiseks	Seadusest ²⁵ tulenevalt vajab teadusasutus luba GMO-de kasutamiseks	Teadusasutus vajab akrediteeringut GMO-de kasutamiseks	Seadusest ²⁶ tulenevalt vajab teadusasutus luba GMO-de kasutamiseks

Eetikakomiteede süsteem

Eetikakomiteede süsteem on kirjeldatud kolmel tasandil: riiklikul, regionaalsel ning institutsionaalsel. **Institutsionaalne** tasand hõlmab teadusasutusi. Austrias näiteks on eristatud teadusasutused selle alusel, kas seal tehakse meditsiinilisi teadusuuringuid – neile on eetikakomitee kooskõlastus kohustuslik. Soomes ja Austraalias on institutsionaalsel tasandil õigus otsustada, kuidas ja kelle juurde eetikakomitee luuakse. Leedus on eetikakomiteede loomine vabatahtlik. Institutsiooni eetikakomitee loomise üheks põhjuseks on rahastajate ja kirjastajate eetilise kooskõlastuse nõue. Mõningad suuremad institutsionaalsed komiteed võivad lisaks täita ka **regionaalse eetikakomitee** ülesandeid. Sel juhul on komiteele pandud seaduse alusel ülesanne anda kooskõlastusi meditsiinilistele uuringutele.

²⁰ <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/resources/ethical-conduct-research-aboriginal-and-torres-strait-islander-peoples-and-communities>

²¹ <https://www.vastuullintiede.fi/en/planning/animal-experiments-and-laboratory-animals>

²² <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20008142>

²³ <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/publications/australian-code-care-and-use-animals-scientific-purposes>

²⁴ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.46424?positionInSearchResults=14&searchModelUUID=bf4234c4-9317-46b0-99b7-6dab84f67a02>

²⁵ <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010826>

²⁶ https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.10BD9188E48C/TAIS_280509

Regionaalsete komiteede arv ning nende töökorraldus sõltub palju konkreetsest riigist, selle suuruselt ja haldusjaotusest. Näiteks Leedus on vaid kaks regionaalset komiteed, samas Austrias on igal liidumaal oma eetikakomitee.

Riiklikul tasandil võib eksisteerida eraldi komitee, näiteks Leedu Bioeetika Komitee, mis annab kooskõlastusi mitmekeskuseliste uuringutele. Teistes riikides, mis on enamasti ka veidi suuremad, on riiklikul tasandil monitooriv ja koordineeriv komitee (nt Norra) või nõukogu (nt Soome), kus saab regionaalse komitee hinnangu saamise või mittesaamise apelleerida. Austrias on riiklikul tasandil komiteede töö harmoniseerimise eesmärgil loodud eraldi ühendus Austria Eetikakomiteede Foorum, mis edendab komiteede vahel koostööd, kuid ei monitoori ega vaata üle regionaalsete komiteede hinnanguid.

Tabel 3. Eetikakomiteede süsteem võrdlusriikides

	Norra	Soome	Austria	Austraalia	Leedu
Institutsio- naalne	Erinev praktika – mõnedel ülikoolidel on eetika-komiteed, mõnedel mitte, nt on eetikakomitee olemas Bergeni ülikoolil ja see tegeleb ainult väär-käitumisega seotud juhtumitega	Institutsioonid peavad tagama eetikakomitee loa või hindamise saamise	Kõigil meditsiinilistel ülikoolidel ja haiglatel peab olema eetikakomitee Teistel teadus-asutustel on seni olnud eetikakomitee loomine vabatahtlik (neid siiski on); suundumus on, et sellised komiteed siiski luuakse kõigis teadus-asutustes	Minimaalse riskiga inimuuringute hindamine toimub institutsiooni tasandil; rohkem kui minimaalse riskiga uuringut peab hindama inimuuringute eetikakomitee Loomuuringute hindamiseks peavad institutsioonid tagama loomuuringute eetika-komiteede efektiivse toimimise	Teadus-asutustel ei ole oma komiteesid
Regionaalne	Regionaalsed eetikakomiteed (meditsiini-uuringute kooskõlastu-seks)	Eetikakomitee võib olla regionaalne (nt igal haigla-piirkonnal peab olema vähemalt 1 eetikakomitee, olemas on ka üks distsipliini-põhine komitee)	Regionaalsed eetikakomiteed on liidumaade ametlikud komiteed, neid on kokku 9	Institutsioonid võivad luua ühe eetikakomitee mitme institutsiooni peale Mõned eetikakomiteed tegelevad ainult meditsiini-uuringutega	Kaks regionaalset eetika-komiteed: Vilniuses ja Kaunases Annavad kooskõlastusi, kui uuringud toimuvad regiooni piires

	Norra	Soome	Austria	Austraalia	Leedu
				Haiglate poolt läbi viidud uuringute jaoks tuleb eetika-komiteedel end akrediteerida (kindlustuspoliiside tõttu)	
				Eksisteerivad mõne erakomiteed	
Riiklik	4 riiklikku komiteed: NESH, NEM, NENT, väärkäitumise uurimine	TENK monitoorib süsteemi	Riiklikul tasandil eraldi komiteed ei ole	ARC, NHMRC monitoorivad süsteemi	Leedu Bioetika Komitee juures asuv ekspertrühm hindab taotlusi
	Regionaalse komitee otsuse riiklikule tasandile apelleerimine	Eetikakomitee kooskõlastuse mittesaamist saab TENKi apelleerida	Määratud on komiteed, millel on voli hinnata mitme-keskuselisi uuringuid	Apelleerimise võimalus	Kooskõlastus on vajalik, kui uuring toimub mitmes regioonis

Väärkäitumiste menetlemine

Väärkäitumise menetlemise osas on eristatud kaks vastutustasandit: institutsionaalne ja riiklik. Igas vaadeldud riigis on olemas riiklikul tasandil väärkäitumisega tegelev keskne asutus. **Institutsionaalsel tasandil** sõltub väärkäitumise menetlemine konkreetsest ülikoolist ja selle võimalustest. Kõigis vaadeldud riikides on väärkäitumise menetlemine kohustuslik, kuid mil viisil või milliste protseduuride alusel seda institutsioonis tehakse, on institutsiooni otsustada. Samas on teadusasutusi kaudsemalt mõjutatud sellist süsteemi looma, näiteks rahastustingimuste või riiklike juhendite kaudu.

Riiklikul tasandil on igas vaadeldud riigis olemas eraldi asutus, mis monitoorib väärkäitumisjuhtumite institutsionaalseid lahenduskaike. Riiklikule tasandile on mitmes riigis võimalik väärkäitumise institutsionaalse menetluse tulemust apelleerida. See-eest riikliku tasandi asutuse hinnangut ei saa apelleerida, välja arvatud Austraalias, kus see on võimalik ning kus menetluse teostab sellisel juhul sama asutus (ARIC), kuid ametnik, kes ei ole senini olnud juhtumi menetlemisega seotud.

Leedus on ombudsmani hinnanguid apelleeritud edukalt kohtus. Mitmes riigis on riikliku tasandi asutuse hinnang soovituslikku laadi ning neil puudub voli väärkäitumise eest vastutavat teadlast karistada. Austraalias peatatakse väärkäitumise ilmnemisel vastav riiklik teadusgrant.

Protseduuriliselt on institutsionaalne ja riiklik tasand vaadeldud riikides põimunud: riiklik asutus saadab oma hinnangu enamasti teadusasutusele, kelle võimuses on sanktsioonid ja muud parendavad tegevused.

Tabel 4. Väärkäitumiste menetlemise süsteem võrdlusriikides

	Norra	Soome	Austria	Austraalia	Leedu
Institutsionaalne	Teaduseetika väärkäitumisjuhtumite menetlemine	Teaduseetika väärkäitumisjuhtumite menetlemine Teaduseetika nõunikud (RIA) asutustes	Suuremal osal teadusasutusel on oma protseduurid väärkäitumise menetlemiseks	Teaduseetika väärkäitumisjuhtumite menetlemine Teaduseetika nõunikud (RIA) ülikoolides Teaduseetika bürood ülikoolides	Kõigil avalikel teadusasutustel on oma akadeemilise eetika komitee
Riiklik	Väärkäitumisjuhtumi lahenduse apelleerimine riiklikule tasandile Institutsioonil teavituskohustus (raporti edastamine) Riiklik komitee võib ka ise algatada juurdlusi Riikliku otsuse apelleerimisvõimalust ei ole	Väärkäitumisjuhtumi lahenduse apelleerimine riiklikule tasandile Institutsioonil raporteerimiskohustus (raporti edastamine) Riiklik komitee juhtumeid ise ei uuri, aga on õigus öelda institutsioonile, et nad peavad juhtumit uurima Riikliku otsuse apelleerimisvõimalust ei ole	Institutsioonil on kohustus teavitada ÖAWIt <i>tösisest</i> väärkäitumise juhtumitest ÖAWI poole saab pöörduda iga isik Teadlaselt on võimalik valida, kas pöörduda oma asutuse või otse ÖAWI poole Võimalik on asutuse otsuse ÖAWI-le edasi kaevata ÖAWI hinnanguid ei saa apelleerida	Väärkäitumisjuhtumite lahenduse apelleerimine riiklikule tasandile Institutsioonil raporteerimiskohustus igas etapis Riikliku tegevuse apelleerimise õigus (samale üksusele, aga valitakse teine ametnik)	Ombudsmani amet võtab vastu kaebusi kõigilt teadustöötajatelt Võimalik on vaidlustada institutsiooni otsus Ombudsman ei saa sanktsioneerida Sanktsioone saab määrata vaid teadusasutus Ombudsmani ameti otsuseid saab apelleerida kohtus, kuna tegemist on riigiametnikuga

2.2. Eesti teaduseetika süsteem

Eestis tegeleb teaduseetika põhimõtete tutvustamise ning teaduse hea tava edendamiseks riikliku teaduspoliitika elluviimise toetamiseks asutatud sihtasutus Eesti Teadusagentuur (edaspidi ETAg). ETAg panustab kõigis oma tegevustes sellesse, et teaduses osalejate tegevus ja kõik teaduses toimuv oleks usaldusväärne nii teadlaste kui kogu ühiskonna jaoks (Eesti Teadusagentuur, s.a).

ETAg-i algatusel koostati TÜ eetikakeskuse juhtimisel Eesti hea teadustava, mille järgimise kokkuleppe allkirjastasid 2017. aastal 22 teadusasutust, ETAg ning Haridus- ja Teadusministeerium. Selle rakendamine on jäetud teadusasutuste hooleks.

Eesti osaleb ETAg-i kaudu hea teaduse võrgustikus European Network of Research Integrity Offices (ENRIO), ent riiklikult pole paika pandud, kuidas toimub hea teaduse edendamine ja väärkäitumiste menetlemine. Spetsiifilisemaks probleemiks on see, et Eestil puudub hetkeseisuga teaduseetika volinik, kes esindaks Eestit tulevikus Euroopa Komisjoni juurde rajatavas üle-euroopalises teaduseetika võrgustikus. Voliniku puudumisel on oht, et Eesti jääb Euroopa Komisjonis toimuvast teaduseetika alasest koostööst ja arengutest kõrvale.

Probleemiks on ka see, et eetikakomiteede tegevus ei vasta kõigi teadlaste ja teadusasutuste vajadustele. Näiteks pole kõigi teadusasutuste teadlaste vajadusi katvalt kokku lepitud nii inimuuringute kooskõlastuste kui ka loomkatsete lubade väljastamine.

Lisaks vajavad Eesti teadlased nõustamist, et olla edukad Euroopa Komisjoni, Euroopa Teadusnõukogu (ERC) jt teadusgrantide hankimisel, mille üheks eelduseks on võimekus kirjutada taotlustes lahti teadustöö eetilisi aspekte ning tõestada, et järgitakse rahastaja seatud eetilisi nõudeid.

Tabel 5. Eesti teaduseetika süsteem 2019. aasta seisuga

	Funktsioon	Institutsioon	2019. a seis
1.	Eetiline uurimistöö, uuritavate kaitse – kohustuslikud	Eetikakomiteed ja loomkatse loakomisjon Andmekaitse Inspeksioon	<ul style="list-style-type: none"> Eesti Bioeetika ja Inimuuringute Nõukogu (Sotsiaalministeeriumi juures) Loomkatse loakomisjon (Maaeluministeeriumi juures)
	Eetiline uurimistöö, uuritavate kaitse – võimalikud	Eetikakomiteed	<ul style="list-style-type: none"> Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komitee Tervise Arengu Instituudi inimuuringute eetikakomitee Tallinna Ülikooli eetikakomitee
2.	Teaduspõhine poliitika, otsuste nõustamine teaduseetika küsimustes	Nõukogu või komitee	Eesti Bioeetika ja Inimuuringute Nõukogu (varasemalt oli bioeetika nõukogu ülesanne)
3.	Hea teadustava rakendamine	Teadusasutused ise + keskselt	Institutsiooni tasand
	Hea teadustava protseduuride kokku leppimine		Institutsiooni tasand
	Rikkumiste menetlemine		<i>Ad hoc</i> komisjonid
4.	Teadlaste nõustamine projektide eetiliste küsimuste korral (Etagi grandid, ERC, H2020 jt)	Teadusasutus ja/või keskselt	Igaüks vaatab, kuidas saab ja oskab

Eesti teaduseetika komiteed

Eestis tegutsevad inimuuringute eetikakomiteed alates 1990. aastast ning inimuuringuid viiakse läbi kooskõlas Euroopa Liidus kehtestatud põhimõtetega.

Eetikakomiteede töömaht on aasta-aastalt kasvanud ning näha on, et see kasvab veelgi. Põhjused selleks on erinevad. Ühelt poolt üleüldine liikumine rahvusvaheliselt selles suunas, et erinevates (teadus)valdkondades tehtav teadus-arendustöö, kus hõlmatakse inimuuritavaid, vajab eetikakomitee kooskõlastust. See nõue võib tulla riigi seadusest, aga see võib olla ka n-ö *soft law* põhimõte, nõue

mille on kehtestanud rahastaja või nõue, mida tuleb järgida, kui on soov publitseerida rahvusvahelistes teadusajakirjades. Eesti puhul mängib töömahu kasvus rolli veel ka see, et 2019. aasta algusest kehtima hakanud isikuandmete kaitse seadusega (RT I, 2019, 11) kaotati Andmekaitse Inspektsiooni loamenetlus ning vastav kohustus pandi eetikakomiteedele. Kirjeldatud põhjustel võib eetikakomiteede töömaht kasvada hinnanguliselt kolm korda võrreldes praegusega.

Järgnevalt anname ülevaate Eestis tegutsevatest teaduseetika komiteedest ning nende ülesannetest ja rahastamise põhimõtetest.

Eesti bioetika ja inimuuringute nõukogu

Eesti bioetika ja inimuuringute nõukogu on sõltumatu uuringueetika komitee, mis tegutseb Sotsiaalministeeriumi juures²⁷. Nõukogu lähtub oma tegevuses Eesti Vabariigi põhiseadusest, valdkonnale kehtestatud eetikanormidest, heast teadustavast ja rahvusvahelistest konventsioonidest ning Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrusest (EL) 2016/679 füüsiliste isikute kaitse kohta isikuandmete töötlemisel ja selliste andmete vaba liikumise ning direktiivi 95/46/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (isikuandmete kaitse üldmäärus) (ELT L 119, 04.05.2016, lk 1–88), samuti eriseadustes sätestatud põhimõtetest (Sotsiaalministri määrus nr 60, 24.09.2019). Eesti bioetika ja inimuuringute nõukogu koosseis kinnitatakse viieks aastaks.

Nõukogu pädevus Sotsiaalministri määruse kohaselt:

- (1) Nõukogu ülesanne on isikute põhiõiguste ennetava kaitse tagamine ja uuringutele rakendatavate hindamis põhimõtete ühtlustamine, et kindlustada uuritavate isikute õiguste kaitsemeetmed ning uurijate kohustused neid kaitsemeetmeid järgida.
- (2) Nõukogu annab hinnangu geenivaramu töötlemisele inimgeeni uuringute seaduses sätestatud tingimustel ja korras.
- (3) Nõukogu hindab terve infosüsteemist teadusuuringu või statistika vajadusteks isikuandmete väljastamise vajalikkust ja põhjendatust.
- (4) Uuringule eetilise hinnangu andmisel lähtub nõukogu muu hulgas isikuandmete kaitse seaduse §-s 6 sätestatud tingimustest, eetiliste riskide suurusest ja uuringu tegija taustast, leides tasakaalu põhiõiguste kaitse ja uuringu otstarbekuse vahel.

Nõukogu ülesanded Sotsiaalministri käskkirja kohaselt on

- biomeditsiiniliste ja inimuuringute, sealhulgas kliinilise meditsiini eetikat puudutavate ühtsete seisukohtade kujundamine;
- põhimõtteliste ja pretsedenti loovatele inimuuringutega seotud projektidele hinnangu andmine;
- koostöös Eestis tegutsevate biomeditsiiniliste ja inimuuringute eetikakomiteede, kliiniliste eetikakomiteede ja uuringueetika komisjonidega ühtsete biomeditsiiniliste ja inimuuringuid puudutavate ühtsete hindamis põhimõtete väljatöötamine ja asjakohaste koolituste korraldamine;
- Riigikogu, teadusasutuste ja valitsusasutuste nõustamine biomeditsiiniliste ja inimuuringute eetika küsimustes;
- seaduseelnõude ja teiste õigusaktide väljatöötamisel üksikülesannetele eetilise hinnangu andmine;

²⁷ <https://www.riigiteataja.ee/akt/126092019001>

- biomeditsiiniliste ja inimuuringute eetika põhimõtete tutvustamine avalikkusele, sellekohaste andmete kogumine ja süstematiseerimine ning nende avaldamise korraldamine;
- rahvusvahelises koostöös osalemine vastavalt ülesannetele ja pädevusele (Sotsiaalministri käskkiri nr 64, 09.10.2019).

Juriidilise isiku uuringule, rahvusvahelisele mitme keskusega uuringule ja rakendusuuringu rakendatakse uuringu taotluse läbivaatamise tasu 250 eurot. Tasu ei rakendata avalik-õiguslikule teadus- ja arendusasutusele. Nõukogul on õigus uuringu taotluse läbivaatamise tasu vähendada või nõuetele vastava uuringu taotluse korral taotluse läbivaatamise tasust vabastada (Sotsiaalministri käskkiri nr 64, 09.10.2019).

Nõukogu esimene koosolek toimus 2019. a novembri alguses ning esimesed sisulised otsused tehti 2019. a detsembrikuus. Milliseks nõukogu töömaht kujuneb, seda näitab eeldatavasti 2020. aasta.

Tervise Arengu Instituudi inimuuringute eetikakomitee

1. augustil 2019 alustas tööd Tervise Arengu Instituudi inimuuringute eetikakomitee ehk TAIEK²⁸. TAIEK võttis muuhulgas üle kõik Tallinna Meditsiiniuuringute Eetikakomitee pooleliolevad menetlused. TAIEK hindab inimesel tehtavate biomeditsiiniliste ning käitumis- ja sotsiaalteaduste-alaste uurimisprojektide eetilisi ja andmekaitsealaseid aspekte.

Komitee lähtub oma tegevuses „Inimõiguste ja biomeditsiini konventsioonist: Inimõiguste ja inimväärkuse kaitse bioloogia ja arstiteaduse rakendamisel“, selle konventsiooni biomeditsiiniliste teadusuuringute kohta käivast lisaprotokollist, Maailma Arstide Liidu (World Medical Association) Helsingi Deklaratsioonist, Euroopa Parlamendi ja nõukogu isikuandmete kaitse üldmäärusest ja teistest rahvusvaheliselt tunnustatud bioeetikaalastest dokumentidest, asjakohastest Eesti seadustest, TAIEK-i põhimäärusest, tõenduspõhisusest ja TAIEK-i liikmete siseveendumusest.

TAIEK-i ülesanne on tagada uuritavate inimeste tervise, inimväärkuse, identiteedi, isikupuutumatus, eraelu puutumatus ning teiste põhiõiguste ja -vabaduste, samuti ohutuse ja heaolu kaitstus.

Juriidiliste isikute ja kõigi kliiniliste uuringute hindamise tasu kehtestab TAI direktor käskkirjaga, arvestades ravimiseaduse § 94 lõikeid 1 ja 2. Taotluse tagasivõtmise korral tasu ei tagastata. Uuringute hindamise tasu kasutatakse TAIEK-i tööks ja tegevuse toetamiseks. Hindamise tasu kasutamise otsustab TAIEK. TAIEK-i töös osalemise eest määrab TAI direktor kord aastas TAIEK-i liikmetele tasu tagasiulatuvalt hiljemalt jooksva aasta 21. detsembriks. Uuringute hindamise tasust 20 protsenti läheb TAI üldkulude katteks (TAIEK põhimäärus, kinnitatud 3.09.2019).

TAIEK-i eelkäija Tallinna meditsiiniuuringute eetika komitee (loodud aastal 1992) töömahtudest annab aimu komitee esimehe Kristi Rütli kommentaar, mille järgi „komitee menetleb kuus keskmiselt nelja kliinilist ravimiuuringut ja kuut kuni kaheksat Eesti teadlaste algatatud uuringut“ (Kuulpak, 2019).

²⁸ <https://www.tai.ee/et/instituut/taiek>

Tartu Ülikooli Inimuuringute eetikakomitee

Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komitee hindab inimesel teostatavate uuringute teaduslikku väärtust ning otstarbekuse eetilisi ja õiguslikke aspekte²⁹. Komitee lähtub oma tegevuses Eesti Vabariigi põhiseadusest, inimõiguste ja biomeditsiini konventsioonist „Inimõiguste ja inimväärikuse kaitse bioloogia ja arstiteaduse rakendamisel“, selle konventsiooni biomeditsiiniliste teadusuuringute kohta käivist lisaprotokollist, Maailma Arstide Liidu (World Medical Association) Helsingi deklaratsioonist, teistest üldtunnustatud eetikanormidest ja rahvusvahelistest konventsioonidest, ravimiseadusest, inimgeeniuuringute seadusest, isikuandmete kaitse seadusest ja muudest asjakohastest õigusaktidest, samuti kliiniliste uuringute läbiviimise headest tavadest. Komitee eesmärk on tagada uuringutes uurimisalustena osalevate inimeste tervise, inimväärikuse, identiteedi, isikupuutumatus ja teiste põhiõiguste ja vabaduste kaitset. Komitee annab omapoolse hinnangu uurimistöödele, kindlustamaks nendes osalevate inimeste turvalisust eelnimetatud eesmärkide tagamiseks. Komitee on oma tegevuses sõltumatu organ, mis tegutseb Tartu Ülikooli juures ning annab oma hinnangu kõigile esitatud uurimistöödele sõltumata vastutava uurija töökohast.

TÜ inimuuringute eetika komitee loodi 1990. aastal. Komitee koosseis määratakse kolmeks aastaks. Viimane koosseis alustas 2019. a juunikuus ning hetkel on eetikakomitees 15 liiget. Komitee töövorm on koosolek ning komitee peab koosolekuid 11 kuul aastas (v.a. juuli). TÜ inimuuringute eetikakomitee töömaht on järjest kasvanud, jõudes 2019. a jaanuarikuus kriitilise piirini, mil koosolekule oli esitatud 38 esmataotlust, millele lisandusid veel jätkutaotlused seoses varasemate uuringutega. Peale seda seati piiriks, et üle 30 esmataotluse ühe koosoleku raames ei menetleta (Pormeister, 2019, 247). 2019. aastal esitati TÜ inimuuringute eetika komiteele kokku 295 esmataotlust, s.o keskmiselt 26,8 taotlust kuus³⁰. Võrdluseks 2018. aastal menetleti kokku 242 taotlust, s.o keskmiselt 22 taotlust kuus. Kuigi alates 2019. a märtsist TÜ inimuuringute eetika komitee Geenivaramuga seotuid uuringuid enam ei menetlenud, siis töömaht komiteel ei vähenenud, vaid tõusis.

Loomkatseprojekti loakomisjon

Üht või mitut loomkatset hõlmavat ning teaduslikul eesmärgil kasutatavat tööprogrammi nimetatakse loomkatseprojektiks ja loomkatseprojekti läbiviimiseks tuleb esmalt taotleda luba.³¹

Loomkatseprojekti loa andmiseks tegutseb Maaeluministeriumi (edaspidi MeM) juures valdkonna eest vastutava ministri moodustatud komisjon, mis juhindub oma tegevuses Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivist 2010/63/EL, teaduslikel eesmärkidel kasutatavate loomade kaitse kohta (Maaeluministerium, s.a).

Organisatsioonipõhised eetikakomiteed

Lisaks uuringute koostööst väljastavatele ning poliitikakujundamist nõustavatele eetikakomiteedele on olemas ka organisatsioonipõhised eetikakomiteed (sh kliinilised eetikakomiteed, mis tegutsevad erinevate tervishoiuteenuse osutajate juures või on erialaseltside

²⁹ <https://www.ut.ee/et/teadus/eetikakomitee>

³⁰ Info TÜ inimuuringute eetikakomitee aseesimehelt 2019. aasta lõpu seisuga

³¹ <https://www.agri.ee/et/loomkatse-korraldamine>

eetikakomiteed). Seega sõna „eetikakomitee“ kasutamine ei ütle üheselt, et tegemist on vaid teaduseetika komiteega.

Eesti Arstide Liidu eetikakomitee

Eesti Arstide Liidu eetikakomitee tutvustab arstidele bioetika ja meditsiinieetika kaasaegseid seisukohti ja tegeleb arstliku tegevusega seotud eetiliste küsimustega³². Eetikakomitee annab Eesti Arstide Liidu juhtorganeile nõu eetikaküsimustes ja ekspertarvamusi arstide liidu liikmete kutsetegevusega seotud eetiliste probleemide kohta. Eetikakomitee teeb koostööd Eesti bioetika ja inimuuringute nõukogu ning teiste Eestis tegutsevate meditsiinieetika komiteedega.

Tallinna Lastehaigla eetikakomitee

Tallinna Lastehaigla Eetikakomitee asutati 11.03.1997 esimese n-ö kliinilise eetikakomiteena Eestis. Eetikakomiteel on neli ülesannet: harimine ja informatsiooni jagamine, haiglasisesse poliitika kujundamine, juhtumite konsulteerimine ja uurimustööde tegemine.

Tartu Ülikooli Kliinikumi eetikakomitee

Komitee põhiülesandeks on kliinikumis ravi-, õppe- ja teadustöös esile kerkinud eetiliste probleemide ennetamine ja lahendamine³³. Eetiliste probleemide ennetamiseks haritakse kliinikumi personali eetika küsimustes, korraldatakse eetikaalaseid konverentse, seminare ja sümposioone, tutvustatakse eetika probleeme laiemale üldsusele massimeedia vahendusel ning töötatakse välja juhtnõore eetilisel tundlike situatsioonide ja valdkondade kohta.

Probleemide lahendamisel on komitee ülesandeks uurida eetiliste probleemide tausta ja määratleda nende olemus, kujundada arvamusi eetikaprobleemidega seotud juhtudel, nõustada eetikaprobleemide lahendamise seotud isikuid ning teha ettepanekuid kliinikumi juhatusele, struktuuriüksuste juhtidele ja töötajatele eetiliste probleemide lahendamiseks (SA Tartu Ülikooli Kliinikum kliinilise eetika komitee põhimäärus, 2018).

Põhja-Eesti Regionaalhaigla eetikanõukogu

Põhja-Eesti Regionaalhaigla eetikanõukogu asutati 2018. aastal ja selle eesmärgiks on aidata kaasa eetiliste väärtuste järgmisele regionaalhaigla tegevuses. Nõukogu annab panuse nii ravitöös, juhtimises kui ka õppe- ja teadustöös esile kerkinud eetiliste probleemide ennetamises ja lahendamises. Nõukogu ei tegele kliiniliste uuringute eetikaküsimustega. Nõukogu liikmed nimetab neljaks aastaks regionaalhaigla juhatuse esimees.³⁴

Tallinna Ülikooli Eetikakomitee

Tallinna Ülikooli Eetikakomitee on sõltumatu ekspertkogu, mille eesmärgiks on hinnata ülikoolis läbiviidavate teadusuuringute andmekaitsealaseid ja eetilisi aspekte, et tagada rahvusvaheliselt tunnustatud eetikapõhimõtete järgimine ning uuringutes uuritavatena osalevate inimeste tervise, inimväärikuse, identiteedi, isikupuutumatus ja teiste põhiõiguste ja vabaduste kaitstus ning anda

³² <https://arstideliit.ee/eesti-arstide-liit/eetikakomitee>

³³ <https://www.kliinikum.ee/eetikakomitee/pohimaarus>

³⁴ <https://www.regionaalhaigla.ee/et/alustas-regionaalhaigla-eetikanoukogu>

eetikapõhimõtetest lähtuvaid hinnanguid akadeemiliste tavade eiramistele, eetikanormide rikkumistele ning tüliküsimustele.

Komitee lähtub oma tegevuses isikuandmete kaitse seadusest ja teistest asjakohastest õigusaktidest, Eesti heast teadustavast, Euroopa teadlaste eetikakoodeksist (ALLEA) ja teistest valdkondlikest eetikakoodeksitest ning Eesti ülikoolide kvaliteedi hea tava leppest (Tallinna Ülikooli eetikakomitee statuut, 2019).

Eesti eetikakomiteede rahastus

Alljärgnev ülevaade põhineb 2019. aastal eetikakomiteedelt saadud andmetel. Kõigis üleriigilistes teadusuuringute eetikakomiteedes toimub komitee tegevuse rahastamine erinevatel alustel. Kuna mitmeid kulusid kaetakse eetikakomiteed toetava asutuse (nt TÜ, TAI, MeM) eelarvest ning mitmed esitatud summad on hinnangulised, ei ole võimalik täpselt eetikakomiteede kulu hinnata. Järgnevalt on esitatud orienteeruv kulu, millest on välja jäetud tulud, kuna need on prognoosimatud. Ravimiuuringute lubade tulud jäävad edaspidi ära seoses vastava tegevuse suunamisega Raviametisse, taotluste läbivaatamise tasud vajavad veel otsustamist ja ühtlustamist.

Komiteede esimehi ja liikmeid tasustatakse erinevatel alustel ja erinevates määrades – (ase)esimehi (erinevast) kuupalgamäärast lähtuva koormuse alusel (TAI, MeM) või lisatasuna (TÜ); liikmeid koosolekupõhise (TAI, TÜ) või taotlusepõhise (MeM) tasuga. Iga komitee tegevust toetab sekretär (MeM-is ja TÜs töötab sekretär 0,5 koormusega, TAI-s 1,0 koormusega).

Komiteede tegevuse hinnanguline kogukulu aastas on kokku 150 500 eurot: TAI ca 104 800; TÜ ca 40 000 (peaksid piisavaks minimaalselt 60 000); MeM ca 11 700. Eesti bioetika ja inimuuringute nõukogu töömahtu ning sellest tulenevalt tegevuste kogukulu ei ole eetikakomitee lühikese tegutsemisaja tõttu võimalik veel hinnata. TÜ ja TAI hinnangul ei ole praegune rahastus piisav, kuna lisaks liiga madalatele tasumääradele ei ole võimalik katta komiteede liikmete koolitus- ja konverentsikulud, osalemist võrgustikes, komiteede ühiseminare jmt, mis oleksid vajalikud komiteede tegevuse kvaliteedi tagamiseks, komiteede liikmete motiveerimiseks ning rahvusvaheliselt tegevuspõhimõtete ühtlustamiseks. Samuti peaks eetikakomiteede rahastus võimaldama korraldada teavitus- ja infoüritusi ning senisest suuremas mahus nõustamist, mida praeguse rahastuse juures ei ole võimalik pakkuda (ETAg, 2019).

2.3. Küsimustik: kirjeldav statistika

Küsimustikule vastas 21-päevase perioodi jooksul (oktoober 2019) kokku 520 inimest (tabel 5), neist 19 jätsid küsimustiku pooleli³⁵. Küsimustiku lõpetanute seas oli 317 naist ja 184 meest. Enamus vastanutest olid avalik-õiguslikest ülikoolidest (82%, tabel 6). Analüüsi on kaasatud kõik tulemused (st kõik vastused nii küsimustiku lõpuni täitnute kui pooleli jätnute omad). Küsimustik koosnes kahest osast: põhiküsimused, mille esitasime kõigile sihtrühmadele ning lisaküsimustest, mis olid põhitegevusalade spetsiifilised (tabel 5 põhitegevusalade järgi).

³⁵ Pooleli jätnute seas oli 9 tudengit, 6 akadeemilist töötajat (sh doktorandid), 2 juhti (sh professorid) ja 2 mitteakadeemilist töötajat (analüütikut või spetsialisti).

Tabel 6. Küsimustikule vastanute jaotus põhitegevusalade kaupa

Põhitegevusala	n	%
õppimine (olen üliõpilane, v.a doktorant)	168	32,31%
teadus- ja/või õppetöö (olen akadeemiline töötaja, doktorant)	235	45,19%
teadus- ja/või õppetöö juhtimine (olen professor, asutuse või üksuse juht/asejuhataja, projektijuht)	73	14,04%
teadussüsteemi korraldamine, teadusalase poliitika loomine ja elluviimine (olen ametnik, nõunik, spetsialist, eetikakeskuse ja/või -komitee juht või liige)	12	2,31%
uuringute tegemine mitteakadeemilise töötajana ülikoolides/kõrgkoolides või ettevõtetes (olen spetsialist, assistent, analüütik jmt)	32	6,15%
Kokku vastanute arv	520	100%

Tabel 7. Küsimustikule vastanute jaotus asutuste kaupa

Asutus*	n	%
avalik-õiguslik ülikool	413	82,44%
era-rakenduskõrgkool	3	0,60%
ettevõtte	14	2,79%
ministeerium	3	0,60%
muu asutus, palun nimetage	10	2,00%
rakenduskõrgkool	25	4,99%
teadus- ja arendusasutus	33	6,59%
Kokku	501	100%

*Märkus. Asutuse küsimus oli küsimustiku lõpus.

Kogu valimi tulemused

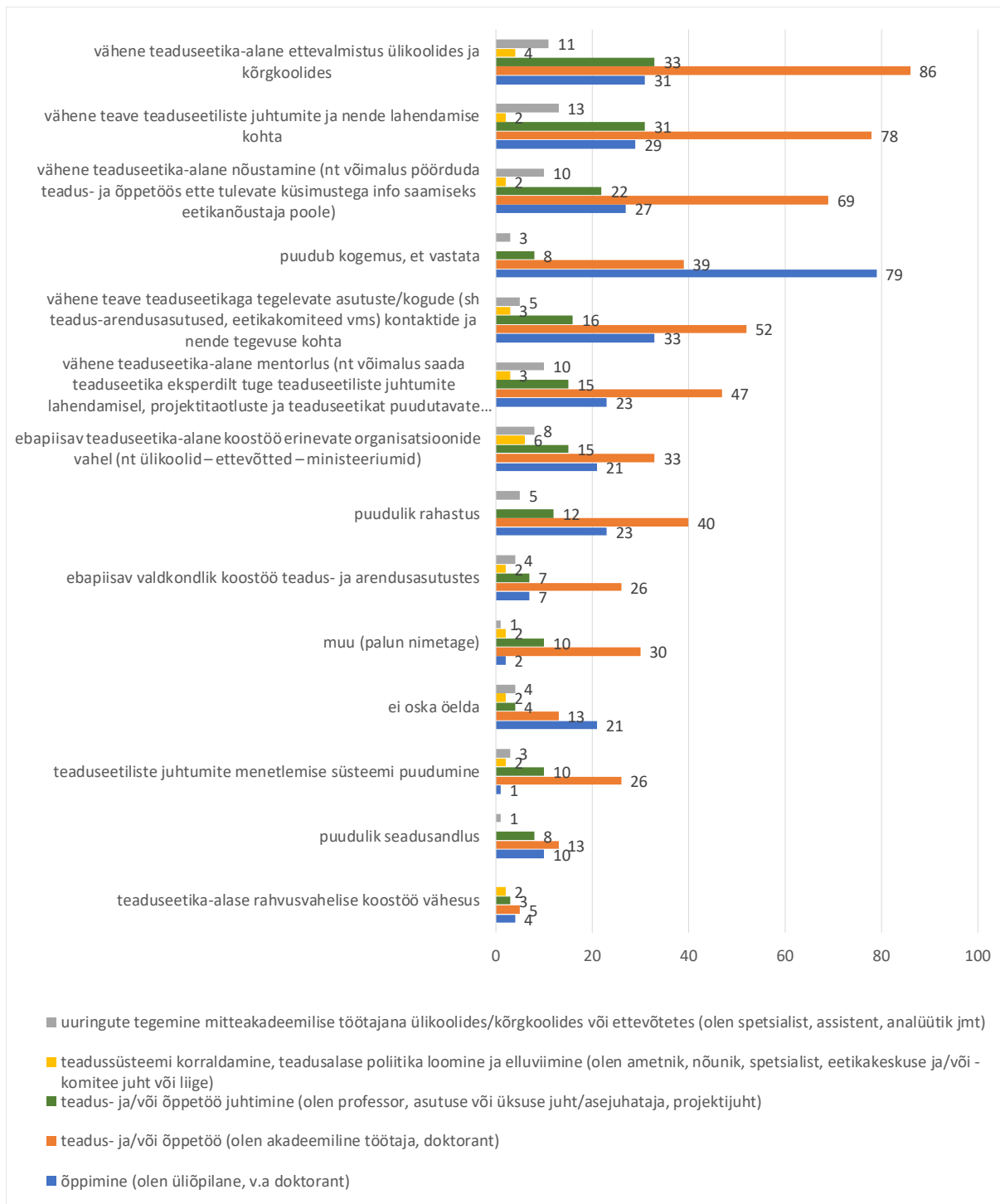
Üheks põhiküsimuseks, mida küsimustiku kaudu uurisime, oli teaduseetika tähendus uuringuid tegevate ja/või õppetöös osalevate inimeste jaoks. Kõigile uuritavatele esitasime valikvastustega küsimuse, mida tähendab teaduseetika nende jaoks ja palusime valida kuni kolm sobivamat vastust. Valikvastustes loetlesime kirjanduse põhjal (sh Eesti hea teadustava) ning ekspertide arvates olulisemaid teaduseetika valdkondi. Vastanutel oli võimalik valida ka „muu“ vabavastusega variant, kui ükski loetletustest ei sobinud. Kõige enam valiti varianti „**kõigi uuringute oluline osa**“ (380 vastanut pidasid seda oluliseks), teiseks „**uuringute kvaliteeti ja usaldusväärust**“ (308 vastanut pidasid seda oluliseks), kolmandaks „**publitseerimisel viitamist**“ (248 vastanut pidasid seda oluliseks). Kõige vähem oluliseks pidasid vastanud „õppetöö tõhusat korraldust“ ja „teiste abistamist“ (mõlemat pidas teaduseetika defineerimisel oluliseks 15 vastanut).

Senine kokkupuude teaduseetika küsimustega oli viieastmelisel skaalal („puudub“, „kesine“, „mõõdukas“, „suur“, „väga suur“) enamusel vastanutest „mõõdukas“ (193 vastanut, 37%) või „kesine“ (146 vastanut, 28%).

Küsisime ka selle kohta, milliseid teaduseetika materjale on uuritavad lugenud. Võimalik oli valida kõik sobivad variandid või märkida „muu“ vabavastuses enda vastus. Ligikaudu pooled vastanutest (254 vastanut 520st) olid lugenud hea teadustava dokumenti, teiseks kõige enam loetud teaduseetika materjaliks olid erialaliitude eetikakoodeksid (191 vastanut olid neid lugenud) ja kolmandaks teaduseetika alased teadusartiklid (158 vastanut olid neid lugenud). TÜ eetikakeskuse kodulehel olevaid materjale olid lugenud 139 vastanut. 117 inimest vastasid, et ei ole lugenud mitte ühtegi

teaduseetika kirjalikku materjali (5 neist olid lisaks valinud ka mõne teise vastusvariandi). 117st mittelugenust olid enamus tudengid (62 tk, 55%), kuid 32 olid akadeemilised töötajad (teadurid või doktorandid) ning 13 mitteakadeemilised uuringute läbiviijad (analüütikud). **Seega, 14% kõigist küsimustikule vastanud akadeemilistest töötajatest (teadurid, doktorandid) ning 41% kõigist küsimustikule vastanud mitteakadeemilistest töötajatest (spetsialistid, analüütikud) ei olnud enda sõnul lugenud ühtegi teaduseetika materjali.**

Küsimustiku üheks eesmärgiks oli uurida, mida teaduseetika süsteemis osalevad inimesed peavad teaduseetika ja eetikakomiteede suurimateks probleemideks. Selleks esitasime loetelu võimalikest probleemidest (loetelu oli uuringu meeskonda kaasatud ekspertide arvamuste ja avalike kirjalike materjalide põhjal koostatud) ja palusime valida enda kogemuste põhjal kuni kolm olulisemat; võimalik oli valida ka „muu“ vabavastus. Teaduseetika süsteemi üheks kõige olulisemaks probleemiks (joonis 1) pidasid 165 vastanut **vähast teaduseetika-alast ettevalmistust ülikoolides**, teiseks populaarsemaks vastuseks oli **vähene teave juhtumite ja nende lahendamise võimaluste kohta** (152 vastanut pidasid seda oluliseks) ning kolmandaks **vähene teaduseetika-alane nõustamine** (130 vastanut pidasid seda oluliseks). 129 vastanut raporteeris, et neil puudub kogemus, et vastata.

Joonis 1. Eesti teaduseetika süsteemi olulisemate probleemide jaotus küsimustikule vastanute põhitegevusalade lõikes. Märkused: valida sai kuni kolm olulisemat varianti kõigist vertikaalteljel kirjeldatutest. Vertikaalteljel paiknevad vastused on järjestatud alt-üles kasvavalt kogu valimi vastuste arvu järgi. Kokku vastas 520 uuringute ja õpingutega seotud inimest.

Eetikakomiteede olulisemateks probleemideks peeti **eetikakomiteede töö aeglust** (64 vastanut pidasid seda oluliseks), teiseks **infopuudust**, eetikakomiteede protseduuride kohta puudub teave (59 vastanut pidasid seda oluliseks) ning kolmandaks, et eetikakomiteed **ei ole spetsialiseerunud valdkondade kaupa** (55 vastanut pidasid seda oluliseks). Kõiki teisi loetletud probleeme (sh „muu“) olid valinud alla 50 vastaja (214 vastajal puudus kogemus küsimusele vastamiseks).

Küsimustiku esimese osa lõpetuseks küsisime, kuivõrd vajalikuks peavad uuritavad eetikakomiteesid ja teaduseetikaga tegelevaid asutusi Eesti ühiskonnas. Vastused varieerusid viie-astmelisel skaalal „ei ole vajalikud“ kuni „äärmiselt vajalikud“. **Enamus vastajatest pidas teaduseetikaga tegelevaid asutusi Eestis väga vajalikeks** (182 vastanut, 36%) **või mõõdukalt vajalikeks** (132, 26%). 8 vastanut (2%) arvasid, et need asutused ei ole vajalikud.

Kokkuvõtteks, küsimustiku üldised tulemused viitavad sellele, et teaduseetika süsteemis osalevad inimesed (üliõpilased, akadeemilised töötajad, analüütikud jm) peavad teaduseetikat **kõigi uuringute** oluliseks osaks ning leiavad, et see näitab uuringute kvaliteeti ja usaldusväarsust. Samas, suur hulk küsimustikule vastanutest **ei ole lugenud teaduseetika materjale**: 14% vastanud teadustöötajatest (akadeemilised töötajad, doktorandid) ja 41% vastanud mitteakadeemilistest uuringuid tegevatest töötajatest (spetsialistid, analüütikud). See tulemus langeb kokku vastajate kriitikaga Eesti teaduseetika süsteemi kohta: **kõige enam peeti probleemiks vähest teaduseetika-alast ettevalmistust ülikoolides.**

Akadeemiliste töötajate tulemused

Selleks, et paremini mõista teaduseetika süsteemi kaasatud erinevate osapoolte arvamusi ning arvestada nende hinnangutega ka intervjuude läbiviimisel, küsisime erinevatelt sihtrühmadelt (põhitegevusala kaupa) erinevaid täpsustavaid lisaküsimusi. Selles uuringu alaosas kirjeldame 235 küsimustikule vastanud akadeemilise töötaja (teadurid, doktorandid) lisaküsimuste tulemusi.

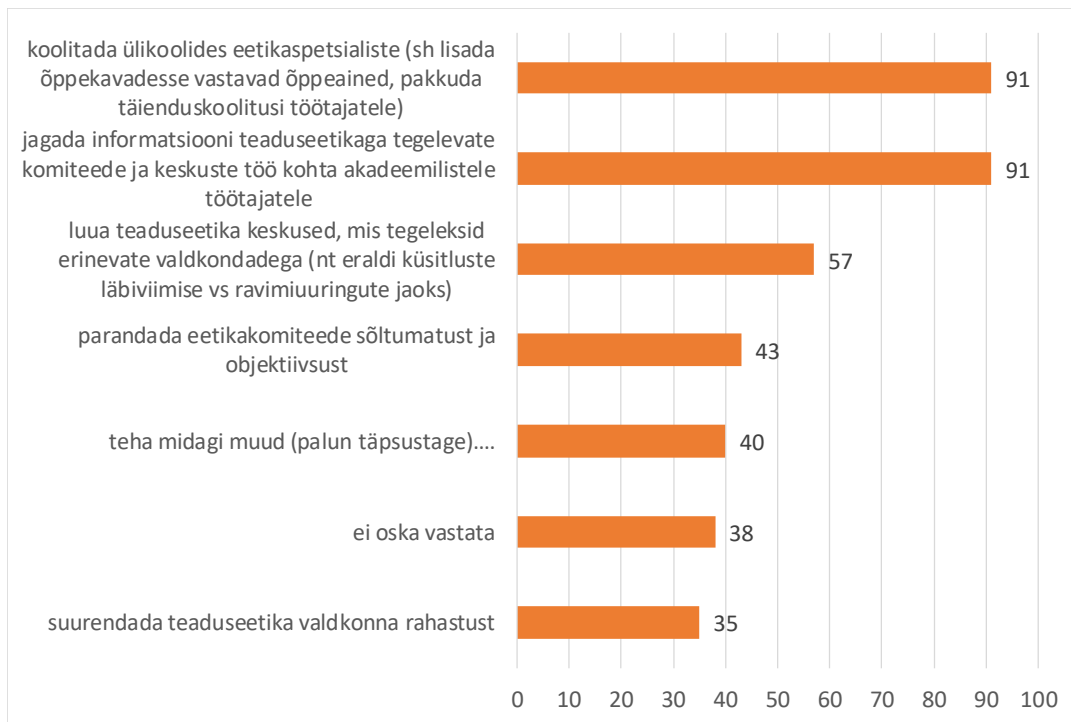
Uurisime, kuivõrd³⁶ ja milliste teaduseetiliste probleemidega on akadeemilised töötajad (sh teadurid, doktorandid) kokku puutunud. Enamik vastajatest on oma töös eetikaprobleemidega kokku puutunud mõnikord (65 vastanut, 28%) või väga harva (61 vastanut, 27%). Küsimusele, milliste probleemidega (valikvastustega küsimus, sh vabavastusega variant „muu“) ollakse kokku puutunud, vastasid uuritavad enim, et on kogenud **plagiaadi probleemi** (128 vastanut pidasid seda oluliseks).

Küsisime ka selle kohta, millised on toimetulekuvõimalused probleemide lahendamiseks viieastmelisel järjestusskaalal („puuduvad“ kuni „väga head“). 10 vastanut (4%) hindas oma toimetulekuvõimalusi väga headeks, kõige suurem osa vastanutest rahuldavateks (78 vastanut, 34%) või väga väheseks (70 vastanut, 31%), 11 vastanut (5%) hindas oma toimetulekuvõimalusi puuduvateks.

Lõpetuseks küsisime akadeemilistelt töötajatelt (sh teadurid, doktorandid) hinnangut, mida peaks Eestis esmajoonel teaduseetika süsteemis muutma³⁷. Vastamiseks kirjeldasime ekspertide poolt välja pakutud ja kirjalike materjalide põhjal koostatud viit alternatiivset lahendust (joonis 2), mille seas oli ka võimalus valida vabavastusega variant „muu“ või „ei oska vastata“.

³⁶ Ma olen oma senise töökogemuse jooksul puutunud kokku ebaeetiliste juhtumitega (nt pettused, andmete võltsimine, ebaeetilised suhtlemisega seotud olukorrad vms)... Vastusskaala: „üldse mitte“, „väga harva“, „harva“, „mõnikord“, „sageli“, „väga sageli“, „ei oska/ei taha öelda“.

³⁷ Palusime vastajatel valida kuni kolm olulisemat lahendust.

Joonis 2. Teaduseetika süsteemi muudatusettepanekute jaotus akadeemiliste töötajate (sh teadurid, doktorandid) hinnangul. Märkused: uuritavad said valida kuni kolm olulisemat muudatusettepanekut (vertikaalteljel); horisontaalteljel on vastuste arv.

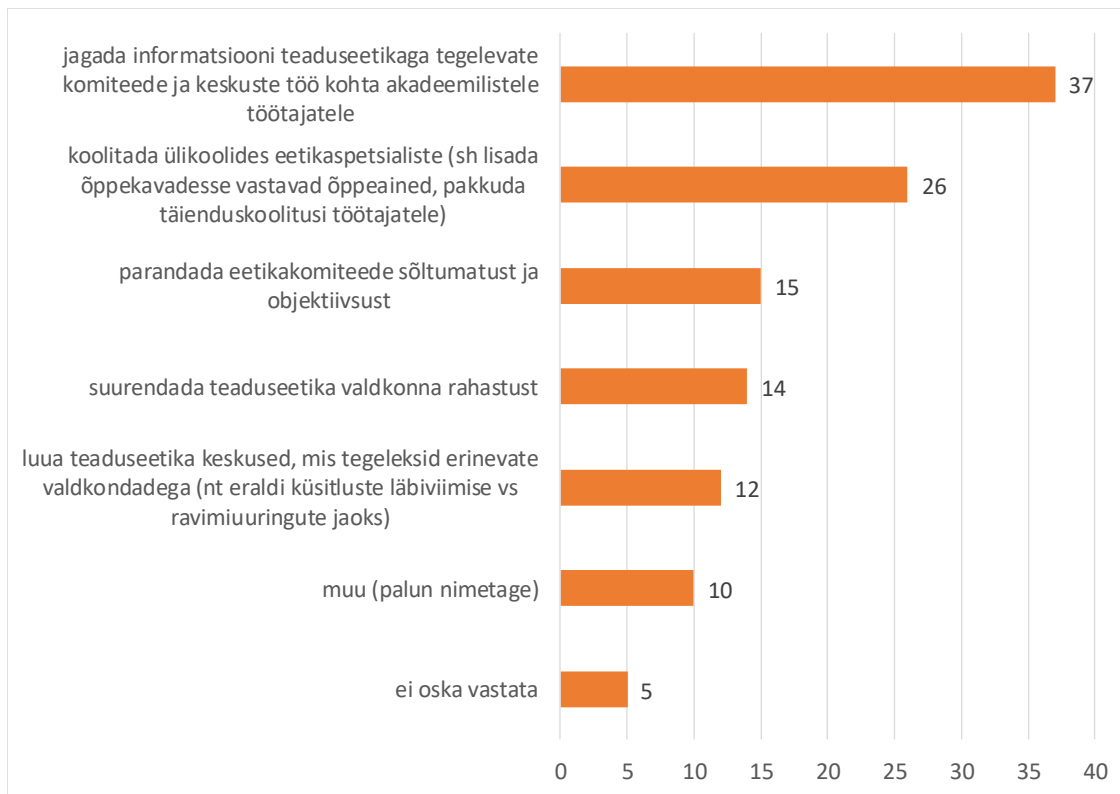
Vastanute hinnangul on esmajoones vaja **jagada informatsiooni teaduseetikaga tegelevate komiteede ja keskuste töö kohta ning koolitada ülikoolides eetikaspetsialiste.**

Juhtide ja professorite tulemused

Kokku vastas küsimustiku kõigile küsimustele 71 juhti (sh professorid, projektijuhid, ülikoolide allüksuste juhid). Kokkupuute osas teaduseetika probleemidega on juhid akadeemilistele töötajatele sarnased (vt 2.1.2): kõige levinumateks vastusteks olid „mõnikord“ (23 vastanut, 32%) ja „väga harva“ (25, 35%). 7 juhti (10%) vastas, et kokkupuude teaduseetika probleemidega puudub.

Ka hinnang toimetulekuvõimalustele on juhtidel sarnane akadeemiliste töötajatega: enamusel on toimetulekuvõimalused rahuldavad (22 juhti, 31%) või väga vähesed (20 juhti, 28%), 5 juhti (7%) pidas enda toimetulekuvõimalusi puuduvateks.

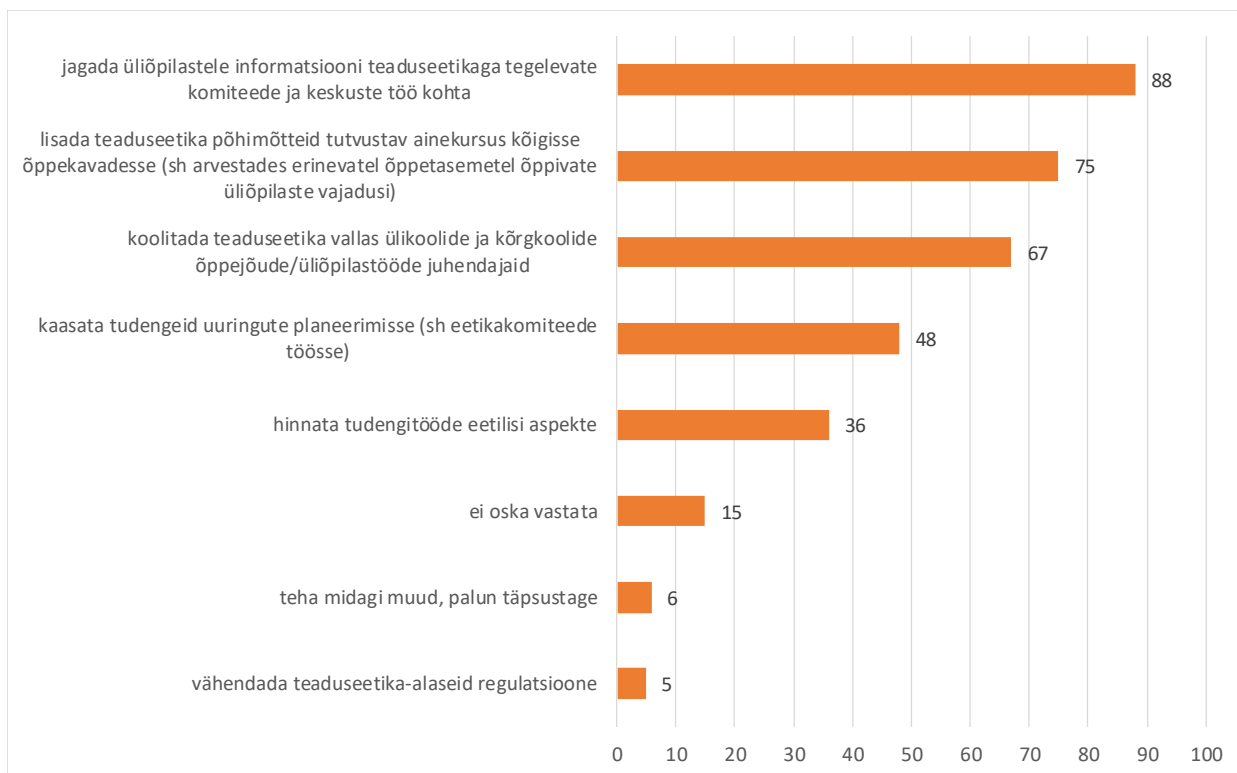
Lõpuks küsisime ettepanekute kohta, mida tuleks Eestis teaduseetika süsteemis esmajoones muuta. Selleks andsime ette loendi eelnevalt ekspertide poolt välja pakutud võimalikest lahendustest (joonis 3), mis sisaldasid „muu“ vabavastusega ja „ei oska vastata“ valikuid. Juhtide hinnangul peaks esimese muudatusena **jagama informatsiooni teaduseetikaga tegelevate komiteede ja keskuste töö kohta ning teiseks muudatuseks peaks olema ülikoolides eetikaspetsialistide koolitamine** (sh õppekavade muutmine).

Joonis 3. Teaduseetika süsteemi muudatusettepanekute jaotus juhtide (sh professorid, projektijuhid, ülikoolide allüksuste juhid) hinnangul. Märkused: uuritavad said valida kuni kolm olulisemat muudatusettepanekut (vertikaalteljel); horisontaalteljel on vastuste arv.

Tudengite tulemused

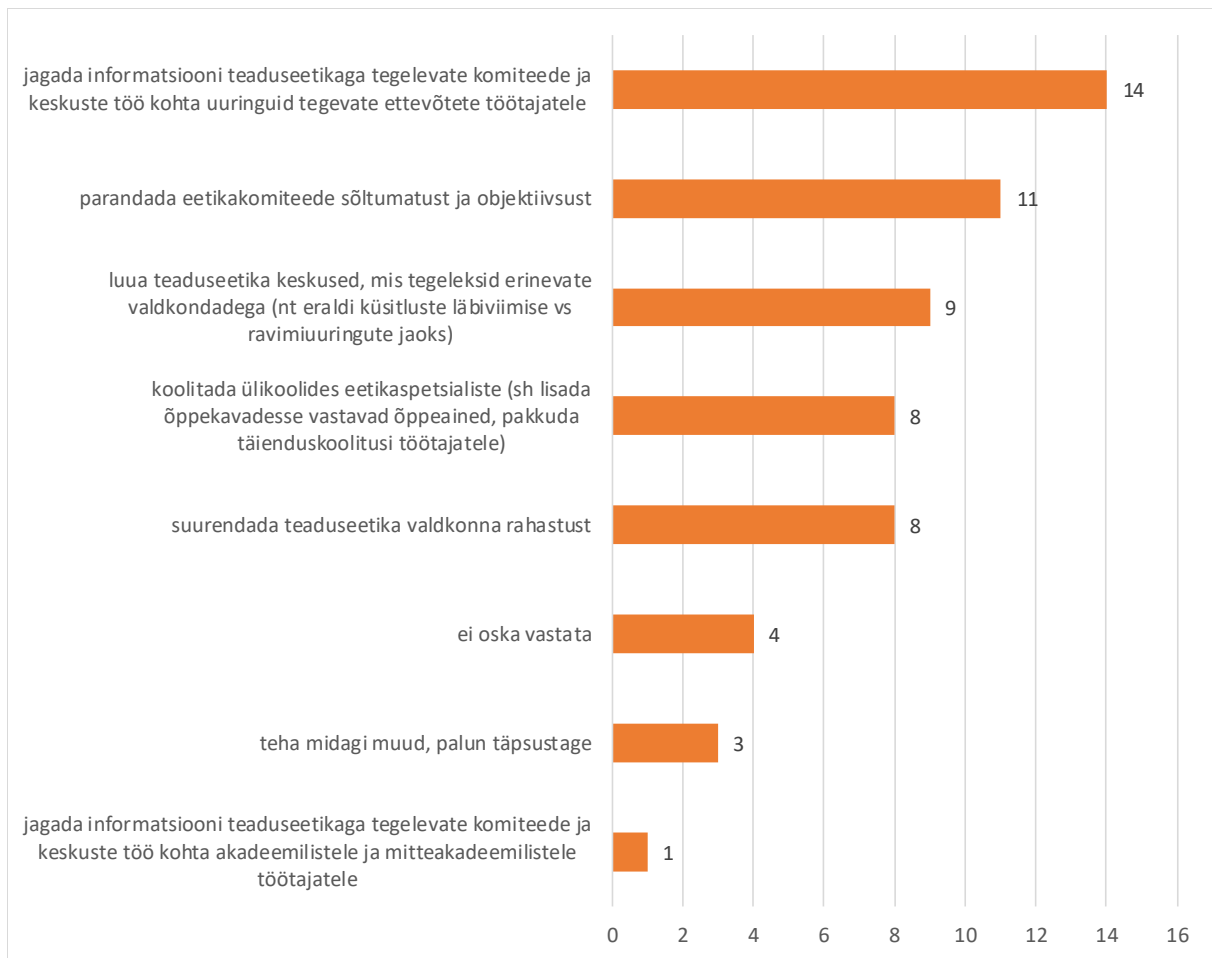
Küsimustiku kõigile küsimustele vastas kokku 162 tudengit. Tudengitelt uurisime lisaks selle kohta, kui sageli (6-pallisel järjestusskaalal „üldse mitte“ kuni „väga sageli“) on nad oma õpingutes teaduseetiliste juhtumitega (nt spikerdamine, plagiaat, õppejõudude surveamine jm) kokku puutunud. Kõige sagedamini vastasid tudengid, et on kokku puutunud mõnikord (32% vastanutest) või väga harva (28% vastanutest), 20% vastas, et pole üldse kokku puutunud. Lisaks uurisime tudengitelt selle kohta, kui võrd on neil olemas toimetulekuvõimalused (nt informatsioon, tugi, abi jm) teaduseetiliste juhtumitega tegelemiseks. Enamus tudengitest vastas, et need on väga vähesed (39% vastanutest) või rahuldavad (28% vastanutest), 6% vastas, et toimetulekuvõimalused puuduvad. Valikvastustega küsimusele, mida tuleks Eesti teaduseetika süsteemis esmajoones muuta, vastasid tudengid, et etteantud valikute seast (sh „muu“) kõige olulisem oleks **jagada informatsiooni ja lisada teaduseetika ainekursus õppekavadesse** (joonis 4).

Joonis 4. Teaduseetika süsteemi muudatusettepanekute jaotus tudengite hinnangul. Märkused: uuritavad said valida kuni kolm olulisemat muudatusettepanekut (vertikaalteljel); horisontaalteljel on vastuste arv.

Mitteakadeemiliste töötajate tulemused

Mitteakadeemilised töötajad (spetsialistid, assistendid, analüütikud jm) viivad sageli läbi suure osa uuringutegevustest nii ülikoolides kui väljaspool ülikooli (nt riigiasutustes, ravimifirmades, küsitlusfirmades jm). Kõigile küsimustele vastas kokku 30 mitteakadeemilist töötajat. Sarnaselt eelnevatele sihtrühmadele küsisime ka mitteakadeemilistelt töötajatelt selle kohta, kuid võrd ollakse kokku puutunud teaduseetiliste juhtumitega. Enamus mitteakadeemilistest töötajates ei ole kokku puutunud (37% vastanutest) või on kokku puutunud väga harva (33% vastanutest). Üks mitteakadeemiline töötaja raporteeris, et on kokku puutunud sageli. Uurisime ka mitteakadeemilistelt töötajatelt nende toimetulekuvõimaluste kohta (5-pallisel skaalal „väga vähesed“ kuni „väga head“, lisaks „ei oska öelda“): kõige suurem osa (37%) vastanutest ei oskanud sellele hinnangut anda, kuid 33% tunnetas, et toimetulekuvõimalused on väga vähesed. Lisaks küsisime mitteakadeemiliste töötajate hinnanguid selle kohta, mida tuleks Eesti teaduseetika süsteemis esmajoones muuta. Selleks andsime ette valikvastused, mis olid ekspertide hinnangute ja varasema kirjanduse põhjal koostatud vastavalt igale sihtrühmale (nii nagu ka eelmiste sihtühmade puhul). Mitteakadeemiliste töötajate jaoks oli kõige olulisemaks tegevuseks **eelkõige uuringuid läbiviivate ettevõtete töötajatele informatsiooni jagamine (teaduseetika keskuste ja komiteede kohta)** ja teiseks olulisemaks tegevuseks **eetikakomiteede sõltumatuse ja objektiivsuse parandamine** (joonis 5).

Joonis 5. Teaduseetika süsteemi muudatusettepanekute jaotus mitteakadeemiliste töötajate (sh spetsialistid, assistendid, analüütikud) hinnangul. Märkused: uuritavad said valida kuni kolm olulisemat muudatusettepanekut (vertikaalteljel); horisontaalteljel on vastuste arv.

Teaduseetika süsteemi korraldajate tulemused

Lisaks vastasid küsimustikule ka teaduseetika süsteemi korraldajad (ametnikud, eetikakeskuste töötajad jm) ehk need inimesed, kes tegelavad süsteemi töös hoidmisega. Neid oli kokku vaid 12, mistõttu ei ole selle alavalimi kohta võimalik koostada arvamuste jaotuste ülevaadet. Kuna tegemist on sihtrühmaga, kuhu kuulubki vähem inimesi ning kelle arvamus teaduseetika süsteemi muutmisel on oluline, siis ühe küsimusena toome siinkohal siiski välja sisekaemuse tulemuse, hinnangu praegusele teaduseetika süsteemi korraldusele. Valikvastustega küsimusele („hea“, „keskmine“, „halb“, „ei oska vastata“) süsteemi korralduse kohta vastas 4 inimest, et korraldus on keskmine, 3 inimest vastas, et on halvasti korraldatud ning 1 inimene arvas, et on hea. 4 inimest ei osanud hinnangut anda. Seega küsimustikule vastanud süsteemi korraldajate seas on hinnangud praeguse süsteemi toimimisele väga erinevad.

2.4. Küsimustiku „muu“ vabavastuste, avatud küsimuse ja intervjuude temaatiline analüüs

Enamiku küsimuste valikvastuste seas oli vastajatel võimalik valida variant „muu“ ning kirjutada oma mõtted vabas vormis tekstiväljale. Kokku kasutas vabavarianti „muu“³⁸ 174 inimest (sh 114 teadurit/doktoranti, 22 juhti/professorit, 19 mitteakadeemilist töötajat, 15 tudengit ja 4 süsteemi korraldajat/ametnikku). Kokku sisestati 305 tekstivastust. Seega keskmiselt sisestas iga „muu“ variandile vastanu ligikaudu kaks vastust. Analüüsist selgus, et enamik neist vastustest olid sisulised selgitused, hinnangud või oma arvamuse põhjendused, mitte pelgalt „pole teemaga kokku puutunud“. Üldiselt kasutati „muu“ vastusevarianti oma arvamuse täpsustamiseks või alternatiivse variandi pakkumiseks, kuid mõned vastajad kasutasid seda võimalust, et avaldada arvamust üldiselt teaduseetika keskuste töö ning ka küsimustiku eesmärgi kohta.

Uurisime küsimustikus ka selle kohta, milliseid teaduseetilisi juhtumeid on vastanutel esinenud, et saada ülevaadet, milliste teemadega (nt nõustamisel) võiks teaduseetika keskused tulevikus arvestada, juhul kui teaduseetika keskuste vastutus ja tegevus muutub. Teaduseetika juhtumite küsimuse „muu“ vabavastuste tekstidest nähtus, et paljud vastanud ei olnud juhtumitega otseselt kokku puutunud, kuid esines ka konkreetsemaid näiteid juhtumitest. Peamisteks teemadeks olid **teaduseetika juhtumitega kokkupuute puudumine, autorsus ja korrupsioon (sh autoriteedi mõju ja onupojapoliitika)**.

Küsimustiku viimane küsimus andis kõigile uuringus osalenutele võimaluse vabas vormis jagada oma mõtteid, arvamusi, probleeme ja kogemusi seoses teaduseetika erinevate aspektidega. Seda võimalust kasutas ligi 1/4 uuringus osalenutest. Kuna intervjuudes erinevate sihtrühmade esindajatega kordusid paljud küsimustikus tõstatatud teemad ning intervjuudes sai nende kohta küsida täpsustavat infot, esitame järgnevalt küsimustiku „muu“ vabavastuste, avatud küsimuse ja intervjuude analüüsi tulemused sünteesituna. Kuna intervjuueeritud tunnistasid, et topeltrollides olek (nt samaaegselt doktorant ja akadeemiline töötaja või teaduseetika korraldaja ja akadeemiline töötaja jm) teeb keeruliseks enda sidumise vaid ühe rolliga, ei ole tulemustes alati eristatud sihtrühma, mille esindaja vastavalt arvas. Tulemuste osa illustreerivad tsitaadid intervjuudest ja küsimustiku avatud vastustest ning need on tekstis esitatud kursiivis.

Teaduseetika-alane ettevalmistus ja teadlikkus

Olulise teemana tõstatasid uuringus osalenud teaduseetika-alase ettevalmistuse ja teadlikkuse eetika teemadest erinevate sihtrühmade hulgas. Samas näitab uuritavate arvamuste analüüs, et see, mida mõistetakse eetika või teaduseetika all, on üsna erinev.

Uuringus osalenud tõid välja, et eetikaküsimuste selgitamisega tuleks alustada juba lasteaias ning et eetika on alusharidus, mis *annab võime mõista ühiskondlikke protsesse ja diskretsioonivõime juhtimisel mistahes protsessides*. Samas tõdeti, et Eestis puudub üldiselt tava eetikateemadel arutlemiseks, jättes kohati mulje, et neid püütakse iga hinna eest vältida. Veelgi enam, üks uuringus osalenu leidis, et *Eestis alahinnatakse nii eetika, kui ka teaduseetika probleemide eiramise võimalikku mõju*.

Mitmed vastajad tõid oma arvamuses esile vajaduse üldise teaduseetilise kultuuri, hoiakute ja teadmiste muutmiseks. *Need asjad peaksid hakkama juba gümnaasiumist. Käisin esinemas X kooli 12.*

³⁸ St kasutas vähemalt ühe korra kogu küsimustiku sisulise osa jooksul, st mitte valdkonna või asutuse küsimusele vastamiseks.

klassis. Nad ei tea teemast üldse, neil pole kompetentsi, kes neile neid teemasid ka õpetaks. Nende jaoks on kõik mustvalge, lahendused on lihtsad. /.../ Meie ei vali, kuidas me sünnime. Looduses meie ei vali, kas me sünnime. Aga valime selle, kuidas me selles süsteemis oleme. Koolid on kohad, kus peaks neile selgeks tegema hakkama neid teemasid. Lõpuklassis nad tunnevad huvi nende asjade vastu, vanemad inimesed ei lähe sellega kaasa.

Ülikoolihariduse kontekstis leiti, et kõigi haridustasemetete õppekavadesse tuleks **kohustusliku aienal lisada teaduseetika**: *Teaduseetika peaks olema kohustuslik õppekava osa nii magistrantuuris kui doktorantuuris. Teadmiste suurendamist pidasid ka tudengid oluliseks – Kujundada ühiskonna suhtumist teadus- ja õppetegevuse eetikasse. Seletada, miks spikerdamine on halb nii ühiskonnale üldiselt kui sulle endale. Positiivse eeskujuna nimetati bioetika kursust arstidele, mida on järjepidevalt tulevastele arstidele õpetatud alates 2000. aastate keskpaigast. Samas tõdes üks meditsiinivaldkonna esindaja, et vanema põlvkonna arstide teadmised valdkonnas on üldiselt kesised ning nende harimisega pole piisavalt tegeletud.*

Mitmed doktorandid tõdesid kahetsusega, et ainus teaduseetika erinevaid tahke avav õppeaine oli neil õppekavas valikaine, mis tähendab, et enamik doktorantidest ei pruugi vastavaid teadmisi ülikoolist saada. Samuti arvati, et teaduseetika-alane ettevalmistus ei tohiks piirduda madalamatel haridustasemetel vaid tõdemusega, et teiste töid plagieerida ning andmeid võltsida ei ole ilus, vaid et eetika ja teaduseetika on akadeemilise hariduse sama loomulik osa kui võõrkeeleoskus või digipädevused. Ka mitmed akadeemilised töötajad leidsid, et teaduseetikaalased enesetäiendamisevõimalused edasises tööelus on üsna napid. Samas leiti, et lugemismaterjali on aastatega tekkinud piisavalt (viidates TÜ eetikaveebile).

Ühe võimalusena, kuidas võiks teadlasi ja doktorante teemavaldkonnas harida, nähti temaatilise MOOCi kasutamist (ingl k *massive open online course* – interneti vahendusel piiramatule arvuga osalejatele kättesaadav e-kursus). Samas leiti, et see vajab rohkesti ressursse nii kursuse väljatöötamiseks kui ka edaspidi töös hoidmiseks. Rahastus koolituse väljatöötamiseks ja hilisemaks käiguhoidmiseks peaks tulema uuritavate arvates riigilt.

Teaduseetika-alase teadlikkuse tõstmist peeti oluliseks ka väljapool kõrgkooli. *Peame hakkama isegi parlamendi ja valitsuse liikmeid harima, see näitab, et meil on mingi tegemata töö, kuna nad ei tea sellest midagi. /.../ See on viis, kuidas neid teemasid teadvustada, aga ka tähtsustada. Praegu see pole üldse üleval. Praegu võime rääkida eutanaasiast maksimaalselt paar nädalat ja siis see kaob laualt. Ja nende teemadega peaks ka tegelema. Pole mustvalgeid lahendusi. Teatud inimesed peavad hakkama mõtlema nendele teemadele. Tulemust ei saa tulla, kui mõtlemist ei ole.*

Seoses vajadusega saada eetikakomiteelt luba teatud tüüpi uuringute läbiviimiseks, arvas üks intervjuueeritav, et inimeste teadlikkus pole alati kõige parem ka selles osas, millised uuringud üldse kooskõlastust vajavad. *Ma pole 100% kindel, kas kõik inimesed on aru saanud, milliste uuringute kohta peab võtma eetikakomiteelt loa. Ja ongi just selliste interdistsiplinaarsete, sotsiaalteaduste poole kalduvad asjad, kus pole täpselt kindel, mida tegema peaks, näiteks laste vaatlemine.*

Üks uuringus osalenu arvas, et teaduseetika-alane teadlikkus kujuneb praktika käigus. *Äratundmine tuleb siis, kui kriitilisi olukordi läbi mängida. Kõik võivad olla ka nõus sellega, et valetada, varastada jne ei tohi, aga äratundmine tuleb siis, kui on kogemused või saab olukord näidata. On hea mõte, kui oleks eetikanõunik või kogunud inimene. Alati pole mõtet komiteesse ka pöörduda küsimustega. Võiks olla*

hea kogenud inimene igas instituudis näiteks, kellelt saaks küsida, kuidas käituda või mida teha. See aitaks ka.

Teaduseetika alase teadlikkusega seoses tõstatati mitmes intervjuus valdkondade vaheliste erinevuste teema, st erinevad valdkonnad suhtuvad teaduseetika põhimõttesse, nende olulisusesse uuringute läbiviimisel, erinevalt. Nii kirjeldas nt meditsiinivaldkonna esindaja koostööd sotsiaalteaduste valdkonna esindajatega ning leidis, et kolleegide suhtumine ja arusaamad eetikateemadest ei olnud parimas kooskõlas hea tavaga (pealiskaudne suhtumine haavatasse sihtrühma, metoodikast tuleneda võiv uuritavate kahjustamine jne). Samas mitmed intervjuud sotsiaalteaduste valdkonna esindajatega eelpoolöeldut ei kinnitanud.

Arvati ka, et teaduseetika keskuste töö peaks toimuma kontorist väljas, nõustamine peaks olema näost-näkku, et muuta kultuuri teadusasutustes: Ma kahtlen, et olukord muutub lihtsalt sellepärast, et mingi komitee või keskus jagab informatsiooni. On vaja hoopis muuta kultuuri teadusasutustes. Keegi teaduseetika komiteest või keskusest peab oma mugavast kabinetist lahkuma ja minema näost-näkku rääkima teadlastega. Kui rääkida koos inimestega, nii et oleks vestlus ja mitte esitlus, siis on võibolla võimalik teadlaste meelt muuta. Samuti oleks vaja rohkem eetilisi juhte. On raske veenda inimesi olema eetilised, kui nähakse, et juhid on ebaeetilised, ja et ei tule tagajärge. Kindlasti on veel asju, mida saaks teha, et kultuuri muuta.

Üldiselt leiti, et teavitust headest tavadest ei jookse mööda külgi maha. Kahju, kui alarahastusest tingitud konkurents teaduses paneks ellujäämise nimel teadlasi käituma oma südametunnistuse vastu.

Avaldati ka arvamust, et teaduseetika-alast arendustööd peaksid tegema kõik selles vallas tegutsevad inimesed. Kõik asjaosalised, kes puutuvad sellega kokku. Mitte ainult ministeerium või teadusagentuur, vaid ka teadlased. Üldinimlik eetika on kõigi kohustus, kõikide inimeste oma, ei saa öelda, et ainult president peaks tegelema. Oma võimaluste ja kompetentsi piires peaksid kõik sellega tegelema.

Teaduseetika versus teaduse rahastamine

Nii küsimustiku vastustest kui intervjuudest ilmnes, on probleemid teaduse rahastamisel mõjutavad erinevate sihtrühmade hoiakuid ja suhtumist teaduseetikasse. Mitmed uuringus osalenud töid välja mõtte, et ehkki teaduseetika on teadustöö loomulik osa, millega teadlane igapäevaselt kokku puutub ja millele mõtleb ning oma töös arvestab, mõjub sellest kõnelemine ajal, mil on tõsised probleemid teaduse rahastamisega, pseudoprobleemina. *Olelusvõitluse korral (ebapiisav rahastus) on kerge loobuda eetikast ellujäämise (töökoha) säilimise (rahastuse) nimel. Ei saa nõuda eetilist käitumist, kui vahendeid eetiliseks käitumiseks on ebapiisavad.* Samuti leiti, et teadlaste teaduseetika-alane käitumine on otseselt seotud teaduse rahastamisega – *kui paraneb teaduse rahastamine ja muutub teadlaste mõtteviis, hakatakse ka eetikat tõsisemalt võtma. /.../*

Teine uuritav kirjeldas kujunenud olukorda järgmiselt: *Puuduliku rahastuse all pean silmas seda, et nii teadustöös kui kõrghariduses suunab rahapuudus „paindlikkusele“, mis pole alati eetiline. Nt soov tudengeid ainetest ja kõrgkoolist iga hinna eest läbi lasta, täita loominguiliselt tööajatabeleid, mitte tegeleda „teisejärguliste“ küsimustega nagu olukordade eetiliseuse hindamine jne, et tagada organisatsiooni jätkusuutlikkus liiga väheste ja ebastabiilsete ressursside tingimustes.*

Leiti ka, et probleemid on üldises suhtumises. *Seda võiks parandada rahastusega, et inimestel tekiks motivatsioon teha heatasemelist teadus- ja õppetööd. Praegu on põhiorhk ellujäämisel – vastu*

võetakse tudengeid, kes ei peaks ülikoolis olema, ja veetakse neid kursustelt läbi, et õppekavad püsima jääksid ja inimestel oleks töö. Teisalt publitseeritakse lihtsalt pahna, et oleks CV-s evalveerimiseks vastavad read ette näidata, kuna publitseeritu sisu ei huvita kedagi.

Uuringus osalenud doktorant viitas sellele, et kogemus mõjutab teadustöös prioriteetide seadmist, kirjeldades olukorda, kuidas vanemad teadlased võivad olla „vähem eetilised“ kui nooremad, eelkõige pragmaatilise asjaajamise ja rahastusprobleemide tõttu, /...../ *Võib-olla olen ma naivist, aga ma arvan, et teadust tuleks teha uudishimust/kirest millegi avastamise vastu või sellest, et miski on tõesti (Eesti) ühiskonnale vajalik. Ma olen kuulnud korduvalt endast vanema/kõrgemal ametikohal olevate teadlaste suust, kuidas on oluline grant saada (vahet ei ole, mida uurides) ning kuidas Eesti süsteemi uurimisega ei tasu tegeleda. Minu meelest ei ole see teadlase eetikaga kooskõlas, kui asju uuritakse rahastuse pärast, mõtlemata, kas ja kuidas see maailmale/Eestile kasu toob. Puudu jääb julgusest n-ö oma rida ajada.*

Rahastamise teemaga jätkates toodi olulise probleemvaldkonnana välja finantsvahendite kasutamise teema. Tõdeti, et rahastamisreeglid on sageli vastuolus akadeemilise töö olemuse ja sisuga ning uurimisgrupi jätkusuutlikkuse tagamiseks tuleb reegleid „paindlikult tõlgendada“. Tõdeti, et *ehkki finantseetika probleem on teaduses väga laialdane, puuduvad sellekohased ühtselt mõistetavad suunised, mida oleks aga väga vaja.*

Eetikakomiteede toimimine ja rahastamine

Eetikakomiteede tekke kohta arvati, et mõnedes valdkondades on need tekkinud vajaduspõhiselt, kuid on ka valdkondi, kus neid praegu pole, ehkki vajadus selleks oleks. *Teistes kohtades on ka räägitud, et oleks vaja, aga pole kuulda võetud.*

Oli neid, kes leidsid, et eetikakomiteed on hädavajalikud nii rahvusvahelises koostöös kui Euroopa Liidu rahastatud projektides osalemiseks, aga ka neid, kes ei näe eetikakomitee järele vajadust. Samas tõdeti, et teaduseetika valdkonnas tugi ja nõustamisvõimalus praegu Eestis praktiliselt puudub. *Komitee vajalikkus tuleneb sellest, et oleks olemas unifitseeritud mõõdupuu või standard, millele igasugune teadustöö peab vastama. Minu kogemuse järgi ei ole meil ühiskonnas probleemi sellega, et teadlased oleksid sisemiselt halvad või ebaeetilised ning neid peaks kontrolli all hoidma. Kui aga vaadata komisjoni tööd, siis kahjuks selline mulje jääb, kuna komisjon lähtub sageli kuivast seadusparagrahvist, eksides ära detailidesse ning saadab sageli teadlasele välja suhteliselt üldkriitilise tooniga hinnangu. Ega siis hea teadustöö tegemata jää, kuid eetikakomisjonist läbi murdmine ongi sageli paraku palju energiat nõudev ja frustreriv „murdmine“, mitte tsiviliseeritud ja haritud suhtlus.*

Üks intervjuueritu tõi välja, et *Inimesed on kõige laiem eetikakomitee (tselluloositehase näitel). Inimesed kogusid allkirju. Asju võib mitut moodi teha. Kõik oleneb sisust.*

Mitmetes uuritavates tekitas küsimusi eetikakomiteede tööjaotus ning infopuudus nii komiteede kui nende tegevusvaldkondade jms kohta: *Järgmine küsimus on see, kuidas komiteede omavahelist tööd koordineerida selliselt, et oleks väga selge, millise teemaga kuhu komiteesse pöörduma peaks. Et poleks nii, et ei tea, kas pöörduda TÜ komitee poole või Sotsiaalministeeriumi oma poole. Komiteede vaheline tööjaotus peaks olema väga selgelt paigas. Peaks olema nii, et kui panna paberile kolm komiteed ja kolme komitee teemad ning tekib küsimus, et kas on vaja uuringu jaoks kinnitust, kas teen õigesti, siis saaks aru kolme komitee vahelisest tööjaotusest ning teaks, kelle poole pöörduda.*

Eelnevaga seoses leiti, et kuna praegu koordineerib teaduseetika valdkonda institutsioonide üleselt ETAg, siis võiks nende kodulehel olla info, millised eetikakomiteed on Eestis olemas, millega need tegelevad, kes on kontaktisikud, kelle poole tuleks nõu saamiseks pöörduda jms.

Ühe võimaliku lahendusena pakuti välja ka Norras kehtivat süsteemi, kus kõikidel komiteedel on ühine, erinevaid tegevusi koordineeriv sekretariaat. See aitab tagada *know-how'd* ning hoida kokku kulusid, samuti jälgida, et kõik kogud töötaksid samade põhimõtete alusel (ühtses inforuumis olek), mis omakorda toetab ühtsema praktika kujunemist. Sama leiti ka erinevate osapoolte teavitamise, nõustamise ja koolitamise kohta. *Paljudes riikides on kesksel komiteel ühtlustav roll. Praegu on lahtine, kes seda Eestis teeb ja kes seda võiks teha. Kui oli kaks inimuuringute eetikakomiteed Tallinnas ja Tartus, siis üritati nõudeid ühtlustada, aga alati see ei õnnestunud. Halbu näiteid on olnud ja see tuleb välja, sest Eesti on väike – on olnud olukordi, kui üks komitee annab loa ja teine mitte. Üks teine uuritav tõi sarnase näite puhul välja ka selle, et ta on teadlik uuringutest, mille tegijad, olles kursis erinevate komiteede „ranguse ja põhjalikkusega”, läksid teadlikult luba taotlema komiteesse, kust arvati seda lihtsam saada olevat.*

Keskse komitee puhul nähti positiivsena ka seda, et selle olemasolu võimaldaks jälgida erinevate komiteede töökoormust ja seda paindlikult reguleerida. *Kui ühel on liiga palju ja teisel vähe tööd, siis suunab taotlused teisele komiteele. Seda saaks Eestis ka teha.*

Viidati ka vajadusele korrastada regulatsioone ning tagada eetikakomiteede riiklik ja sõltumatu rahastamine: *Ma arvan, et siin ei saakski olla kahtepidi mõtlemist – peaks olema kõik riiklikult rahastatud. Et ei tekiks teki enda poole tõmbamist. Eetikakomiteed peaksid olema riigi poolt rahastatud, et nad saaksid rahulikult täita oma ülesandeid. Samas väljendati ka arvamust, et KINDLASTI MITTE PUMBATA RAHA juurde eetikatamise (st eetikakomiteedesse, kohtade suurendamisse jm), suurendada eetikakomiteede tegevuse läbipaistvust, viia kõrghariduse ja teaduse rahastamise tasemele, kus vaesus ei sunniks hallil alal manööverdama.*

Probleemid ja rahulolematus eetikakomiteede tööga: aeglane infoliikumine, bürokraatia, vähene spetsialiseeritus

Eetikakomiteede töö probleemikohana toodi välja aeglast info liikumist eetikakomitee ja uuringute läbiviijate vahel ning kohatist liigset bürokraatiat ja „tähenärimist”. Nii kirjeldati juhtumit, kus uuringuprojektis oli ununenud ühte kohta märkida kooli nimi (mujal oli see olemas) ja vastust kooli nime lisamise vajaduse osas tuli oodata eetikakomiteelt kuu aega, mille järel oli projekt vaja uuesti ülevaatamisele saata ning jälle kuu aega oodata.

Kui valdavalt domineeris aramus, et suhtlus eetikakomiteedega on aeglane, leidis ka vastupidist kogemust. *Isegi kui neil küsimused tekivad, siis menetletakse suhteliselt kiiresti see uuring ära. Seda pole kogunud, et esitan ära ja eetikakomisjon on järgmisesse kuusse edasi lükanud. Seda pole kumbki komisjon teinud.*

Lisaks leiti, et teaduseetika spetsialistid peaksid tegema rohkem koostööd erinevate valdkondade esindajatega ning nende töö fookus peaks olema proaktiivsel tegevusel, mitte tagajärgedele reageerimisel: *Eetikutele kuluks ära süvendatud koostöö teiste valdkondade esindajatega, mida tuleks saavutada mitte sellega, et juurutatakse mingi nõue mingi eetikakomisjoniga midagi kooskõlastada vaid läbi selle, et eetikud suurendavad oma ekspertiisi muudes valdkondades. Praegu näib, et eetikud*

reageerivad teiste tegevusele n-ö tagantjäre ja päris hästi ei mõista, miks üht või teist asja erialases valdkonnas tehakse. See on mõistagi minu isiklik arvamus ja kindlasti ei ole ma osalenud kõikidel eetikute üritustel, kuid sageli jääb mulle osalejana mulje, et korraldajad/rääkijad ei tea uuritava valdkonna spetsiifikat/loogikat/põhjuseid jne ja hindavad asju lihtsalt n-ö loogiliselt/intelligentselt mõtleva kõrvalseisja arusaama pinnalt. Nt õiguslikke regulatsioone ja põhjuseid, miks need regulatsioonid sellised on, eetikud sageli tunnevad äärmiselt pealiskaudselt, mistõttu jääb arusaamatuks eetikute tegevuse kasutegur. /.../ Kokkuvõtlikult – eetikud tegelevad oluliste asjadega, kuid mulle isiklikult tundub, et arsti taustaga eetik on see, keda ma kuulaks, mitte nt filosoofia taustaga eetik, kes midagi arstieetika kohta arvab.

Teaduseetika süsteemi kohta arvati, et teaduseetikaga tegelevad organisatsioonid (komiteed vms) on muutunud „asjaks iseeneses“, tunda on püüet reguleerida ka juhtumeid, mis reguleerimist ei vaja.

Probleemkohana toodi veel välja, et eetikakomiteed ei ole valdkonniti spetsialiseerunud ning fookus on formaalsusel: *Mõne eetikakomitee ebaprofessionaalsus ja formaalne suhtumine – võimetus projekti olemust/sisu mõista ja eetikaküsimusi adekvaatselt hinnata. /.../ Teaduseetika komitees võiks olla inimesed, kes on kõikide inimeste puhul kasutatavate tehnoloogiatega kursis, et ei peaks iga kord A-st ja B-st selgitusi jagama. Tegelikult tahaks, et olukord oleks vastupidine, et selgitusi jagaks vajadusel eetikakomitee uurimisgrupile, mitte uurimisgrupp ei selgitaks kogu aeg eetikakomiteele.*

/.../Me oleme ametlikult kirjutanud ka komiteele, mida nad saaks paremini teha. Meie kogemus on, et vahel formaalsete asjade tõttu (täiendab: kuskil on piasjad puudu), võtab menetlemine väga kaua aega. Kui see protsess on väga pikk ja vaearikas, ei innusta see teadlasi komiteede poole pöörduma. Minu kogemus on olnud, et sisulist nõu ei ole saanud, aga otseselt meil pole seda ka vaja olnud. Tihti esitame taotluse pigem selle tõttu, et rahvusvaheliste projektidega on paberit vaja. Aga kolleegide kogemuse põhjal on protsess pikk, vaearikas ja mõned küsimused, mida komiteed esitavad, on ebaadekvaatsed. See on omakorda mõned tegevused ohtu seadnud. Tihti jääb see toppama mitte sisulistel põhjustel. /.../ Selleks, et teada, kas konkreetsel juhul on eetiline teha nii- või naapidi, peab sellest teemast väga palju teadma.

Samuti kirjeldati olukordi, kus eetikakomiteede ja andmekaitse inspeksiooni (AKI) tegevus (liigne mure isikuandmete lekkimise pärast) takistab teadustöö tegemist, mistõttu on oht, et ühiskonna jaoks olulised teemad võivad uurimata jääda. Leiti ka seda, et teaduseetika komiteede ülesandeks peaks olema argumenteeritud hinnangute andmine, mitte aga nõuete esitamine uurimismeetoditele. Kriitikat pälvis eetikakomiteede tegevus, kui ei arvestata erinevate erialade vajadusi ja tavasid, nt rahvusvaheliselt aktsepteeritud lähenemisi: *Anonüümselt teostatav arvamusuuring ja meditsiinilised inimuuringud ei tohiks olla sarnaselt käsitletavad.*

Üldiselt ilmnes, et **eetikakomiteede tööd peetakse liiga kõikehõlmavaks, bürokratlikuks ning formaalseks.**

Seoses eetikakomiteede tööga tõstati ka üliõpilastööde teema, kui need puudutavad haavatavaid sihtrühmi (intervjueeritavad nimetasid erivajadustega lapsi, väärkoheldud lapsi jm) või teisi piiripealseid uurimisobjekte, meetodeid. Kuidas tuleks sel juhul toimida? Kas ka sellistel juhtudel oleks vaja uuringutele eetikakomiteede luba? Siin oli erinevaid arvamusi. Ühelt poolt leiti, et ei ole vahet, kas tegemist on nn päris teaduse või tudengiteadusega, teadus on teadus. Samas leiti, et kui oleks võimalik taotleda luba institutsionaalses komitees (kui see on olemas), oleks see väga vajalik. Seda võimalust,

et kõiki nt inimuuringute teemalisi üliõpilastöid hakkaks kooskõlastama TAIEK või mõni muu praegune inimuuringute kooskõlastamisega tegelev eetikakomitee, siiski ei nähtud. *Meil hetkel on selline süsteem, et kui üliõpilane tuleb huvitava teemaga, teeme juhendajate või uurijatega arutelu, et kas on mõeldav, et algatame uue rakendusuringu. Või kui meil on olemasolev uuring, mille all saaks teha jätkutaotluse eetikakomiteele, siis saame ka üliõpilast aidata. Süsteem on selline, et teeme nn päris teadust ka seal taga, mille raames saavad üliõpilased oma teemat teha.*

Mitmed uuringus osalenud (sh eetikakomiteedes töötavad inimesed) tõdesid, et eetikakomiteesid on Eestis liiga vähe ning need on ülekoormatud, mis võib ka olla põhjuseks, et juhtumite menetlemine võtab liiga kaua aega. *Tajun, et töökoormus on meeletult kasvanud. Uuringute hulk ehk mitte, aga andmekaitse teema tõttu. Varem saime kahe poole tunniga hakkama (kommentaari: eetikakomitee koosolek), praegu alla nelja ei saa. Lisaks enda ettevalmistuse aeg, et käia uuringud läbi. Tegelikult töömaht on väga palju kasvanud.*

Samas arvas teine intervjuueeritu, et *ülemäära palju pole neid vaja. Kui nad hästi töötaks, poleks hullu. Ma ei ütle ka, et nad halvasti töötavad, aga kogu aeg on mingi häda. Ülikoolis uuringute komiteega probleem, et saada nõusse, kes seda juhtima hakkab. See näitab probleemi, kuna vastutus on suur. See vajab mõtlemist, et võibolla peaks neid kuidagi koondama. Kaks tükki täitsa piisab. Teadust nii palju ka ei ole. Projektid on pikemaajalised. Ravimiuuringuid ka pole palju. Me oleme nii väiksed, pole ka palju patsiente, keda uurida.*

Institutsionaalsed eetikakomiteed/eetikakomisjonid

Lisaks eetikakomiteedele tõstatati vajadus institutsionaalsete eetikakomisjonide/eetikakomiteede järele. *Eetikakomisjonid peaksid igas ülikoolis olema vähemalt teaduskonna tasemel. Enne andmete kogumist ükskõik mis mastaabiga töö jaoks (sh tudengite tööd, mis ei lähe kunagi avaldamisele), mis eeldavad inimestelt andmete kogumist (ükskõik, mis erialal või valdkonnas) peaks enne välitöö või andmete kogumise algust saama nõusoleku eetikakomisjonilt. Informeeritud nõusolek peaks olema kohustus igal erialal.* Samas tõi teine uuritav näite töökogemusest Suurbritannias, kus üliõpilased pidid esitama oma tööde kavandid ülikooli keskele eetikakomiteele. Rääkides sellest aga koduülikooli kolleegidele tekkis küsimus, kes kavandeid hindab – kas teiste erialade esitajad on pädevad otsustama teadustöö eetiliste küsimuste üle. Leiti, et Eesti ei tohiks minna teise äärmusesse, kuid tudengitele peaks teaduseetikast rääkimisega alustama juba bakalaureuseõppes alates.

Uuringus osalejate vastustest ilmneb ebaselgus terminoloogias, nt eetikakomitee/eetikakomisjon/eetikanõukogu – kas need on sünonüümid ja kui mitte, siis kuidas need mõisted omavahel suhestuvad? Mis on mis ja millega üks või teine kogu tegeleb? Mõned vastanud tõid näiteid headest praktikatest välisriikides: näiteks on Suurbritannias kasutusel süsteem, kus eetikakomisjon on institutsiooni sisene üksus (nt peavad doktorandid seal läbima eetikahindamise enne, kui saavad oma uurimistöödega alustada), aga eetikakomitee on institutsiooniväline või regionaalne vms üksus. Austria puhul on terminoloogia osalt juhuslik ja asutus võib nimetada eetikakomitee funktsiooni täitva kogu komisjoniks. Üldiselt on Austrias projektidele kooskõlastusi andev kogu eetikakomitee, sõltumata sellest, kas ta asub ülikooli juures, haigla juures või on regionaalne liidumaa komitee. Samuti sõltumata sellest, kas ülikool on komitee loonud vabatahtlikult (mittemeditsiinilised ülikoolid) või kohustuslikus korras (meditsiiniülikoolid ja haiglad). Austria praktikas on eetikakomisjon eelkõige väärkäitumise juhtumite menetlemiseks, komitee annab aga kooskõlastusi uuringutele. Eesti teaduseetika süsteemis on hetkel nõukogu nime kandev kogu, mis

täidab sisuliselt eetikakomitee ülesandeid. Ministri käskkirjaga laiendati küll nõukogu ülesandeid, aga see ei vähenda segadust, et komitee ametlik nimi on nõukogu.

Teaduseetika süsteem Eestis, seda toetavad regulatsioonid ja seadusandlus

Kehtiv teaduseetika süsteem pälvis intervjueritute poolt palju kriitikat, veelgi enam, mitmed intervjueritud arvasid, et süsteemi kui sellist, ei eksisteeri – Ei tundu olevat. Pigem on teatud ülesanded või funktsioonid, näiteks uuringute jaoks loa taotlemise süsteem. See pole ka muidugi väga süsteem, sest me ei saa konkreetselt öelda, kes lõi ja selle arengut toetas. Me teame, kuidas see ajalooliselt kujunes. Üldiselt on nii, et kui seaduses on midagi sätestatud, on komitee ka kõrvale tekkinud. Samas ka geeniuuringute puhul on ainult geenivaramu kaetud ja kui muu teadlane teeb geeni-uuringuid, on tal töötamiseks vaid hea teadustava, muu seda ei reguleeri. Kui üks asi on reguleeritud, aga muu ei ole, siis ei ole tegemist süsteemiga.

Või nagu kirjeldas Eesti teaduseetika süsteemi teine intervjueritav: *Pigem pole praegu tegemist süsteemiga, see on fragmenteeritud, igaüks teeb oma asja laineharjade pealt, mida tahetakse täpsustada. Laineharjad [uued komisjonid, uued teemad] aga tekivad siis, kui tekib ühiskondlik ja teaduslik probleem. Aga see süsteem peaks olema nagu inimorganism – terviklikult läbi mõeldud ja orgaaniliselt juhitud.*

Teaduseetika süsteemi toimimiseks peeti oluliseks, et selle peamisi tegevusi koordineeriks institutsioon, keda aktsepteerib valitsus, aga valitsus peab teadma põhitõdesid, mis tundub, et seda nad ei tea praegu. Harimistööd on palju, et saadaks üldse aru, milles jutt on. See on vastutuse küsimus, mis on otseselt eetiliste otsuste tegemisega seotud. Oleneb sellest, mis positsioonis sa oled, vastutad sa teiste inimeste, mitte iseenda eest. Valitsuses olles vastutad teiste inimeste eest, mitte iseenda eest. Aga see paljudeni pole jõudnud.

Lisaks leiti, et kehtivas teaduseetika süsteemis on palju probleeme ja n-ö „halle alasid“, mis siiani on reguleerimata: *Siiamaani kõige suurem puudus on see, et oleks ühtne riiklikult koordineeritud lähenemine asjadele. Hea teadustava kokkulepe on tore ja on tore, et ülikoolid allkirjastasid ja teavad, mis seal kirjas on. Aga sealt edasi – see, kuidas süsteemi tervikuna käsitleda, on puudulik. Seal on kirjas küll, mis on teadlase, ülikooli või riigi ülesanne, mis on kena, aga ülesandeid pole kuidagi toimima saanud. Kõigi nende teemade koondina toimiv süsteem, või õigupoolest selle puudumine, on praegu kõige suurem küsitavus. Minu jaoks oli küsimus selles, et kes või kus on otsustuskoht selle üle, kes ütleb, kas Eestis on vaja teadusombudsmani või mitte. Kas on vaja harmoniseerida teemad, mis on seotud teaduseetika rikkumisega? Kellele ja kuidas peaks need raporteerima? Kas peaks olema nagu Šveitsis, kus on keskne organ, kelle poole saaks pöörduda? Kui kellegi arvates on aset leidnud suurem rikkumine, kas seda tuleks raporteerida ülikoolisiseselt või peaks selle raporteerima kesksele organile, et mitte tekitada paksu verd ülikooli sees? Sest inimene on kaitsetu, kuna läheb vastuollu institutsionaalsete huvidega ja nii edasi. Need on minu jaoks olnud seni lahtised küsimused. Kui need protseduurid saaks paika ja selle saaks otsustatud, kas jätame kõrvalekalletega tegelemise ülikooli tasandile või on olemas riiklik kogu kas Teadusagentuuri juures või mujal, kes sellega tegeleks, saaks edasi minna. Mõnes mõttes oleks hea, kui oleks kogu väljaspool ülikooli, sest seal on institutsionaalne huvi.*

Küsimusele „Kuidas praegu tundub, kas Teadusagentuur on sõltumatu ja võiks sobida selleks asutuseks, mis neid küsimusi menetleks?“ vastati erinevalt. Ütleme, et /.../ nii ja naa. See, et Teadusagentuur deklareerib, et on sõltumatu, pole olnud päris nii. Institutsionaalse uurimistoetusega

seotud teemad poliitikas välistas, et on sõltumatu kogu. See tuleb siamaani ministri allkirjaga. Täiesti sõltumatu oleks siis, kui riigi poolt eraldatakse raha ja otsused lähtuvad küll riigi poliitikast, aga võetakse Teadusagentuuri enda poolt vastu, kusjuures neid ei peaks ministeeriumile põhjendama. Ja ka Teadusagentuuri nõukogus asekancleri positsioon, kus ta on korraga ministeeriumi esindaja ja esimees – kaks mütsi ühes peas, see pole kõige parem lahendus siamaani olnud selles olukorras. Need on kaks asja, mis pole meeldinud.

Samas oldi ka arvamusel, et näiteks Tartu Ülikoolis on institutsiooniliselt toimiv teaduseetika süsteem olemas: TÜ eetikapõhimõtted näiteks, mille peaks kõik ülikooli tulles läbi lugema, on komitee, kelle käest küsida nõu, aga ombudsman võiks olla, kuigi osades kohtades on see isetekkeline. Institutsionaalselt on meil enam vähem kõik olemas, tuleb seda järgida.

Uuringus osalenud viitasid ka **puudustele seadusandluses**, osutades, et pigem pole sellega üldse eriti tegeletud. See, mis on reguleeritud, on nn sunniviisilised reguleerimised. Mis on palju reguleeritud, on andmekaitse. Teadusuuringuid pole eriti. Tegelikult ei puudutata üldse seda, kuidas meditsiinist väljapoole jäävaid asju reguleerida. Igapäevatoos tajun, et inimestel pole seda infot võtta, kas või millal peaks mingeid lubasid tegema. See oht on, et reguleerime üle ja kõike ei saa paberile panna, aga ei tajuta selgeid asju ka ära. On mulje, et kui ravimit ei anna ja ei „torgi“, siis polegi vaja luba.

Samas leiti, et **regulatsioonide muutmiseks olulisem on soodustada empaatilist suhtumist: hariduslike ja kõigi muude vahenditega kultiveerida empaatilist suhtumist, mis on kogu eetika sügavam alus.** Reeglite rägastik ei aita, uute reeglite ja instantside lisamine kulutab inimeste aega ja närve ning tõstab ebaõiglase lahenduste võimalust.

Samuti arvasid uuringus osalenud, et on viimane aeg seaduste tasandil volitusnormi andmiseks eetikakomiteede tegevusele ühes riikliku rahastuse tagamisega.

Inimuuringute aspektist peeti eetikakomiteede kõrval vajalikuks ka eetikanõukogu olemasolu, mis koordineeriks eetikakomiteede tegevust. Komisjonid peaksid koos töötama ja omavahel tööd koordineerima. Ameerikas on bioetika komisjon presidendi juures, mis näitab tähtsustamist. Ma arvan, et pole üldse hea, et see on Sotsiaalministeeriumi juures ning sealjuures räbalalt rahastatud. Ei saa eeldada, et inimesed teeksid ainult oma initsiatiivil seda, see on suur töö. Rahvuslikku kontseptsiooni praegu ei ole. Tuleb ise torkida seda ja tekitada süsteem, et nad saaksid oma huvisid ka [teaduseetika] vallas realiseerida.

Lisaks nimetati uuringus osalenute poolt **mitmeid valdkondi, mis vajavad täpsemat reguleerimist**, nt küsitluste tegemine keskkonnapsühholoogia valdkonnas või arhiivandmete kasutamine, samas oli ka arvamus, et vältida tuleb üle reguleerimist nagu on kohati juhtunud USAs. Viidati vajadusele masinõppe andmestike andmekaitseks seoses andmeteaduse ja tehisintellekti plahvatusliku arenguga.

Väärkäitumise juhtumid ja nende menetlemine

Uurisime nii küsimustikus kui intervjuudes ka selle kohta, milliseid teaduseetilisi juhtumeid on uuritavad kogenud, et saada ülevaadet, milliste teemadega (nt nõustamisel) võiks teaduseetika keskused tulevikus arvestada juhul, kui teaduseetika keskuste vastutus ja tegevus muutub. Teaduseetika juhtumite küsimuse „muu“ vabavastuse tekstidest nähtus, et paljud vastanud ei olnud juhtumitega otseselt kokku puutunud, kuid esines ka konkreetsemaid näiteid juhtumitest, milleks olid **autorlus ja korrupsioon (sh autoriteedi mõju ja onupojapoliitika).**

Mõned vastanud kirjeldasid juhtumeid, kus neid või nende tuttavaid ei ole teadustööde ja publikatsioonide autorite hulka kaasatud, kuigi nad ise tunnetasid end autorina. Samuti kirjeldasid mitmed vastanud survet lisada kaasautoreid, kes töösse tegelikult ei panustanud. Näiteks üks teadur/doktorant kirjutas nii: *Pannakse autorina inimesed, kes tegelikult uurimistöös ega kirjutamises ei osalenud; ähvardatakse, et tudengid saavad lõputööd edukalt kaitsta ainult siis, kui teevad juhendaja eest midagi; andmete tagasi hoidmine lootuses, et saab hiljem grandi samal teemal, nii et saab grandiraha ilma, et peab lisa tööd tegema; ma arvan, et teie nimekiri siin on liiga kitsas.*

Lisaks ilmnas ühe eraldiseisva teemana korruptsioon, näiteid teadurite/doktorantide vastustest: *„Akadeemiliste töökohtade ebaaus loomine/muutmine teatud personalimuutuste tegemiseks”, „Nepotism”, „Onupojapoliitika”, „Empiiriliste andmete vargusega hierarhias kõrgemal asuva akadeemiku poolt. Ettevalmistatud teksti ning akadeemilise õppetöö kaaperdamine teiste poolt”, „Survestatakse teadustöö tegijat kui uuringu tulemused juhtkonnale ei meeldi”, „Surve kirjutada artikkel, kuigi öelda sellega ei ole midagi (triviaalsed andmed)”, „Varem lubatud kaasautorluse eest raha pakkumine”.*

Olulise teemana tõstatasid mitmed uuringus osalenud **rikkumised hea teadustava põhimõtete vastu, kus avalikkuseni jõudnud juhtumite menetlused ning nende lahendused** pole tekitanud usaldust uurimist läbi viinud komisjonide/kogude vastu, viidates vajadusele selliste juhtumite menetlemiseks väljapool koduinstitsiooni. Näidetena kirjeldatud juhtumite puhul on tajutud ebaõiglust, ringkaitset, „konnatiigi efekti”, võimumänge, kus kaotajaks pooleks on alati väiksema kogemusega ja madalamal ametikohal töötaja. *XY jätkamine professorina pärast ilmsiks tulnut on häiriv nii teaduseetika kui ka töökeskkonna seisukohast. Ülikooli ja eetikaga tegelevate institutsioonide poolt oli reaktsioon väga nõrk. See ei tekita usaldust.*

Üks intervjuueritu leidis, et rikkumisi tuleks menetleda erinevatel tasanditel. Nii leidis ta, et plagiaditeemadel tuleks olukordi lahendada Rektorite Nõukogu tasandi, kus lepatakse kokku kvaliteedinõuetes. See tähendab ühtseid arusaamu sellest, mis on plagiaat, millised juhtumid peaksid tulema laiemale arutelule ja milliseid lahendatakse ülikooli tasandil. *Teine teema on TalTechi juhtum. Ja võib-olla siin oleks tõesti olnud lihtsam asja lahendada, kui oleks suunatud sõltumatule kogule. Siililegi selge, et see asi ei pea olema õiglane, vaid peab ka näima õiglane. Ja kui seda tüüpi probleemi lahendamiseks moodustatakse ülikooli komisjon, jääb alati kõrvalseisjatele mulje, et ei lahendata asja, vaid summutatakse seda. See ei pruugi nii olla, aga näivuse küsimus on väga oluline.*

Ehkki uuritavate hulgas domineeris arvamus, et nt väärkäitumise juhtumite menetlemiseks oleks vajalik kõrgkoolide välise kogu olemasolu, esines ka vastupidist arvamust. Näiteks leiti, et väärkäitumise juhtumite menetlemiseks piisab institutsionaalsetest eetikakomisjonidest/komiteedest ning kui tõepoolest eksisteerib oht, kus on tegemist juba sel tasemel rikkumisega, et seatakse ohtu kellegi tervis või minnakse muul moel vastuollu seadustes sätestatuga, on võimalik lahenduse leidmiseks pöörduda kohtu poole. *Minu arust sellised asjad nagu ahistamine ja plagiaat on reguleeritud olemasoleva seadusandluse poolt. Selliste asjade puhul peab ühendust võtma eelkõige korrakaitseorganitega. Vastavalt ka nendega, kes tegelevad selliste intellektuaalse omandi kaitse küsimustega. Kas oleks vaja ka ülikoolilist organit, mis käsitleks neid juhtumeid – võiks olla pigem mingi komisjon teadusakadeemia või mõne sellise asutuse juures, mis annaks soovitusi, et kuidas käituda ühes või teises juhtumis.*

TalTechi puhul on ka läinud kriminaaluurimiseks. Ehk siis, kui see on tõsine juhtum, on juba teised pädevad asutused olemas, kes sellega tegelevad. Võibolla oleks lahendus hoopis see, et teatud projektide puhul peaks suurendama praegu olemasolevate eetikakomiteede pädevust teha pistelist kontrolli, et vaadata, kas on luba olemas kõigil, kellel seda vaja on. Praegu pole selleks üldse ressursi. See koht võiks olla, et on mingit sorti monitoringut – mitte järelvalvet –, aga pistelist kontrolli, uuringute auditit, midagi sellist võimalus teha.

Selle kohta, kas Eesti vajaks kõrgkoolide ülest **teadusombudsmani**, olid arvamused erinevad. Nii ja naa pidi, seal on plussid ja miinused. Ühtpidi on see justkui aus ja objektiivne, mõistlik. Teistpidi – kui ta juba on, siis võiks tal muid funktsioone ka veel olla. Pigem on vaja tegeleda teadlikkuse tõstmisega, juba vaheetappides reageerimisega, süsteemse lähenemise juurutamisega, et suuri probleeme vältida. Ma ei pea ülikooli nii ebapädevateks, et nad ei suudaks ise ära lahendada neid olukordi. Ma arvan, et pigem pole vaja neid ametikohti. Võibolla pole täpselt ka aru saanud selle olemusest, aga kui see on keeruliste juhtumite lahendamiseks, siis sellisteks juhtumiteks saab neid nõuandjaid täna ka kaasata. Pigem pole vaja eraldi.

Ka teine intervjuueeritav arvas nii: Ülikoolide ülene ombudsman on ebamugav. Peaks olema selline koht, et barjäär pole väga suur tema juurde minnes. Välismaal on eetika asutusepõhiselt. Mõeldes TÜ-le, teadusi on palju ja igal ühel oma spetsiifika. Kompetentsi seest võiks see spetsialist siiski olla. Peaks olema kogunud ja heatahtlik, ega neid ka palju pole. Igas väarikas institutsioonis võiks olla mõni, aga ei oska öelda, mitme inimese kohta. See oleks suur ressurss, ta aitaks paljusid asju eel-lahendada. Ombudsmanid on alternatiiv legaalselt keerulistele lahendustele, seega see barjäär tema poole pöördumiseks peaks olema võimalikult väike, et võimalikult palju inimesi tema poole pöörduks. Tema poole võiks ka tudengid pöörduda, kui on küsimusi plagiadi või uuringute kohta.

Tõdeti, et üldiselt praegune süsteem ei soosi ebaeetilistest juhtumitest teavitamist, kuna sellega riskitakse töö kaotamisega, ahistamisega vms. Peeti oluliseks, et teaduseetika rikkumistega seotud juhtumeid avalikustataks rohkem ja et avalikkuseni jõuaksid ka eetikakomiteede/komisjonide poolt vastu võetud otsused.

Mitmed uuringus osalenud töid välja nn põlvkondade-vahelised erinevused ja sellest tulenevad erinevad arusaamad. Eriti vanema põlvkonna õppejõududel-professoritel on teinekord raske aru saada mõnedest olulistest eetilistest aspektidest teadustöös (nt katse andmete „puhastamine” oma nägemuse järgi, et saavutada olulisus, sest „minu teooria on õige ja tulemus peab olema see, mida ma ootasin”).

Uuringus osalenute arvates on oluline luua teaduseetiliste juhtumite nõustamise, teavitamise ja lahendamise süsteem. Mitmed teadurid ja doktorandid kirjeldasid, et **juhtumite menetlemise süsteem puudub või puudub info selle toimimise kohta**. Tegutseda kiirelt ja efektiivselt vastavasisuliste juhtumite lahendamise, vajadusel süüdlaste karistamisega. Kõik pakutud variandid (koolitada/luua/jagada/suurendada) on selles kontekstis täiesti absurdid. Süsteem justkui on, aga ilmselgelt mittetoimiv. Üks osalenu pakkus välja idee, et tuleks luua anonüümsust võimaldav nn **vihjeandmisportaal**, kuhu oleks võimalik sisestada vihjeid teaduseetiliste juhtumite kohta. Pakuti välja, et lisaks üksikute juhtumite menetlemisele oleks vaja laiemate teaduseetiliste probleemide lahendamise süsteemi: *Oleks vaja koolitada ja luua süsteeme laiemate teaduseetiliste probleemide lahendamiseks. Uuringute eetikakomiteed on vähemalt olemas ja abi ikka saab. Kuid muus osas on suurem puudujääk.*

3. Järeldused ja soovitused

3.1. Soovitused

Peatükk koondab soovitused Eesti teaduseetika ja teaduseetika komiteede süsteemi parandamiseks. Soovituste aluseks on eelnevates peatükkides sisalduv analüüs, mis põhineb nii Eesti kui väliskogemuse analüüsil. Soovituste andmisel oleme lähtunud põhimõttest, et need peavad olema **realistlikud**, st praegust teaduseetika süsteemi, tehnoloogiaid, inimressursse, rahastamisvõimalusi ning teadlaste vajadusi arvestavad.

Eetikakomiteede tegevuse korraldamine

Kokkulepe eetilise kooskõlastuse vajalikkusest

Kokku tuleks leppida, millised uuringud vajavad eetikakomitee kooskõlastust. Siin saab aluseks võtta Soome näite, kus üleriiklik kokkulepe saavutati ilma seda seadusega reguleerimata. Muuhulgas tuleks kokku leppida, kas eetikakomitee kooskõlastust vajavad ka riiklikud rakendusuurimused, mis uurivad näiteks haavatavaid sihtrühmi, kas tudengitööd vajavad eetilist kooskõlastust ning kui jah, kas seda peaksid andma eetikakomiteed.

Sellest lähtuvalt saab kokku leppida, milliseid eetikakomiteesid ja kui palju on Eestis vaja, kus need peaksid asuma (ministeeriumide või teiste institutsioonide juures) ning kas nad peaksid olema regionaalsed või teemapõhised. Läbi tuleks mõelda, kuidas tagada eetikakomiteede töö läbipaistvus ja sõltumatus, õiglane rahastamine riigi poolt ning teadlaste ja muude sihtrühmade nõustamine.

Eetikakomiteede ühise sekretariaadi loomine ja spetsialiseerumine

Soovitame välisriikide kogemusest (nt Norra) lähtuvalt eetikakomiteedele ühist sekretariaati, mis toetaks kõikide eetikakomiteede tegevust. See aitaks:

- koordineerida tööd erinevate eetikakomiteede vahel (sh jagada töökoormust);
- jälgida seda, et kõik eetikakomiteed töötaksid samade põhimõtete alusel, mis omakorda toetab ühtsema praktika kujunemist;
- tagada aja jooksul koguneva teadmise säilimise ja rakendamise;
- tagada efektiivsust ja hoida kokku kulusid.

Eetikakomiteed peaksid olema valdkondlikult spetsialiseerunud ja keskenduma senisest enam taotluse sisulistele küsimustele ning vähem taotluste vormile.

Eetikakomiteede töö efektiivsuse suurendamine

Läbivalt, nii intervjuudest, küsimustiku tulemustest kui aruteludest ilmnes, et eetikakomiteede töös tuleks vähendada uuringute jaoks lubade taotlemisega kaasnevat bürokraatiat ja lubade taotlemisele kuluvat aega. See eeldab, et eetikakomiteedes on tööl spetsialistid, kes taotlused jooksvalt laekumise järjekorras üle vaatavad ja kiirelt eeskätt vormilise korrektsuse kohta tagasisidet annavad.

Kuna lubade taotlemisel ja üldisemalt teaduseetika nõuetele vastavuse tagamiseks soovitakse senisest rohkem nõustamist ja koolitamist (nt millistel juhtudel on vaja eetikakomitee kooskõlastust, kuidas

esitada nõuetele vastavat taotlust), on väga tähtis, et eetikakomiteedel oleks piisavalt ressursi ja võimekust, et seda vajadust rahuldada.

Üheks tulevikusuunaks, mis ilmnes vastanute arvamusest ja uuringumeeskonna teadmistest mujal maailmas toimuvast, on tehnoloogiliste lahenduste kasutuselevõtt eetikakomiteede töö tõhustamiseks (veebipõhine taotluste esitamise ja arhiveerimise süsteem). Taoliste tehnoloogiliste lahenduste väljatöötamine ja kasutuselevõtt on ajamahukas, kuid hea lahenduse puhul aitaks see teha tööd efektiivsemaks, tagada ühtsema kvaliteedi ja hoida kokku kulusid.

Nõustavate kogude tegevus ja teadlaste nõustamine

Teaduseetika järelevalve ja toetamise riikliku süsteemi täiel määral rakendamiseks on vajalik oluliselt suurendada teaduseetika spetsialistide arvu ning tegeleda süsteemselt teaduse eetiliste küsimustega kokku puutuvate siht- ja sidusrühmade teaduseetika-alase kompetentsi arendamisega.

Teaduseetika koordineeriva üksuse loomine

Selleks, et süsteemi erinevad osapooled ei dubleeriks spetsiifilise teadmise arendamist ning teaduseetika süsteem oleks aus ja läbipaistev, soovime sarnaselt vaadeldud riikidega luua teaduseetikat koordineeriva üksuse riigi tasandil. Riiklik asutus või üksus teaduseetika küsimustes oli olemas kõigis vaadeldud välisriikides, kuigi kasutusel olid erinevad mudelid. Siinne soovitus lähtub eelkõige Norra, Soome ja Austraalia mudelitest. Leedu mudeli jälgimine ei ole mõistlik, kuna teaduseetika reguleerimine seadusega ning väärkäitumise juhtumite menetlemine riigiametnike poolt muudaks süsteemi liigselt bürookraatlikuks (õiguse ja eetika põimumine muudab menetluse keerulisemaks) ja politiseerituks (ametniku ametisse määramise osas).

Koordineeriva üksuse peamised ülesanded oleksid sarnased analüüsi aluseks olnud riikide vastavate kogudega (nt Norra FEK, Soome TENK):

- teaduseetika alase info kogumine ja levitamine asutuse kodulehel (sh info kõigi teaduseetika komiteede kohta Eestis, nende kontaktisikud, kelle poole saab nõu küsimiseks pöörduda jms);
- valdkonna terminoloogias kokkuleppimise korraldamine;
- teaduseetika teemadega kokku puutuvate osapoolte nõustamine, sh nt institutsionaalsete teaduseetika süsteemide ülesehitamisel (sh projektide taotlused, väärkäitumise juhtumite lahendamine jms) kaasates teadusametnike kompetentsi;
- väärkäitumise juhtumite lahendamise toetamine riiklikul tasandil (vaadeldud riikides on asutusesisese menetlemise apelleerimisvõimalus riiklikule tasandile);
- koostöö tegemine teiste nõukogude, komisjonide või komiteedega, mis teadustöö või teaduse eetilisi aspekte hindavad.

Samuti võiks üksusel olla ülevaade kõigist teaduseetikaga seotud tegevustest Eestis. Üksus peaks olema **poliitiliselt sõltumatu**, kuid poliitikakujundajale partneriks ka valdkonna regulatsioonide väljatöötamisel. Olemasolevas süsteemis sobiks koordineeriv üksus kõige paremini ETAg juurde. Kui see saab olema ETAg, siis on oluline tagada ETAg poliitiline sõltumatus ning piisav mehitatus nende funktsioonide täitmiseks vajalikus mahus ja kvaliteediga. Ühtlasi on sel juhul võimalik tagada, et plaanitavas üksuses töötab Eesti **teaduseetika volinik**.

Sõltumatu üksuse eeliseks on anonüümsuse tagamine, läbipaistvuse suurendamine, huvide konflikti ja korrupsiooniriski vähendamine ning võimalus pakkuda tuge teadusasutustele väljastpoolt. Mõnikord võivad teaduseetika juhtumid puudutada organisatsiooni tervikuna, sellisel juhul peaks lahendajaks olema väline osapool.

Hea teaduse juurutamine ja väärkäitumise juhtumite menetlemine

Teaduseetiliste väärkäitumiste juhtumite menetlemise süsteemi loomine

Teiste riikide (Norra, Soome, Austraalia) heade näidete põhjal kasutatakse väärkäitumise juhtumite lahendamiseks mitmetasandilist süsteemi – juhtum lahendatakse esmalt asutuses (menetluse läbiviimise kord võib olla riiklikult kokku lepitud nagu näiteks Austraalias), riiklikul tasandil jälgitakse juhtumite lahendamist (aruandluskohustus riiklikule koordineerivale üksusele) ning soovi korral on võimalik institutsionaalne otsus seal apelleerida. Vajadusel sekkub riiklik tasand juhtumi lahendamisse (Norras on õigus riiklikul tasandil menetlust alustada).

Lisaks oleks oluline tagada, et keskselt oleks anonümiseeritud ülevaade lahendatud juhtumitest ja nende sisust. Andmeid selle kohta võiks teadusasutustelt koguda teaduseetika koordineeriv üksus.

Tagada tuleks ka apelleerimise võimalus isikutele, kes ei ole rahul teadusasutuse otsuse või hinnanguga hea teadustava rakendamise osas. Otsustada tuleb, kas peaks olema võimalus, et arvatavast väärkäitumisest otse riiklikule koordineerivale üksusele teada anda.

Sõltumatu menetlemise tagamine

Oluline on tagada, et väärkäitumise juhtumite menetlemine oleks sõltumatu, eriti arvestades Eesti väiksust. Austria näitel on ÖAWI väärkäitumise komisjoni sõltumatus tagatud läbi selle, et komisjon koosneb ainult välisteadlastest. Eesti puhul ei ole ainult välisekspertide kaasamine ilmselt realistlik. Sõltumatust aitaks tagada ka üksikute välisekspertide kaasamine, kusjuures välisekspertideks võivad olla ka Eesti teadlased välismaal. Austria kogemuse põhjal võib järeldada, et välisekspertide kaasamine ei ole tingimata kulukas, kuna juhtumite menetlemisel saab suure osa tööst ära teha ka Eestisse kohale sõitmata.

Võimalikest väärkäitumise juhtumitest teavitamiseks peaks inimestel võimalus olema. Selleks peaksid teadusasutused looma protseduurid väärkäitumise juhtumitest teavitamiseks ja nende edasiseks menetlemiseks. Samuti tuleks luua protseduurireeglid vihjeandjate kaitseks. Eraldi otsustamist vajab, kas nii organisatsiooni kui riiklikul tasandil peaks saama pöördumisi teha anonüümselt.

Anonüümse pöördumise võimalus on olemas neljas välisriigis viiest (Soome ei luba anonüümseid kaebusi). Selle eeliseks on võimalus lihtsasti teada anda probleemidest, mis puudutavad vihjeandjat lähedalt või kui vihjeandja ei soovi mõnel muul põhjusel enda nime juhtumiga siduda. Peamiseks ohuks on, et anonüümsete vihjete esitamise lihtsuse tõttu võib menetlemist vajavate juhtumite hulk kasvada suureks, samuti võib see soodustada pahatahtlike ja alusetute kaebuste hulka. Samas välisriikide kogemuse analüüs näitab, et anonüümne pöördumine ei ole kuigi tavapärane, isegi kui selline võimalus on olemas.

Teadlastele peaks olema tagatud võimalus küsida eetika-alast nõu

Nõustamine on vajalik väärkäitumisjuhtumite ennetamiseks ning üldise teaduseetika alase teadlikkuse suurendamiseks. Nõustamissüsteemi eeliseks on vastuste saamine konkreetsetele küsimustele. Arvestades praeguse Eesti teaduseetika süsteemi nõustamisvõimaluste vähesust, oleks soovitatav Austria ja Soome eeskujul luua keskne nõustajate väljaõpe. Sel viisil on võimalik toetada teadusasutusi oma teaduseetika alase kompetentsi arendamisel ning tagada, et igal teadusasutusel oleks võimalik oma teadlastele eetika küsimustes nõu anda.

Nõu ja abi küsimise võimaldamine peaks olema eelkõige iga teadusasutuse vastutus. Kuna teadusasutuste võimekus teaduseetika küsimustega tegeleda on erinev, tuleks keskselt tagada nõustajate väljaõpe ja täienduskoolitus, kaasates teadusasutustes olevat kompetentsi. Samuti võiks olla võimalik nõu küsida eetikakomiteedelt kooskõlastuse saamise ning teaduse rahastajatelt taotluse nõuete osas.

Teadlikkus teaduseetikast

Kõrgkoolide õppekavadesse peaks juba kõrghariduse esimesel astmel lisama teaduseetika aine, mis aitaks mõista teaduseetika põhimõtteid ja süsteemi. Samuti aitaks see ette valmistada tulevasi teaduseetika spetsialiste.

Teadusasutustes töötavate teadlaste seas tuleks suurendada teadlikkust eetika teemadel. Seda on võimalik teha mitmes eri vormis, mh regulaarsete koolituste (auditoorsed või veebipõhised koolitused) või teatud grantide täitmise vajadusega seotud koolitustega. Näiteks on Austraalias grantide saamise eelduseks eetikakoolituste läbimine.

Teadlikkuse suurendamiseks oleks soovitatav koondada teaduseetika-alane info ühtsesse infokeskkonda: ürituste ja koolituste kalender, juhendmaterjalid hea teaduse tegevuspõhimõtete järgimiseks, uuringuteks vajalike kooskõlastuste taotlemiseks ja võimalike väärkäitumise juhtumite kohta kaebuste esitamiseks, info eetikakomiteede ja nende tegevuse kohta jms. Oluline on, et teadusasutused viitaksid oma kodulehtedel sellele keskele infokeskkonnale. Lisaks tuleks hoolitseda selle eest, et eetika-alased materjalid oleksid kättesaadavad nii eesti kui ka inglise keeles.³⁹

³⁹ Märkus: küsitluses ilmnis, et 14% vastanud teaduritest-doktorantidest ja 44% mitteakadeemilistest uuringute läbiviijatest ei olnud lugenud mitte ühtegi teaduseetika teemalist materjali.

3.2. Stsenaariumid

Uuringu tulemuste põhjal on koostatud kolm alternatiivset stsenaariumi, kuidas Eesti teaduseetika süsteem (sh teaduseetika komisjonid, eetikakomiteed jm) tervikuna võiks toimida. Stsenaariumid valiti uuringu meeskonna poolt arutelude käigus (sh kaasati arutellu teaduseetika eksperdid) ja uuringu materjale arvestades (küsimustiku, intervjuude, dokumendianalüüsi ja rahvusvaheliste eksperthinnangute ja dokumendianalüüsi tulemused). Kuna Eesti teaduseetika süsteemi muutmise stsenaariume on erinevaid soovitusi kombineerides võimalik koostada suurel hulgal, siis on siinkohal kolme eristuva stsenaariumi kirjeldamisel võetud aluseks järgmised põhikriteeriumid:

- 1) muudatuste ulatus (vähene, mõõdukas, suur),
- 2) eetikakomiteede tsentraliseeritus (üksteisest sõltumatud keskused, kombineeritud süsteem, ühise keskusega hierarhiline süsteem),
- 3) riigi panus eetikakomiteede töö korraldamisel ja rahastamisel.

Stsenaariumide kirjeldused on üldised suunised ega sisalda kõiki eelmises alapeatükis kirjeldatud uuringu tulemuste põhjal esitatud soovitusi, vaid annavad ülevaate, mil moel võiks süsteem erinevate stsenaariumide korral toimida. Sealjuures on arvestatud praegust Eesti teaduseetika süsteemi, üldist teaduse- ja teadusrahastuse olukorda Eestis ning uuringu meeskonnale teadaolevaid lähitulevikus toimuvaid muudatusi (ülikoolide üldised arengustrateegiad, teaduseetika arengud maailmas, tehnoloogilised muutused jms), mis mõjutavad teaduseetika süsteemi arendamist Eestis.

I stsenaarium: *status quo* säilitamine (minimaalsed muudatused)

Esimene stsenaarium lähtub eeldusest, et paika jääb praegune teaduseetika süsteemi struktuur ning erinevad teaduseetika süsteemi funktsioonid jagunevad olemasolevate institutsioonide vahel.

Eestis tegutseb mitu üleriigilist ja paar asutusepõhist eetikakomiteed, mis eri tüüpi teadusuuringutele kooskõlastusi või lubasid väljastavad. Eetikakomiteed on iseseisvad ja üksteisest sõltumatud. Koostöö piirneb ühiste teavitus- ja koolitusürituste korraldamisega, mis on Eesti Bioetika ja Inimuuringute Nõukogu ülesandeks. Täiesti eraldiseisvalt tegutseb loomkatseprojekti loakomisjon, mis ei ole Eesti Bioetika ja Inimuuringute Nõukogu tegevusega kaetud. Iga komitee rahastamine on selle asutuse vastutus, mille juurde komitee on loodud, ning sõltub seeläbi asutuse võimalustest ja prioriteetidest. Kuna komiteede tegevust ei koordineerita keskselt, võib eetikakomiteede töökoormus, töö põhjalikkus ja rahastus erineda.

Eetikakomiteede töö koormuse võib jaotada üldjoontes kaheks. Üks osa moodustub uuringutest, mille puhul on kooskõlastus kohustuslik, nt loomkatsed, kliinilised uuringud, geenivaramuga seotud inimgeeniuringud, tervise infosüsteemi andmeid kasutavad teadusuuringud ning isikuandmete eriliike kasutavad uuringud. Teise osa tööst moodustavad uuringud, mille puhul on kooskõlastamine vajalik tulemuste publitseerimiseks, rahastaja nõudel vms.

Teaduseetika alane poliitika nõustamine on Bioetika ja Inimuuringute Nõukogu ülesanne. Kuna nõukogu täidab korraga nii eetikakomitee, poliitika nõustamise kui ka seaduseelnõude hindamise ülesandeid, võib nõukogul tekkida raskusi pädevate ja motiveeritud liikmete leidmisel. Lisaks võib sellise töökorralduse puhul kitsaskohaks olla see, et ressursi ei jätku kõikide ülesannete põhjalikuks täitmiseks – nt uuringute kooskõlastused kujunevad prioriteetseks ning piisavalt ei jää aega nõustamiseks ja seaduseelnõude hindamiseks.

Hea teadustava rakendamine, mis hõlmab nii väljaõpet, nõustamist kui ka väärkäitumise juhtumite lahendamist, on iga teadusasutuse vastutus. Rakendamise edukus sõltub peamiselt teadusasutuse valmisolekust ja võimalustest pakkuda oma liikmeskonnale vajalikku väljaõpet ja nõustamist. Väiksematel teadusasutustel on sellealased võimalused piiratumad.

Suuremad ülikoolid on loonud oma protseduurid ja komiteed väärkäitumise juhtumite lahendamiseks. Väiksemad teadusasutused tegutsevad väärkäitumisega juhtumipõhiselt ning ei ole loonud eraldi protseduure teavitamiseks. Juhtumite lahendusi ei ole võimalik teadusasutusest väljapoole apelleerida. Ainus võimalus on pöörduda õiguste kaitseks kohtusse.

Teadusprojektide taotlemisel on eetiliste aspektide hindamine iga projekti meeskonna ülesanne. Nõuküsimise võimalus sõltub sellest, kas taotlejate teadusasutuses on vastava pädevuse ja tööülesannetega inimesi. Eelis on suurematel ülikoolidel, kus on olemas teaduseetika küsimustes nõu andvad inimesed.

II stsenaarium: mõned muudatused

Teine stsenaarium lähtub eeldusest, et läbi on viidud lihtsamad muudatused Eesti teaduseetika süsteemis, mis aitavad muuta süsteemi toimimist efektiivsemaks. Teine stsenaarium võtab arvesse peatükis 3.1. tehtud soovitusi.

Eestis tegutseb mitu üleriigilist ja paar asutusepõhist eetikakomiteed, mis eri tüüpi teadusuuringutele kooskõlastusi või lubasid väljastavad, kuid nende tegevuse koordineerimiseks on loodud ühine sekretariaat. Sekretariaadi ülesandeks on komiteede töökoormuse monitoorimine ja vajadusel ümberjagamine, et vältida liigset taotluste kuhjumist ühe komitee kätte. Koordineerimise tulemusena on võimalik anda kooskõlastusi interdistsiplinaarsetele teadusuuringutele, mis puudutavad mitme komitee pädevusi. Koordineerimise tulemusena on võimalik hinnata eri komiteede töökoormust, rahastuse piisavust ning vajadusel leida eetikakomiteesse asendusliige mõnest teisest komiteest. Mõnevõrra eraldiseisvalt tegutseb loomkatseprojekti loakomisjon, mis ei ole osa koordineeritud tegevustest, kuid mis on kaasatud infovahetusse, teavitus- ja koolitustegevusse.

Teaduseetika alane poliitika nõustamine ja hinnangu andmine seaduseelnõudele on eetikakomiteede ja nende ühise sekretariaadi jagatud ülesanne. Sekretariaat on abiks komiteedele materjalide kogumise ja ettevalmistamisega ning lõplike seisukohtade vormistamisel. Komiteedesse kuuluvad eksperdid annavad sisulise hinnangu eetilistes küsimuses. Nõuandvasse töösse on kaasatud ka loomkatsete loakomisjon.

Hea teadustava rakendamise lihtsustamiseks on loodud ETAg'i juurde allüksus, mille ülesandeks on teaduseetika-alase väljaõppe, nõustamise ning väärkäitumise juhtumite lahendamise koordineerimine. Selles allüksuses paikneb ka Eesti teaduseetika volinik (*research integrity officer*). Vastutus on suures osas teadusasutustel, kuid koordineeriva asutuse ülesandeks on teadusasutuste toetamine. Koordineerimise kaudu on võimalik tagada, et väljaõppe oleks minimaalsel tasemel võimalik ja kättesaadav kõigile teadusasutustele, kaasates selleks nii Eesti kui ka välismaa tippeksperitiisi teaduseetika vallas.

Suuremad ülikoolid on loonud oma protseduurid ja komisjonid väärkäitumise juhtumite lahendamiseks. Lisaks on ETAg'i juurde loodud komisjon teadusasutuste menetletud väärkäitumise juhtumitele teise hinnangu andmiseks. Samuti on võimalik teadusasutusel keeruliste juhtumite

lahendamisel paluda teaduseetika spetsialisti abi. Keskse üksuse komisjoni poole ei saa pöörduda isikud oma kaebustega, kuna komisjonil ei ole võimalik teadusasutustes toimuvat mõjutada ega ümber korraldada. Pigem on komisjoni eesmärgiks toetada ja abistada teadusasutusi oma väärkäitumise protseduuride loomisel ja rakendamisel. Komisjon omab ülevaadet väärkäitumise juhtumitest ning nende lahendamisest (sarnaselt välisriikide kogemusele, kus institutsioonidel on raporteerimiskohustus).

Teadusprojektide taotlemisel eetiliste aspektide hindamisel on abiks ETAgil juurde loodud teaduseetikaga tegelev üksus, mis vastab kõigi teadlaste küsimustele ning abistab neid eetika osa kirjutamisel.

III stsenaarium: ümberstruktureeritud tsentraliseeritud süsteem (suured muudatused)

Kolmas stsenaarium lähtub eeldusest, et läbi on viidud põhjalik Eesti teaduseetika süsteemi ümberkorraldus, mille eesmärgiks on koondada kogu teaduseetika alane tegevus ühe sõltumatu ja pädeva asutuse alla.

Eestis tegutseb üks üleriiklik teaduseetika asutus, mille alla kuuluvad eetikakomiteed, kes kooskõlastavad uuringutaotlusi ja vajadusel väljastavad lubasid. Suurema taotluste arvuga valdkondades tegutseb mitu ekspertide kogu. Keskse asutuse alla on toodud ka loomkatseprojektide loakomisjon. Üleriiklikul asutusel on ülevaade kõigist Eestis esitatud taotlustest ning seeläbi on tal võimekus hinnata taotluste läbivaatamiseks vajalikku töö hulka ning selleks vajalikku rahastust. Keskse koordineerimise abil on võimalik hoida ekspertide roteerimise abil töökoormus ühtlane, leida asendusliikmeid ning vajadusel kaasata eri valdkondade eksperte taotluste hindamisse.

Teadusasutustel on võimalik luua oma komitee (nt tudengitööde jaoks), kuid see tuleks kooskõlastada üleriikliku komiteega. Teadusasutused toetavad komiteede süsteemi toimimist oma ekspertide määramise ja neile selleks tööaja eraldamisega.

Teaduseetika alane poliitika nõustamine ja hinnangu andmine on eraldiseisva ekspertide kogu ülesanne, mis on loodud sõltumatu keskse teaduseetika asutuse juurde. Asutuse töösse on kaasatud eksperdid nii bio-, meditsiini- kui ka teistest teaduseetika valdkondadest, kes annavad sisulise hinnangu teaduseetilistes küsimustes, mis puudutavad Eesti poliitikat ning seaduseelnõusid.

Teaduseetika asutuse ülesandeks on teaduseetika-alane väljaõpe, nõustamine ning väärkäitumise juhtumite lahendamise koordineerimine. Selles asutuses paikneb Eesti teaduseetika volinik (*research integrity officer*). Vastutus on jagunenud teadusasutuste ja koordineeriva asutuse vahel. Teadusasutused on ühiselt kokku leppinud selles, et teaduseetika alane väljaõpe on nõutav kõigile teadlastele. Vajaliku väljaõppe kättesaadavuse tagab keskne asutus kõigile teadusasutustele, kaasates selleks nii Eesti kui ka välismaa tippeksperdi teaduseetika vallas. Eraldi on loodud ametikoht teaduseetika alasele nõustajale, kelle poole on võimalik pöörduda, kui teadusasutuses endas vastavat eksperti ei ole.

Suuremad ülikoolid on loonud oma protseduurid ja komiteed väärkäitumise juhtumite lahendamiseks. Lisaks on teaduseetika asutuse juurde loodud püsikomitee väärkäitumise juhtumite menetlemiseks, kellele on võimalik apelleerida teadusasutuse antud hinnanguid väärkäitumisele. Samuti on võimalik pöörduda komitee poole otse, näiteks juhul, kui väiksemal asutusel ei ole komiteed teaduseetika alaste väärkäitumise juhtumite lahendamiseks või kui kaebus saabub välismaalt.

Keskne teaduseetika asutus teeb tihedalt koostööd teiste teadusasutuste ja teaduse rahastajatega nii nõustamise, koolitamise kui ka menetletud väärkäitumise juhtumite kohta info jagamise osas. Teadlasel on võimalik nõu küsida oma teadusasutuselt, keskselt teaduseetika asutuselt või teaduse rahastajalt. ETAgis juures tegutseb teaduseetika nõustaja, kes vastab kõigi teadlaste küsimustele ning abistab neid eetika osa kirjutamisel projektides. Lisaks taotluse eetiliste aspektide kirjeldamisele, on projektide puhul nõutud, et vastutavad teadlased oleksid teaduseetika alaselts koolitatud ning et nad ei ole süüdi jäänud teadustööd puudutavas väärkäitumises.

Kasutatud allikad

2nd World Conference on Research Integrity (WCRI) (2010). Singapore Statement on Research Integrity. https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2015/11/singapore-statement_A4size.pdf (viimati vaadatud 16.01.2020)

3rd World Conference on Research Integrity (WCRI) (2013). Montreal Statement on Research Integrity in Cross-Boundary Research Collaborations. <https://wcrif.org/documents/335-montreal-statement/file> (viimati vaadatud 16.01.2020)

All European Academies (ALLEA) (2017). The European Code of Conduct for Research Integrity. <https://allea.org/wp-content/uploads/2017/05/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2017.pdf> (viimati vaadatud 16.01.2020)

Eesti Teadusagentuur (ETAG) (2017). Ülevaade Euroopa teaduseetika põhimõtetest ja nende rakendussuunistest. https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2015/11/%C3%9Clevaade-Euroopa-teaduseetikajuhistest_ETAg.pdf (viimati vaadatud 16.01.2020)

Euroopa Komisjon (2006). Euroopa teadlaste harta ja teadlaste töölevõtmise juhend. <https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2012/05/Harta-ja-juhend.pdf> (viimati vaadatud 16.01.2020)

Hea teadustava (2017). <https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2017/02/HEA-TEADUSTAVA.pdf> (viimati vaadatud 16.01.2020)

Jordan, S. R. (2013). Conceptual Clarification and the Task of Improving Research on Academic Ethics. *J Acad Ethics*, 11, 243–256.

Kuulpak, K. (2019). Ravimiuuringute eetika hindajad väsisid tasuta tööst. *Postimees*, 26.04.2019 <https://www.postimees.ee/6578164/ravimiuuringute-eetika-hindajad-vasisid-tasuta-toost> (viimati vaadatud 16.01.2020)

Pormeister, K. (2019). Uus isikuandmete kaitse seadus ja isikuandmed teaduses: kolm näidet probleemsest õigusloomest. *Juura* nr 4, lk. 239-251

Science Europe (2015). „Briefing Paper. Research Integrity: What it Means, Why it Is Important and How we Might Protect it“. Author: Dr Maura Hiney, Chair of the Science Europe Working Group on Research Integrity. http://www.scienceeurope.org/wp-content/uploads/2015/12/Briefing_Paper_Research_Integrity_web.pdf (viimati vaadatud 16.01.2020)

Sutrop, M. (2013). Teadlase eetika ja teadustöö eetika. – J. Engelbrecht, H.-L. Help, S. Jakobson, G. Varlamova (toim), *Teaduskultuur* (lk 101–113). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia. (Teadusmõte Eestis; 8). http://www.akadeemia.ee/repository/file/PUBLIKATSIOONID/2013/Raamat_teaduskultuur.pdf

Sutrop, M.; Parder, M.-L.; Juurik, M. (2020). Research Ethics Codes and Guidelines. Iphofen, R. (ed.), *Handbook of Research Ethics and Scientific Integrity*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76040-7_2-1

Ülevaade Euroopa teaduseetika põhimõtetest ja nende rakendussuunistest (2017). Eesti Teadusagentuur, https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2015/11/%C3%9Clevaade-Euroopa-teaduseetikajuhistest_ETAg.pdf (viimati vaadatud 16.01.2020)

Norra kirjalikud materjalid

Birkeland, A. (2019). *The National Commission for the Investigation of Research Misconduct*. Oslo, 12. september 2019.

Engh, E. (2019). *Research ethics in Norway – an outline of our system*. Oslo, 12. september 2019.

ENRIO (2019). Country Report Norway. <http://www.enrio.eu/country-reports/norway/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Hølen, J. C. (2019). *The National Committee for Medical and Health Research Ethics (NEM). The Health Research Acrest and applications to REC*. Oslo, 12. september 2019.

Ingierd, H. (2019). *NESH and NENT*. Oslo, 12. september 2019.

Jon Sudbø. (i.a). https://en.wikipedia.org/wiki/Jon_Sudb%C3%B8 (viimati vaadatud 31.10.2019)

Norwegian National Committees for Research Ethics (FEK) (2019) *Research Integrity in Norway – Insights from a Norwegian study*. Oslo, 12. september 2019.

Norwegian National Committees for Research Ethics (FEK) (2014). General guidelines for research ethics. <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/general-guidelines-for-research-ethics/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

The National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities (NESH) (2019) A Guide to Internet Research Ethics. <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/ethical-guidelines-for-internet-research/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

The National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities (NESH) (2016). Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology. <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/guidelines-for-research-ethics-in-the-social-sciences--humanities-law-and-theology/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

The Norwegian National Committees for Research Ethics (FEK) (2016). Guidelines for research ethics on human remains. <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/guidelines-for-research--ethics-on-human-remains/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

The Norwegian National Committee for Research Ethics in Science and Technology (NENT) (2018). Ethical Guidelines for the Use of Animals in Research. <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/ethical-guidelines-for-the-use-of-animals-in-research/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

The Norwegian National Committee for Research Ethics in Science and Technology (NENT) (2016). Guidelines for research ethics in science and technology. <https://www.etikkom.no/en/ethical-guidelines-for-research/guidelines-for-research-ethics-in-science-and-technology/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Soome kirjalikud materjalid

Etiikan päivä (i.a). Viimati vaadatud 31.10.2019.

Finnish National Board on Research Integrity TENK (2019). *The ethical principles of research with human participants and ethical review in the human sciences in Finland.*

https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2019.pdf (viimati vaadatud 31.10.2019)

Finnish National Board on Research Integrity TENK (2012). *Responsible conduct of research and procedures for handling allegations of misconduct in Finland.*

https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf (viimati vaadatud 31.10.2019)

Finnish National Board on Research Integrity TENK (i.a, a). *Investigation of allegations.*

<https://www.tenk.fi/en/investigation-of-allegations> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Finnish National Board on Research Integrity TENK (i.a, b). *Request for a statement from TENK.*

<https://www.tenk.fi/en/request-for-a-statement-from-tenk> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Konttinen, O. (2018). *Medial research ethics in Finland.*

<https://vastuullintiede.fi/en/planning/medical-research-ethics-finland> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Ministry of Education (2001/2002). Decree of the National Advisory Board on Research Ethics.

Unofficial translation. <https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/decreedecree.pdf> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Committee on Medical Research Ethics TUKIJA (i.a). <https://tukija.fi/en/frontpage>

Parder, M-L (2019). *Intervjuu lina Kohoneniga (Senior adviser in TENK).* E-maili teel, sügis 2019.

Salminen, A. & Pitkänen, L. (2019). *Tutkimusetiikan barometri 2018 (Teaduseetika barometer 2018).*

Finnish National Board on Research Integrity TENK.

https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK_Tutkimusetiikan_barometri_2018.pdf (viimati vaadatud 31.10.2019)

Spoof, S-K., Kohonen, I., Videnoja, K., Sairio, A. (2019). *Responsible conduct of research in Finland 2019.* Oslo, 12. september 2019.

The Medical Research Act and Decree (1999). <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990488> (viimati vaadatud 31.10.2019)

The council of the protection of animals used for scientific or educational purposes (TOKES) (i.a).

<https://mmm.fi/tokes> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Vainio, O. (2018). *Animal experiments and laboratory animals.*

<https://www.vastuullintiede.fi/en/planning/animal-experiments-and-laboratory-animals> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Austraalia kirjalikud materjalid

Australian Research Council (i.a, a). *Research Integrity*. <https://www.arc.gov.au/policies-strategies/research-integrity> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Australian Research Council (i.a, b). *ARC Research Integrity Policy*. <https://www.arc.gov.au/policies-strategies/strategy/arc-research-integrity-and-research-misconduct-policy> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Australian Research Council (i.a, c). *Australian Research Integrity Committee (ARIC)*. <https://www.arc.gov.au/policies-strategies/strategy/australian-research-integrity-committee-aric> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Australian Research Council (i.a, d). *Complaints handling and appeals Policy*. <https://www.arc.gov.au/policies-strategies/policy/arc-complaints-handling-and-appeals-policy> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Australian Research Integrity Committee (ARIC) (i.a) <https://www.arc.gov.au/policies-strategies/strategy/australian-research-integrity-committee-aric> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Belberry Limited (i.a). <http://bellberry.com.au/about-us/> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Health and Medical Research Council (2019). *NHMRC Research Integrity and Misconduct Policy*. <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/resources/nhmrc-research-integrity-and-misconduct-policy> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Health and Medical Research Council (2018). *Ethical conduct in research with Aboriginal and Torres Strait Islander Peoples and communities*. <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/resources/ethical-conduct-research-aboriginal-and-torres-strait-islander-peoples-and-communities> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Health and Medical Research Council (NHMRC), the [Australian Research Council \(ARC\) and Universities Australia \(UA\) \(2007/2018\)](#) *National Statement on Ethical Conduct in Human Research*. <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/publications/national-statement-ethical-conduct-human-research-2007-updated-2018> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Health and Medical Research Council, Australian Research Council and Universities Australia. (2018a). *Guide to Managing and Investigating Potential Breaches of the Australian Code for the Responsible Conduct of Research*. <https://www.nhmrc.gov.au/sites/default/files/documents/attachments/guide-managing-investigating-potential-breaches.pdf> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Health and Medical Research Council, Australian Research Council and Universities Australia. (2018b). *Australian Code for the Responsible Conduct of Research*. <https://nhmrc.gov.au/about-us/publications/australian-code-responsible-conduct-research-2018> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Health and Medical Research Council (NHMRC) (2013). *Australian code for the care and use of animals for scientific purposes*. <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/publications/australian-code-care-and-use-animals-scientific-purposes> (viimati vaadatud 31.10.2019)

National Health and Medical Research Council, NHMRC (i.a, b). *Our policy on research integrity*. <https://www.nhmrc.gov.au/research-policy/research-integrity/our-policy-research-integrity> (viimati vaadatud 31.10.2019)

Parder, M-L. (2019). *Intervjuu Rebecca Halliganiga (Director of Research Integrity and Ethics Administration, University of Sydney)*. E-maili teel, sügis 2019.

Austria kirjalikud materjalid

Austria Bioetika Komisjoni veebilehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019, <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/themen/bioethikkommission.html>

Austria Eetikakomiteede Foorumi kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019, https://www.medunigraz.at/ethikkommission/index_dwnld.html

Austria geenitehnoloogia seadus (saksa keeles). (2018) Kasutatud 20.10.2019, <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010826>

Austria Geenitehnoloogia Raamat. (i.a). Kasutatud 20.10.2019, https://www.sozialministerium.at/site/Gesundheit/Gentechnik/Rechtsvorschriften_in_Oesterreich/Gentechnikbuch_gemaess_sect_99_GTG

Austria Hariduse, Teaduse ja Teadusuuringute Föderaalministeeriumi kodulehekülg. (i.a) Kasutatud 20.10.2019, <https://www.bmbwf.gv.at/>

Austria isikuandmete kaitse seadus (inglisekeelne tõlge). (2019). Kasutatud 20.10.2019, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1999_1_165/ERV_1999_1_165.pdf

Austria Loomakaitse Nõukogu veebilehekülg. (i.a) Kasutatud 20.10.2019, <https://www.verbrauchergesundheit.gv.at/tiere/tierschutz/Tierschutzrat/Tierschutzrat.html>

Austria loomakaitse seadus (saksa keeles). (2018) Kasutatud 20.10.2019, <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20008142>

Austria Platvorm Teaduse ja Tehnoloogia Poliitika Evalveerimiseks kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019, https://www.fteval.at/content/home/standards/fteval_standards/

Austria ravimiseadus (saksa keeles). (2019). Kasutatud 20.10.2019, <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010441>

Austria Teaduseetika Agentuuri (ÖAWI) kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019, <https://oeawi.at/en/>

Austria Teaduse Fondi kodulehekülg. (i.a) Kasutatud 20.10.2019, <https://www.fwf.ac.at/en/about-the-fwf/corporate-policy/>

Austria Teaduse Nõukogu kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019,
<https://www.wissenschaftsrat.ac.at/en/>

Austria teadusasutuste seadus (saksa keeles). (2018). Kasutatud 20.10.2019,
<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10009514>

Austria Teadusuuringute ja Tehnoloogia Arengu Nõukogu kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019,
<https://www.rat-fte.at/>

Austria Töö, Sotsiaal-, Tervise ja Tarbijakaitse Föderaalministeeriumi kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019, <https://www.sozialministerium.at/siteEN/>

Austrian Agency for Research Integrity Guidelines for Good Scientific Practice. (2019) Kasutatud 20.10.2019, https://oeawi.at/wp-content/uploads/2018/09/OeAWI_Brosch%C3%BCre_Web_2019.pdf

Austrian Commission for Research Integrity. Annual Report 2018. (2019) Kasutatud 20.10.2019, https://oeawi.at/wp-content/uploads/2019/06/2018-Annual-Report_final.pdf

Commission for Research Integrity: Rules of Procedure. (2019) Kasutatud 20.10.2019, https://oeawi.at/wp-content/uploads/2019/03/FINAL-Rules-of-procedure_Feb-2019.pdf

European Network of Ethics Committees kodulehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019,
<http://www.eurecnet.org/information/austria.html>

Juurik, M. (2019) *Intervjuu ja kirjavahetus Nicole Fögeriga (ÖAWI tegevjuht).* E-maili teel, oktoober 2019.

Viini Ülikooli Eetikakomitee veebilehekülg. (i.a). Kasutatud 20.10.2019,
<https://ethikkommission.univie.ac.at/en/responsibility/>

Wolfslehner, D.; Griessler, E. (2015). *Ethics Assessment in Different Countries.* Austira. Kasutatud 20.10.2019, <http://satoriproject.eu/media/4.a-Country-report-Austria.pdf>

Leedu kirjallikud materjalid

Paljud Leedu ametlikud dokumendid ning asutuste veebilehed on leedukeelses ega ole tõlgitud inglise keelde.

Čekanauskaitė, A. (2019) *Developing the System of Ethical Review of Biomedical Research in Lithuania.* <https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/file/12793/download?token=Nbsb5O3e>

For the attention of sponsors (investigators) of clinical trials on medicinal products. (i.a). Kasutatud 15.10.2019,
http://bioetika.sam.lt/get_file.php?file=YXNmSHpNZWhrcDF5cXBpZ25LQ2NrWIZrbXM1b2tKYlJ4cFp3ekpXZG1hVnR5c3JXeVdHU3I1dWNscUNZb1oyVm5haVhrR2ZlYmMyVm8zTExtMnlyYTl2Wm1aSEdscFduYnBsamNweUZiNUhHcVpyQ1o4cVoxNXF3YnRxU281ZXNuSVhLMWNXYmthYWVvV2FneFphZHBzZWttTlNYd0czVW1xbHd6NWVveDVwdzE1dk1tSjlsbVc2ZmFwYWNtcDJlbnB4cXdHbVRhSIRLYUo2ZHIHS EZhWjZibFpDYllwVnhubVJtbTV5a25aT1hjR3FjbEEIM0QIM0Q=&view=1

For the attention of sponsors (investigators) of biomedical research. (i.a). Kasutatud 15.10.2019,
http://bioetika.sam.lt/get_file.php?file=YnNlVnpKeWhZSjFycXBIZ21LQnFrY2RrYXN2Wm1aSEdscFduYnBsamNweUZiNUhHcVpyQ1o4cVoxNXF3YnRxU281ZXNuSVhLMWNXYmthYWVvV2FneFphZHBzZWttTlNYd0czVW1xbHd6NWVveDVwdzE1dk1tSjlsbVc2ZmFwYWNtcDJlbnB4cXdHbVRhSIRLYUo2ZHIHS EZhWjZibFpDYllwVnhubVJtbTV5a25aT1hjR3FjbEEIM0QIM0Q=&view=1

phZG1xVnl5cHJXeVdHUnlybWNsNkNVb1pxVnlhaHFrSmpIYU0yZW81N0xtMnlITYTU2YW1wR2JsbWVU YnBtVmNweUZhSkdlcVd6Q2E4cVgxNXI3YWRYRW84YXNiSVdjMVoyYms2YWNvV2VqeEo2YmtabXJtdE NXMUpiRG1xTnB5NVNkbTUxc3pzaIF5Sk5vb1p5VmFwekpvNTJYeVpTWmsyeVJhWlhLYnAyVGsyU1Zi M0tTeVpPYmEyVm1tNXBvcHBtWW5XdkhjRzQIM0Q=&view=1

Juurik, M. (2019) Intervjuu Loreta Tauginienėga. Skype'i teel, sügis 2019.

Law no VIII-1679 on ethics of biomedical research (ametlik inglisekeelne tõlge aastast 2015). (2015). Kasutatud 15.10.2019, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/76582f93e9c811e59b76f36d7fa634f8?jfwid=-ji9gt0req>

Law on Higher Education and Research (ametlik inglisekeelne tõlge aastast 2015). (2015). Kasutatud 15.10.2019, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/548a2a30ead611e59b76f36d7fa634f8>

Leedu Akadeemilise Eetika ja Protseduuride Ombudsmani Ameti kodulehekül. (i.a) Kasutatud 15.10.2019, <http://www.etika.gov.lt/en/>

Leedu Geneetiliselt Muundatud Organismide Andmebaasi kodulehekül. (i.a). Kasutatud 15.10.2019, <http://gmo.am.lt/>

Leedu Teadusagentuuri kodulehekül. (i.a) Kasutatud 30.10.2019 <https://www.lmt.lt/en>

Leedu Teadusagentuuri põhikiri (leedu keeles). (i.a). Kasutatud 15.10.2019, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/7e2005f026c911e88ea9fc46d2024961>

Leedu Terviseteaduste Ülikooli kodulehekül. (i.a). Kasutatud 15.10.2019, <https://www.lsmuni.lt/en/>

Leedu Vabariigi isikuandmete kaitse seadus (leedu keeles). (2018). Kasutatud 15.10.2019, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=43cddd8084cc11e8ae2bfd1913d66d57>

Recommendations on the adaptation, implementation and supervision of academic ethics codes by institutions of science and studies. (2015). Kasutatud 15.10.2019, <http://www.etika.gov.lt/wp-content/uploads/2019/04/Recommendations.pdf>

Report on the activity of the ombudsman for academic ethics and procedures of the Republic of Lithuania and of the office of the ombudsman for academic ethics and procedures of the Republic of Lithuania for the year 2016. (2016) Kasutatud 15.10.2019, <http://www.etika.gov.lt/wp-content/uploads/2018/05/Activity-report-for-2016.pdf>

Statutes of the office of ombudsman for academic ethics and procedures of the republic of Lithuania. (2011). Kasutatud 15.10.2019, <http://www.etika.gov.lt/useful-information/statute/>

Tauginienė, L. (2019) *MLE Research Integrity. Overview Processes and structures. Lithuania.* <https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/file/12624/download?token=IMycojt7>

Tauginienė, L. (2019) *MLE Research Integrity. Overview of the status from LITHUANIA.* https://rio.jrc.ec.europa.eu/sites/default/files/events/Tauginiene_RI%20in%20Lithuania.pdf

Teadlase eetika koodeks (leedu keeles). (2012). Kasutatud 15.10.2019, <http://www.lma.lt/mokslininko-etikos-koodeksas>

Vilniuse Ülikooli kodulehekül. (i.a). Kasutatud 15.10.2019, <https://www.vu.lt/en/>

Lisad

Lisa 1. Norra

Süsteem ja regulatsioon

Norra praegune teaduseetika süsteem on ühelt poolt alt üles vajaduse raames tekkinud (teaduseetikaga on tegeletud alates 1978. aastast), teisalt omab see **juuriidilist raamistikku** alates 2006. aastast, mil võeti vastu esimene seadus Act of Research Ethics ([Jon Sudbø](#) teaduseetika väärkäitumise juhtumi ühe tulemusena).

2017 vahetas selle välja **Act on the Organisation of Research Ethics**, mille eesmärk on hoolitseda selle eest, et nii avalike kui eraorganisatsioonide poolt läbi viidav teadustöö on läbi viidud üldkehtivaid teaduseetika norme järgides. FEK tõi seaduse nõrkusena välja selle, et seadus ei täpsusta, mis need normid on, mida järgida tuleb. (Engh 2019)

Kogu teaduseetika süsteem kuulub Haridus- ja Teadusministeeriumi alla (Ministry of Education and Research). Seaduse kirjutas ministeerium ning ministeerium määrab komiteed selliselt, et **kollektiivselt on kõik teadusalad kaetud**, kuid seadus ise ei ütle, mitu komiteed peab olema. Olemas riiklik koodeks (FEK 2014) ning valdkonnapõhised juhendid (NESH 2019, NENT 2016, NENT 2018, NESH 2016, FEK 2016, FEK 2014).

Norra teaduseetika süsteemi koordineerib riigi tasandil riiklik eetikakomitee (FEK), mis tegeleb nii meditsiinivaldkonna kui laiemalt teaduseetika (research integrity) teemadega.

Norra teaduseetika süsteem on kahetasandiline, jaotudes riiklikuks ja regionaalseks. **Riiklikul tasandil on 4 komiteed** (Engh 2019):

- 1) Meditsiin ja tervis (*Medicine and Health* (NEM))
 - 7 regionaalset komiteed (*The Regional Committees for Medical and Health Research Ethics* (REK))
- 2) Teadus ja tehnoloogia (*Science and Technology* (NENT))
 - Patendid (*Patent cases*)
- 3) Sotsiaal- ja humanitaarteadused (*Social sciences and the Humanities* (NESH))
 - Inimsäilmed (*Human remains*)
- 4) Teadusliku väärkäitumise uurimine (*Investigation of Research Misconduct*)

Kõigi nende tööd juhib ühine strateegia, milles lepatakse kokku prioriteedid ja põhitegevused neljaks aastaks (Engh 2019).

Riiklikul tasandil arutatakse komiteedes juhtumeid, analüüsitakse olukordi, antakse soovitusi, arutatakse apellatsioone. Riiklike eetikakomiteede eesmärk on nõustada ja juhiseid välja töötada. Komiteedel on ka ülesanne teha ennetustööd, et väärkäitumise juhtumeid ära hoida. Riiklikus komitees üks koordinaator, kes koordineerib regionaalsete komiteede tööd; infovahetus on riiklikul ja regionaalsetel komiteedel ühine. (Engh 2019)

Kõik kolm riiklikku komiteed koosnevad 15 inimesest, üks tavakodanik (*lay person*) ja teised oma ala professionaalid. Teadusagentuur teeb ministeeriumile ettepanekud inimeste osas, ministeerium teeb

liikmete osas lõpliku otsuse ja kinnitab nad ametisse neljaks aastaks. Üht inimest saab teiseks ametiajaks uuesti kinnitada. Komitee liikmed esindavad ainult iseennast ning on sõltumatud oma organisatsioonist või teistest kuuluvustest. Komiteede sõltumatus on tagatud seadusega. (Engh 2019)

Riiklik ja regionaalne süsteem on teineteisest lahus olevad, aga regionaalseid otsuseid saab riiklikusse komiteesse **apelleerida**. Näiteks apelleeritakse seda, kui regionaalne komitee ei anna teadustööks kooskõlastust või ütleb, et seadus ei kohusta seda konkreetseid teadustööd läbi vaatama. Riiklik komitee võib siiski öelda, et on kohustus teadustöö läbi vaadata, sellisel juhul saadetakse taotlus regionaalsesse komiteesse tagasi, aga võib ka nõustuda regionaalse komiteega, et kooskõlastust Norras vaja ei ole. Viimane on teadlasele abiks näiteks juhtudel, kus ajakiri nõuab eetikakomitee kooskõlastust või viimase puudumisel põhjendust, miks seda pole. (Hølen 2019)

Vahel juhtub, et regionaalsed komiteed jõuavad erinevatele seisukohtadele – seda avastab tavaliselt teadlane, kes sarnasele projektile teisest komiteed kooskõlastust küsides saab tulemuse, millega ta ei nõustu. Sellisel juhul on teadlasel võimalik komitee seisukoht FEK-is apelleerida. Teistesse komiteedesse lähevad taotlused siis, kui vastav regionaalne komitee on liigselt koormatud – siis suunab FEK osa taotlusi vähem koormatud komiteedesse. Teadlane ise ei saa valida, millisesse komiteesse ta oma taotluse esitab. (Hølen 2019)

Riiklikud komiteed on peamiselt nõuandvas rollis. Nende ülesannete hulka kuuluvad teaduseetika printsiipide tutvustamine nii teadlaskonnale kui laiemalt ühiskonnale; teaduseetika järelvalve; väärkäitumiste uurimine; meditsiini- ja terviseuuringute kooskõlastamine; debattide initsieerimine ja kogemuste vahetamine. Institutsioonide vastutada on teaduseetika õpetamine; kohalike eetikakomiteede loomine ja juhtumite menetlemine, kooskõlastuste andmine vastavalt institutsiooni juhenditele; potentsiaalsetest juhtumitest teavitamine. (Ingierd 2019)

Load ja kooskõlastused

KOHUSTUSLIK

Loa taotlemine on kohustuslik meditsiini ja terviseuuringute läbiviimisel ning uuringutel, mis puudutavad biopankasid. Loa taotlemiseks tuleb pöörduda vastavasse regionaalsesse eetikakomiteesse. Regionaalne eetikakomitee saab anda vabastuse nõusoleku mittevõtmise kohta ainult nendele uuringutele, mis kasutava olemasolevat materjali ja andmeid ning ainult siis, kui see on ühiskonnale vajalik ning osalejate heaolu ja terviklikkus on tagatud. (Hølen 2019)

VÕIMALIK

Teadustööl nii sotsiaal- kui humanitaarteadustes, teaduse ja tehnoloogia valdkonnas kui ka inimsäilmete puhul on võimalik vastavast riiklikust komiteest enne teadustööga alustamist nõu küsida. Riiklikud komiteed soovivad nende poole pöörduda eriti juhtudel, kui teadustöö esitab teaduseetilisi väljakutseid. Riiklikest komiteedest võib küsida nõu ja hinnanguid ka teaduseetilistele küsimustele, mis väljuvad ühe konkreetse uurimistöö piiridest. (Ingierd 2019)

Tulenevalt keskkonna ja kliima ministri [määrusest](#) vajavad uuringud teatud juhtudel põlisrahvaste esindaja nõusolekut.

Geenitehnoloogia

Geenitehnoloogia alane teadustöö on reguleeritud eraldi [seadusega](#). Geneetiliselt muundatud organismide kasutamine on lubatud vaid vastava loaga asutustes. Eraldi luba vajavad konkreetsed uuringud, mille kaudu muudetakse selgroogsete organismide päritavaid omadusi või kui siirdatakse inimese geneetilist materjali teistele organismidele muul eesmärgil kui päritava materjali uurimiseks. Lisaks seab seadus hulga lisapiirangud ja -kohustusi geenitehnoloogia kasutamisele. Näiteks selgroogsete ja koorikloomade kloonimine on seadusega lubatud vaid erandkorras. Erandi andmisel kaalutakse loomade võimalikke kannatusi saadava kasu vastu ning eelistada tuleb alternatiivseid meetodeid. Lisaks reguleerib [loodusliku mitmekesisuse seadus](#) välismaalt geneetilise materjali importimist.

Loodusliku mitmekesisuse [seaduse](#) kohaselt vajab metsloomade või kalade teaduslikul eesmärgil loodusest eemaldamine eraldi luba. Sama seaduse kohaselt kuulub Norra loodusest pärinev geneetiline materjal kogu Norra ühiskonnale.

Lisaks eelnevalt on keskkonnaministri [määrusega](#) kehtestatud, et geneetilise materjali kogumine seoses põlisrahvaste traditsioonilise teadmise vajab põlisrahvaste esindaja luba. Määrus on eelkõige täpsustus ÜRO taimede geneetilise materjali toidu ja põllumajanduse jaoks kasutamise rahvusvahelisele [lepingule](#), mis piirab traditsioonilise teadmise seotud taimse geneetilise materjali kogumist.

Loomad

Loomkatsed on Norras reguleeritud eraldi [seadusega](#), mille puhul lähtutakse Euroopa Liidu direktiivist [2010/63/EL](#) (European Commission, 2010).

Norras on võimalik loomaõiguslastel esitada kaebus loomade nimel. Kui on mingi probleem kuskil, siis teadlased ise tavaliselt ei kaeba ja loomad ei saa kaevata, selle jaoks on antud loomaõiguslastele õigus kaevata.

Isikuandmed

Norra [isikuandmete kaitse seadus](#) on vastavuses Euroopa Liidu andmekaitse üldmäärusega. Norra seaduse § 8 kohaselt võib isikuandmeid töödelda vastavalt määruse (EL) 2016/676 artikli 6 lõike 1 punktile e⁴⁰, kui töötlemine toimub teadus- või ajaloouringu eesmärgil ning kasutatud on kohaseid kaitsemeetmeid vastavalt määruse artikli 89 lõikele 1. Seega on seaduse alusel võimalik isikuandmeid töödelda teaduslikul eesmärgil isiku nõusolekut küsimata.

Seaduse § 9 reguleerib isikuandmete eriliikide töötlemist ilma isiku nõusolekuta: sel juhul peab avalik huvi ületama võimaliku kahju isikule ning konsulteerida tuleb asutuse andmekaitse spetsialistiga. Konsulteerimiskohustus kehtib ka juhul, kui isikuandmete eriliikide töötlemine toimub nõusoleku alusel.

⁴⁰ Isikuandmete töötlemine on vajalik avalikes huvides oleva ülesande täitmiseks või vastutava töötleja avaliku võimu teostamiseks.

Rikkumiste menetlemine

Norra on teaduses esinevate väärkäitumiste menetlemiseks loodud eraldi riiklik komitee (see on Sudbo juhtumi üks otseseid tulemeid). Nimetatud komitees on 7 liiget, kellest 1 peab olema välismaalt. Kuna aga töökeeleks on norra keel, on välisliige tavaliselt kas Rootsist või Taanist. Komiteel on 4 asendusliiget. Komitee juhul peab olema kõrgem kraad juuras, kõik liikmed peavad olema teaduseetika eksperdid. (Birkeland 2019)

Riiklikul tasandil eristatakse rikkumist ja **tõsist** rikkumist (tahtlikuse või suure hooletuse tõttu) (Birkeland 2019).

Norras on väärkäitumistega tegelemise põhireeglilik, et **iga institutsioon lahendab oma juhtumid ise**. Lahendust saab riiklikku komiteesse apelleerida, aga Norras saab apelleerida ainult rikkuja, mitte kõrvalseisjad (nt näiteks see, kelle tööd plagieeriti, ei saa apelleerida riikliku komiteesse). Kui institutsioon ei lahenda oma juhtumit või lahendab selle ebakorrektselt (riiklikule komiteele tuleb saata lõppraport), saab riiklik komitee sekkuda. Juhtumid, mis on seotud teisest riigist pärit teadlasega, kes teevad teadustööd Norra raha eest, lähevad automaatselt riikliku komiteesse. Igal institutsioonil on kohustus omada teaduseetika komiteed, kusjuures vähemalt üks liige peab olema väljast poolt institutsiooni. (Birkeland 2019)

Riiklikul komiteel on õigus algatada ka iseseisvalt juhtumite käsitlemist. Komisjoni otsus on lõplik ja ei kuulu edasikaebamisele. (Birkeland 2019)

Probleemseks kohaks on juhtumite tõsiduse hindamine - seaduses on kirjas, et riiklikul tasemel lahendatakse tõsiseid juhtumeid, kuid FEK esindajad tõid välja, et küsimuseks on, mis teeb ühest juhtumist tõsise juhtumi. (Birkeland 2019)

Anonüümne kaebamine/vihjeandmine lubatud, kui materjal saabub komiteesse anonüümselt (tuleneb Norra Public Administration Act'i kaudu). Riiklik komitee konfidentsiaalsust ei taga. Teaduse ja tehnoloogia valdkonna eetikajuhised sätestavad, et teadlasel peab olema võimalik või sõltuvalt asjaoludest lausa kohustus vihjeandjana käituda. (Birkeland 2019)

Juhtumi lahendamise tulemuseks on seisukoht (statement), mitte otsus. Seisukoht peab sisaldama järgmist (Birkeland 2019):

- kas teadlane on väärkäitumise toime pannud või mitte;
- kas institutsionaalses süsteemis esineb vigu;
- kas töö tuleks tagasi võtta või parandada.

Analüüs ja monitoorimine

Süsteemi analüüs

Süsteemi on analüüsitud ning välja toodud olemasoleva süsteemi tugevused ja nõrkused (FEK 2019):

Tugevused

- Süsteem töötab hästi
- Pikaajaline iseseisvuse traditsioon

- Katab kogu teaduse
- Sekretariaatides on ekspertteadmine
- Komiteede vahel on tihe koostöö

Nõrkused

- Kuigi pingutusi laiema avaliku debati loomiseks tehakse, on tulemused pigem tagasihoidlikud.
- Juriidilisustumise (ingl. k *juridification*) oht jätab vähem ruumi laiematele eetilistele kaalutlustele ja debatile.

Olulised kriteeriumid, mille järgi Norra süsteemi tugevusi ja nõrkusi hinnatakse, on iseseisvuses ja usaldusväärsuses, kvaliteet, võrdne kohtlemine (see on mujetavaldav, sest 7 regionaalset komiteed, valdkonnad ja distantsid on üksteisest kaugel), efektiivsus, süsteemi usaldatakse teaduskogukonnas, mida näitab ka asjaolu, et FEK loodud tooteid (eriti soovitusi) kasutatakse aktiivselt, vastutus kohaliku ja riikliku vahel on selgelt jaotunud (Engh 2019).

Süsteemi hoitakse koos, hoides ühtset administratiivset üksust, strateegiat, riskianalüüsi, aastaaruannet ja regulaarsete kohtumiste kaudu (Engh 2019).

Süsteemi monitoorimine

FEK koostas teaduseetika baromeetri, eesmärgiga kaardistada suhtumist väärkäitumisse ja küsitavatesse praktikatesse ning nende levikt. Samuti sooviti saada sissevaade teadlaste teadmistes ja suhtumistes ning sellesse, mis tingib väärkäitumist ning millistele faktoritele keskendumine aitaks teaduseetikat (*research integrity*) edendada. (FEK 2019)

Küsimustik saadeti kõigile 31 206 Norra teadlasele, vastas 7291 inimest. Lisaks kvalitatiivne pool – fookusgrupp ja 12 intervjuud. 40% Norra teadlastest vastas, et on teinud midagi küsitavat. Peaaegu 40% vastanutest ei ole osalenud teaduseetika kursusel. 60% teadlastest omavad vähe või üldse mitte mingisugust teaduseetika treeningut. (FEK 2019)

Järeldused (FEK 2019):

- koolitused peavad jätkuma pärast teaduskogemuse omandamist;
- koolitused peavad olema kohustuslikud, aga lõimitud teiste tegevustega;
- koolitama peaks teadlased ise, mitte delegerima seda administratiivtöötajatele.

Kokkuvõtvalt leiti, et kursused peaks sisaldama refleksiooni, miks teaduseetika on oluline, üldist ja valdkonnaspetsiifilist materjali kui ka printsiipide, kogemuste ja juhtumite arutelu (FEK 2019).

Lisa 2. Soome

Süsteem ja regulatsioon

Riiklikul tasemel on ära nimetatud kuus organisatsiooni, kelle tegevusalasse kuulub teaduseetika. Nendeks on:

- [The National Advisory Board on Social Welfare and Health Ethics ETENE](#) (Sotsiaalministeeriumi haldusala)
- [The National Advisory Board on Research Ethics TENK](#) (Haridus- ja kultuuriministeeriumi haldusala)
- [The Advisory Board on Biotechnology BTNK](#) (määratakse tegutsema valitsuse poolt)
- [Board for Gene Technology GTLK](#) (Sotsiaalministeeriumi haldusala)
- [The Council on Finnish Academies TANK](#)
- [The Committee for Public Information TJNK](#)

Kõigi kuue organisatsiooni vahel toimuvad kaks korda aastas kohtumised, korraldaja valitakse kordamööda. Üheskoos korraldatakse kord aastas [Eetikapäeva](#) – vastutavaks korraldajaks on TENK (Etiikan päevä).

Soomes tegeleb meditsiini ja terviseuuringute eetikaga riiklikul tasemel Riiklik Meditsiiniuuringute Eetikakomitee (TUKIJA), kõigi teiste valdkondade teaduseetikaga (*research integrity*) tegeleb Riiklik Teaduseetika Komitee (The Finnish National Board on Research Integrity, TENK).

TENK tegutseb alates aastast 1991, tegutsemise aluseks on vastava ministeeriumi [määrus](#), mis sätestab, et The Finnish National Board on Research Integrity (TENK) peab olema olema (Ministry of Education 2001/2002). TENK kuulub Haridus- ja Kultuuriministeeriumi alla, kuid on iseseisev.

Üldine teaduseetika (RI) süsteem põhineb eneseregulatsioonil ja vabatahtlikul nõustumisel ning on pigem alt üles suunaga. [Riiklik eetikakoodeks](#) publitseeriti esimest korda 1994, praegune versioon pärineb aastast 2012. Koodeks koosneb kolmest osast (TENK 2012):

- 1) hea praktika kirjeldus,
- 2) halva praktika kirjeldus ja
- 3) protseduurid, kuidas väärkäitumise juhtumeid lahendada.

Mittemeditsiinilise teadustöö osas on TENK välja andnud hulga soovitusi ja eetiliste printsiipide kogumi, mida jälgida, ning andnud suuniseid, kuidas teadustöö eetiline läbivaatus (*ethical review*) nendes valdkondades korraldatud peaks olema. „[The ethical principles of research with human participants and ethical review in the human sciences in Finland](#)“ on uuendatud 2019. aastal ning jõustus 1. oktoobrist 2019. Juhised koosnevad kahest osast: 1) eetilised printsiibid ja 2) eetikakomitee kooskõlastusprotsess. (TENK 2019)

TENKi peamine ülesanne on hea teaduse praktikate levitamine ja riiklike juhiste loomine. TENKi kuulub kümme liiget erinevatest ülikoolidest, valdkondadest ning Haridus- ja Kultuuriministeeriumist. Kõik nimetatud osapooled nomineerivad kandidaate, ministeerium teeb lõplikud otsused nõukokku määramise kohta. (Spooft et al 2019)

TENKi alla kuuluvad Soomes **teaduseetika nõunikud** (*research integrity advisers*). Tegevusega alustati 2017. aastal. Igas ülikoolis või muus teadusasutuses on 1–5 nõustajat, kelle käest on võimalik nõu küsida. Nõustaja ei osale otsustusprotsessides. Lisaks pakuvad nad konfidentsiaalset nõustamist kergemasse kategooriasse kuuluva väärkäitumise kahtluse korral. Nad nõustavad mõlemaid – nii vihjeandjana kui inimesi, keda väärkäitumises süüdistatakse. (Spoof et al 2019)

Esimesel koolituse läbis 123 teaduseetika nõunikku 63 organisatsioonist. Pärast ühepäevase baaskursuse läbimist kohtutakse regulaarselt kaks korda aastas, igal kohtumisel arutatakse üht konkreetset teemat, lisaks toimub kontaktide loomine nõustajate vahel. Koolitamise ja tegevuse kulud katab Haridus- ja Kultuuriministeerium, kuid nõunikud teevad seda tööd vabatahtlikult oma muu tööaja sees ning eraldi tasu neile selle eest ei maksta. TENK sõlmib nendega lepingud. (Spoof et al 2019)

Meditsiiniuuringuid reguleerib [The Medical Research Act and Decree \(488/1999\)](#). Lubasid annab uurimistööks [Riiklik Meditsiiniuuringute Eetikakomitee](#) (National Committee on Medical Research Ethics, TUKIJA). Riiklik Meditsiiniuuringute Eetikakomitee hindab koostöös uuringueetika komiteedega rahvusvaheliste mitmekeskuseliste meditsiiniuuringute eetilisi aspekte. TUKIJA ülesanne on täita teaduseetika eksperdi rolli ja nõustada regionaalseid eetikakomiteesid printsiipide osas, mis puudutavad meditsiinieetikat. TUKIJA pakub ka koolitusi. (TUKIJA i.a)

Load ja kooskõlastused

Meditsiiniuuringud

Meditsiiniuuringute läbiviimist reguleerivad [Medical Research Act, the Biobank Act and the Act on the Medical Use of Human Organs, Tissues and Cells](#). Igal haiglapiirkonnal peaks olema vähemalt üks eetikakomitee. Loa võtmine on meditsiiniuuringutel kohustuslik, seda reguleerib [The Medical Research Act and Decree \(488/1999\)](#). Meditsiiniuuringute kooskõlastusi annavad regionaalsed eetikakomiteed. (Konttinen 2018)

Inimuuringud

Inimuuringutel, mis ei kuulu meditsiiniuuringute alla, sätestab eetikakomitee kooskõlastuse vajalikkust TENKi loodud juhendmaterjal „[The ethical principles of research with human participants and ethical review in the human sciences in Finland](#)” (TENK 2019).

Inimuuringute, mis ei kuulu meditsiiniuuringute alla, puhul on kohustuslik võtta kooskõlastus järgmistel juhtudel (TENK 2019):

- 1) uuringus ei võeta osalejatelt informeeritud nõusolekut;
- 2) uuring sekkub osalejate füüsilisse terviklikkusesse;
- 3) uuringut viiakse läbi alaealistega, kes on alla 15 aasta vanad ning kelle vanematelt või eestkostjalt ei võeta nõusolekut või kelle vanem või eestkostja jäetakse informeerimata viisil, mis võimaldaks tal lapse uuringus osalemist takistada;
- 4) uuringu käigus puutuvad uuritavad kokku väga tugeva stiimuliga;
- 5) uuring kätkeb ohtu vaimsele tervisele (kas uuringus osalejale või tema lähedastele);
- 6) uuring võib olla osalejatele (uuritavatele, uurijale või nende lähedastele) ohtlik.

Kui inimuuringute eetikakomitee tuvastab, et uuringule tuleb võtta luba meditsiiniuuringute eetikakomiteelt, tagastab ta taotluse uurijale ja annab juhised vastavasse eetikakomiteesse pöördumise osas (TENK 2019).

TENK soovib, et inimuuringutega tegelevate eetikakomiteede nimes oleks olemas viide „inimuuringutele”, et eristada neid meditsiiniuuringute eetikakomiteedest (TENK 2019).

TENK soovib, et andmekaitse spetsialist või vastav ekspert teeks eetikakomitee töös kaasa, kus vajalik. TENK soovib oma piirkonnas eetikakomiteede tööjaotus selgelt kokku leppida. (TENK 2019)

TENK sätestab, et eetikakomiteede esimene ülesanne on uuringute eetiline hindamine, kuid organisatsioonid võivad eetikakomiteedele anda ka lisaülesandeid. Oluline on, et organisatsioon tagaks piisavad ressursid eetikakomitee töö jaoks (vähemalt osaajaga töötav sekretär). (TENK 2019)

Eetikakomiteesid on Soomes väga palju, enamasti tegutsevad nad institutsioonide juures. Kui institutsioon on TENKi koodeksi omaks võtnud, on tal kohustus tagada teadustöö eetiline hindamine ja kooskõlastuse andmine. Organisatsioonil on vabad käed otsustada, kuidas ta seda teeb. TENK soovib luua ühe eetikakomitee organisatsiooni kohta, kuid nad nendivad, et mõnikord on mõistlikum luua regionaalne komitee väikeste organisatsioonide koostöös. Lisaks on olemas üks distsipliinipõhine komitee „Ethics Committee of Youth and Childhood Studies”. TENK monitoorib komiteede tööd, muuhulgas koguvad iga-aastaseid raporteid. (Parder 2019)

Komiteede rahastamine on organisatsioonide ülesanne ja TENKile teadaolevalt töötavad inimesed eetikakomiteedes oma teiste ülesannete kõrvalt. Seetõttu on TENKi soovitus organisatsioonidele hoolitseda selle eest, et komiteede tööks on piisavad ressursid olemas, mh tagada näiteks vähemalt osa-ajaga töötav sekretär. (Spoof et al 2019)

TENK on loonud suunakaardi, mis näitab, kes peab küsima eetikakomiteelt luba. Ka eetikakomiteelt kooskõlastuse mittersaamist saab TENKi apelleerida. (Spoof et al 2019)

Isikuandmed

Isikuandmete kasutamine on Soomes reguleeritud isikuandmete kaitse seadusega. Teaduslikul eesmärgil töötlemist käsitleb seaduse § 4, mille kohaselt võib isikuandmeid töödelda vastavalt määruse (EL) 2016/676 artikli 6 lõike 1 punktile e⁴¹, kui töötlemine toimub teadus- või ajaloouringu eesmärgil ning töötlemine on avalikes huvides. Teaduslikku eesmärki käsitleb ka § 6, mis lubab isikuandmete eriliikide töötlemist, kui kasutusele on võetud piisavad meetmed isiku õiguste kaitseks. Seaduse § 31 loetleb tingimused, mis juhul võib andmesubjekti õigusi piirata, kui töötlemine toimub teaduslikul eesmärgil. Juhul kui töödeldakse isikuandmete eriliike ning andmesubjekti õigusi piiratakse, siis tuleb lisaks koostada andmekaitsealane mõjuhinnang ja see edastada Soome andmekaitse ombudsmanile.

Geenitehnoloogia

Soome geenitehnoloogia [seadus](#) reguleerib geneetiliselt muundatud organismide suletud süsteemis kasutamist. Seaduse alusel on loodud Geenitehnoloogia Nõukogu, mis on järelevalveasutus geenitehnoloogia kasutamise osas ning annab nõu geenitehnoloogiat puudutavais küsimustes.

⁴¹ Isikuandmete töötlemine on vajalik avalikes huvides oleva ülesande täitmiseks või vastutava töötaja avaliku võimu teostamiseks.

Olenevalt kasutatavast organismist ja uuringuga seotud riskist, tuleb nõukogu enne GMOde kasutamist teavitada või tuleb neilt küsida luba. Taimede ja mikroorganismide puhul tuleb luba küsida mõõduka riski korral, loomade kasutamisel on luba vajalik vähese riski korral. Lisaks kehtib GMOde kasutajale mitmeid ohutuse ja teavitamisega seotud kohustusi.

Loomuuringud

[Loomkatsete jaoks](#) on tarvilik vastav luba (väljastab Project Authorisation Board) nii nagu seadustes ette nähtud. Loomkatseks peetakse teadustööd, mis võib loomale põhjustada valu, kannatusi, stressi või kestva kahju, mis on võrreldav või suurem nõelatorkest. Selle definitsiooni järgi on loomalt vereproovi võtmine loomkatse, aga süljeproovi võtmine ei ole. Selles vallas annab nõu Loomkatsete Nõukogult (Animal Experiment Board). (Vainio 2018)

Eraldi on loodud nõukogu ([TOKES](#)), mis keskendub loomade kaitsmisele, keda kasutatakse teadus- ja õppetöös. Nõukogu määrab ametisse Soome valitsus. Nõukogus on lisaks juhile ja asejuhile 13 liiget, kes esindavad teadlasi, loomaõiguslasi ja ametivõime/ametnikke. (TOKES i.a)

Rikkumiste menetlemine

Väärkäitumise menetlemine

TENKil on ülevaade kõigist teaduseetikas esinenud väärkäitumistest, mida lahendatud on. Juhtumeid lahendavad institutsioonid ise, lõppraport on kohustuslik saata TENKile. Kui osapooled lahendusega nõus ei ole, on neil õigus TENKilt seisukoht küsida. Soomes saab apelleerida nii süüdistatav kui ka näiteks see, keda plagieeriti (kui tegemist on plagiaadi või autorsusjuhtumiga). (Spoof et al 2019)

Soomes on lubatud ainult isikuline kaebamine, anonüümselt kaebust esitada ei saa. Juhtumi saab algatada ka kolmas osapool, vihjeandja ei pea olema üks juhtumis osalejatest. (Spoof et al 2019)

TENKil endal on õigus institutsiooni poole pöörduda ning anda korraldus juhtumit lahendama hakata. TENK ise juhtumeid ei uuri. (Spoof et al 2019)

Soomes eristatakse teaduslikku väärkäitumist (*FFP ja misappropriation*) ning vastutustundetut suhtumist teaduseetika printsiipidesse (*disregard of the responsible conduct of research*). (Spoof et al 2019)

Eetikakomitee loa puudumine võib klassifitseeruda Soomes väärkäitumiseks, see sõltub asjaoludest. (Spoof et al 2019)

Kõik TENK seisukohad ja dokumendid on pärast nende koostamist avalikud. (Spoof et al 2019)

TENK täpsemad protseduurid on lahti seletatud siin: <https://www.tenk.fi/en/investigation-of-allegations> (TENK i.a, a)

Apelleerimisjuhised: <https://www.tenk.fi/en/request-for-a-statement-from-tenk> (TENK i.a, b)

Rahastus

Organisatsioonid, kes on riikliku koodeksiga liitunud (TENK), peavad tagama, et neil on piisavad ressursid eetikakomiteede pidamiseks. Eetikakomiteest kooskõlastuse võtmine on tasuta, eetikakomiteedel on õigus võtta tasu neilt uurijatelt, kes ei kuulu teadlaskogukonnas nende

institutsioonide alla, kes on endale võtnud kohustuse riiklikus koodeksis sätestatud järgida. (Parder 2019)

Analüüs ja monitoorimine

Süsteemi analüüs

Esimene teaduseetika baromeeter 2018, kättesaadav ainult Soome keeles: [https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK Tutkimuseetiikan barometri 2018.pdf](https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK_Tutkimuseetiikan_barometri_2018.pdf) (Salminen & Pitkänen 2019).

Lisa 3. Austraalia

Süsteem ja regulatsioon

Austraalia teaduseetika süsteemi korraldavad Austraalia teadusagentuur (Australian Research Council, ARC, i.a, b) ning Tervise ja Meditsiiniuuringute agentuur (National Health and Medical Research Council, NHMCR) ning nende kahe poolt loodud Riiklik Teaduseetika Komitee (Australian Research Integrity Committee, ARIC, loodud 2011), kes jälgib ja lahendab teaduseetika rikkumisi. ARICu tööd juhivad ühiselt ARC ja NHMRC. (ARC, i.a a)

Teaduseetika printsiibid on kokku lepitud [Austraalia teaduseetika koodeksis](#). Austraalia teaduseetika koodeksi töötasid koos välja Austraalia Teadusagentuur, Austraalia Tervise ja Meditsiiniuuringute agentuur ning Austraalia ülikoolid. Teaduseetika eest vastutamine on ARICi, NHMCRi ja koodeksiga liitunud väiksemate rahastusagentuuride rahastuse saamise tingimuseks, kusjuures tingimused laienevad kogu institutsioonile, mitte ainult rahastuse saanud teadlasele ja teadustööle. (NHMRC, ARC & UA 2018b)

Load ja kooskõlastused

Lubade ja kooskõlastuste võtmine on Austraalias väga täpselt kirja pandud. Inimuuringute eetikat puudutav on kokku lepitud vastavas [avalduses](#) (NHMRC, ARC & UA 2007/2018), samuti on [avaldus loomuuringute kohta](#) (NHMRC 2013). Tudengi ja teadlaste töodel vahet ei tehta: kui uurimistööks on vaja luba või kooskõlastust, siis tuleb see ka hankida (Parder 2019).

Sisuliselt on koodeksiga sätestatud, et kõik inimesi puudutavad uuringud (sh madala riskiga; sh tudengitööd) peavad läbima eetilise hindamise (Parder 2019).

Inimuuringud

Institutsioonidel on kohustus luua protseduurid inimuuringute eetiliseks hindamiseks. Hindamist saab teha mitmel tasandil vastavalt sellele, kui suure riskiga uuringutega on tegu. Põhiprintsiibiks on, et rohkem kui minimaalset riski (mis punkti 2.1.6. järgi on rohkem kui potentsiaalne ebamugavus) – isegi, kui see on potentsiaalne ja väga ebatõenäoliselt avalduv – kätkevaid uuringuid peab hindama inimuuringute eetikakomitee (Human Research Ethics Committee, HREC). Madalat riski omavaid teadustöid võib hinnata teistel alustel (juhendi paragrahvid 5.1.18 ja 5.1.21). Institutsioonidel on õigus otsustada, et osa inimuuringuid ei pea eetilist hindamist läbima (juhendi paragrahvid 5.1.22 ja 5.1.23, mis käsitlevad mitteidentifitseeritavate andmete kasutamist). (NHMRC, ARC & UA 2007/2018)

Teadustöö on eetiliselt vastuvõetav ainult siis, kui uurimistööst saadavad kasud kaaluvad üles potentsiaalsed riskid. Uurimistöö eetiline hindamine peab aset leidma enne uurimistööga alustamist ja enne, kui kogu projekti rahastus on organisatsioonile üle kantud. Mida suurem potentsiaalne risk, seda rohkem tuleb kindel olla, et riske maandatakse nii palju kui võimalik ning osalejad mõistavad selgelt osalemisega seotud potentsiaalseid riske. (NHMRC, ARC & UA 2007/2018)

Institutsioonid võivad luua oma protseduurid uurimistöö eetiliseks läbivaatamiseks või kasutada teiste institutsioonide omi. Institutsioonil ei ole kohustust luua oma inimuuringute eetikakomiteed, kuid ta peab tagama, et kõik juhendis ette nähtud inimuuringud vaadatakse eetikakomitee poolt läbi. Igal

juhul on institutsioonil kohustus tagada protseduurid huvide konfliktide lahendamiseks, uurimistöö jälgimiseks, kaebuste menetlemiseks ja vastutuse tagamiseks. (NHMRC, ARC & UA 2007/2018)

Juhendis (punkt 5.1.6.) on eraldi välja toodud inimgrupid, kelle puhul tuleb igal juhul inimuuringute eetikakomitee hinnang küsida: rasedad naised ja inimloomed; meditsiinilisest abist sõltuvad inimesed, kes ei pruugi olla võimelised nõusolekut andma; kognitiivse kahjustuse, intellektuaalse puude või vaimse haigusega inimesed; põlisrahvad (aboriginal and Torres Strait Islander people, meile on loodud eraldi [poliitika](#) (NHMRC 2018)); inimesed, kes võivad olla kaasatud illegaalsetesse tegevustesse. (NHMRC, ARC & UA 2007/2018)

Institutsioonid, kes üksinda või koos teistega loovad inimuuringute eetikakomitee, peavad tagama piisavad ressursid ja eetikakomitee töötamise. Ressurssidega tuleb tagada kvaliteetsed eetilised hinnangud; korralik suhtlus teadlastega; läbivaatustasu mitteküsimine olukordades, kus see pärsiks teadustööd, mida institutsioonil on kohustus toetada. Uurimistööle eetilise hinnangu andmise detailid tuleb institutsioonis selgelt kokku leppida (täpsemalt antud punktis 5.1.26). Institutsiooni tagada on, et eetikakomitee töös osalevad inimesed on kompetentsed, eetikakomitees osalemise töö ei mõjuta nende põhitöö tegemist, tehtud otsused on selged, järjepidavad ja läbipaistvad ning potentsiaalsed ja tegelikud huvide konfliktid on selgelt identifitseeritud ja käsitletud (vt lisa 5.1.28). (NHMRC, ARC & UA 2007/2018)

Eetikakomitee koosseis on samuti riiklikult selgelt kokku lepitud (punkt 5.1.29 ja 5.1.30). Nii palju, kui see võimalik on, peab komitees olema võrdne arv mehi ja naisi ning vähemalt 1/3 liikmeid peab olema väljastpoolt institutsiooni, kelle taotlust läbi vaadatakse. (NHMRC, ARC & UT 2007/2018)

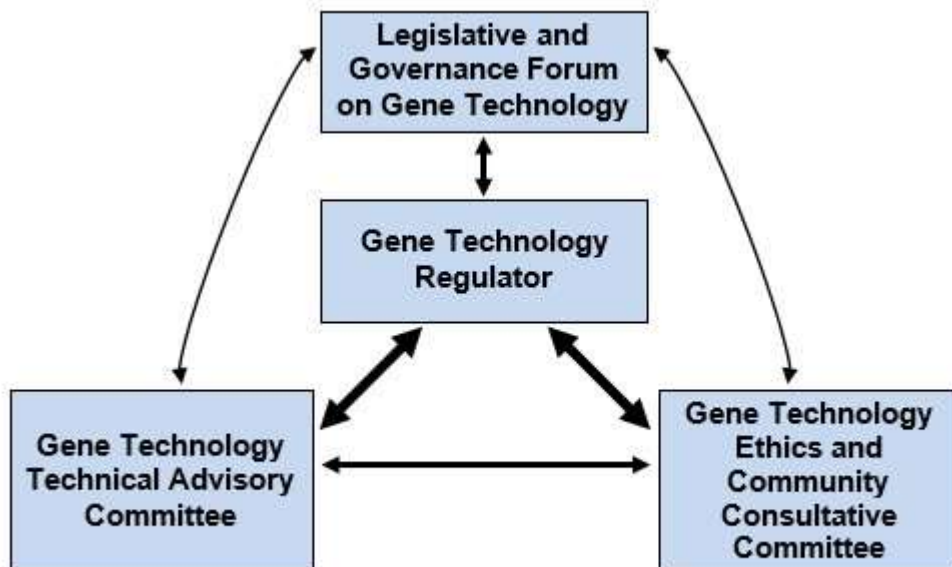
Mõned eetikakomiteed tegelevad ainult meditsiiniuuringutega (näiteks haiglate juures tegutsevad eetikakomiteed ja mõned ülikoolide juures tegutsevad komiteed). Institutsioonidel on õigus otsustada, kas nad soovivad komiteesid distsipliinide põhiselt jagada või mitte, osaliselt sõltub see ka komiteede töömahust ja ekspertiisivõimekusest. Osa haiglaid ei aktsepteeri ülikoolide juures tegutsevate eetikakomiteede otsuseid, sest see on nende kindlustuspoliisiga vastuolus. Samas on eetikakomiteel võimalik saada akrediteering ka kliiniliste uuringute hindamiseks. (Parder 2019)

Isikuandmed

Isikuandmete kasutamist reguleerib Austraalia [privaatsusseadus](#), mis erineb oluliselt Euroopa Liidu regulatsioonist. Üldise põhimõtte kohaselt vajavad meditsiinilised uuringud isiku nõusolekut, kuid seadus näeb ette võimaluse, et nõusolekuta uuringu korral tuleb NHMRC koostatud [spetsiaalset juhendit](#). Sel juhul on vajalik ka HREC kooskõlastus.

Geenitehnoloogia

Austraalias on geenitehnoloogia reguleeritud kahe õigusaktiga: [geenitehnoloogia seaduse](#) ning [geenitehnoloogia määrusega](#). Nende alusel on loodud Geenitehnoloogia Reguleerija amet ning kaks nõustavad komiteed: 1) [Geenitehnoloogia Tehniline Nõuandev Komitee](#) ning 2) [Geenitehnoloogia Eetika ja Kogukonna Nõuandev Komitee](#).

Geenitehnoloogia seadus käsitleb eelkõige geneetiliselt muundatud organismide kasutamist. Üldiselt vajab teadusasutus GMOde kasutamiseks akrediteeringut. Selle osas on avaldatud ka eraldi [juhend](#). Osa akrediteeringust on kohustus luua institutsionaalne bioohutuse komitee, mis hindab madala riskiga tegevusi asutuses kohapeal.

Loomkatsed

Loomi puudutav on kokku lepitud vastavas [avalduses](#) (NHMRC 2013). Loomade eest hoolitsemine ja nende kasutamine teaduslikul eesmärgil peavad läbima vastava eetilise hindamise. Institutsioonid peavad tagama loomuringute eetikakomiteede (*animal ethics committee*, AEC) efektiivse toimimise. Avalduses on antud täpsemad juhised institutsioonidele loomuringute eetikakomiteede loomiseks (punkt 2.2.1) ning liikmete määramiseks (punkt 2.2.4.). (NHMRC 2013)

Muuhulgas peab komitees olema üks inimene igast neljast grupis: 1) veterinaarkirurgi kompetentsiga inimene, 2) kõrgharidusega inimene, kellel on hiljutine praktiline kogemus loomade teadustöökasutamises, 3) institutsiooniväline inimene, kel on märkimisväärne kogemus loomade heaolu edendamisel ning kes ei tegele sel perioodil loomade teadustöökasutamise, 4) inimene, kes ei ole ei töölepingu ega muul viisil institutsiooniga seotud, kes ei ole kunagi olnud seotud loomade õppe- või teadustöökasutamise. (NHMRC 2013)

Enamikul organisatsioonidel on oma komiteed, mille tööd nad ise finantseerivad. Eksisteerivad mõned erakomiteed (nt [Belberry Limited](#), i.a) ning mõned riiklikud komiteed. Osad komiteed võtavad väikest tasu organisatsioonivälistelt taotlejatelt, kuid see ei mõjuta nende eelarveid eriti palju. Belberry on näide erakomiteest, kelle tegevus on rahastatud taotlustasudest. (Parder 2019)

Rikkumiste menetlemine

Väärkäitumiste menetlemiseks on riiklikul tasandil loodud [juhend](#) (NHMRC, ARC & UT 2018a). Juhiseid annavad ka NHMRC (2019) [poliitika](#).

Väärkäitumiseks loetakse koodeksi tõsist rikkumist, mis on lisaks tahtlik või tingitud suurest hooletusest. Väärkäitumise ilmnemisel on institutsioonidel kohustus juhtumit menetleda. Institutsioonidel on ARC teavitamise kohustus: kahe nädala jooksul juhtumi esmasest hindamisest; kahe nädala jooksul uurimise lõplikest tulemustest. (ARC i.a, b)

Institutsioonid peavad ARC-d teavitama enne esmase hindamise lõpetamist juhtudel, kui tegemist on ARC poolt antud rahaga tehtava uurimusega või kui tegemist on suure ja reaalse ohuga inimestele, loomadele või keskkonnale. (ARC i.a, b)

Teavituskohustuse joonis (ARC i.a, b)):

Diagram 1 – Standard reporting requirements

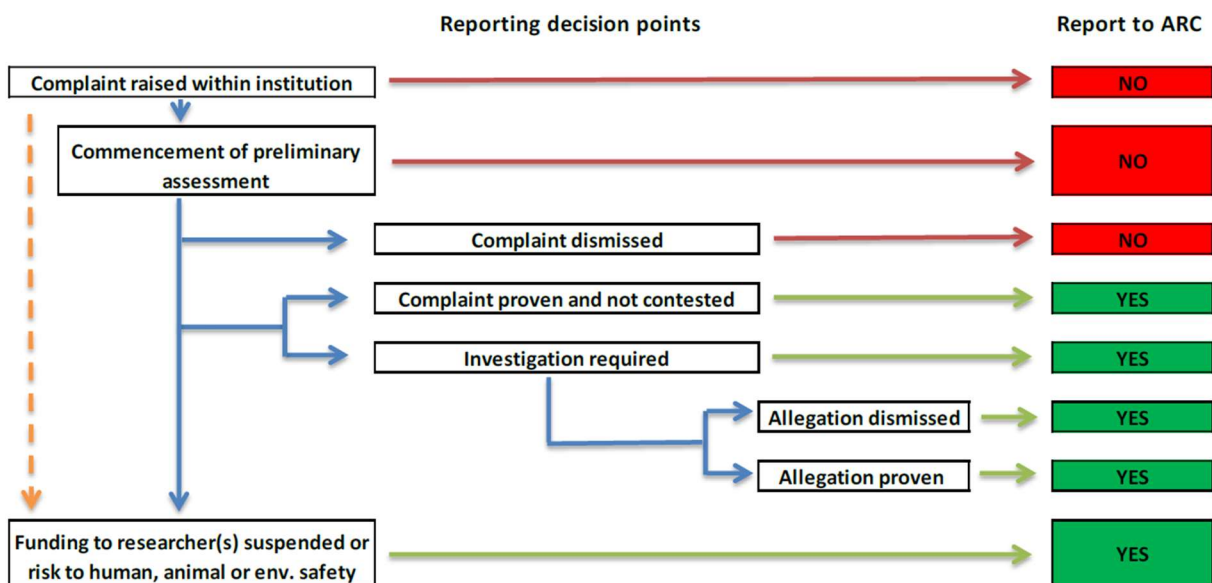
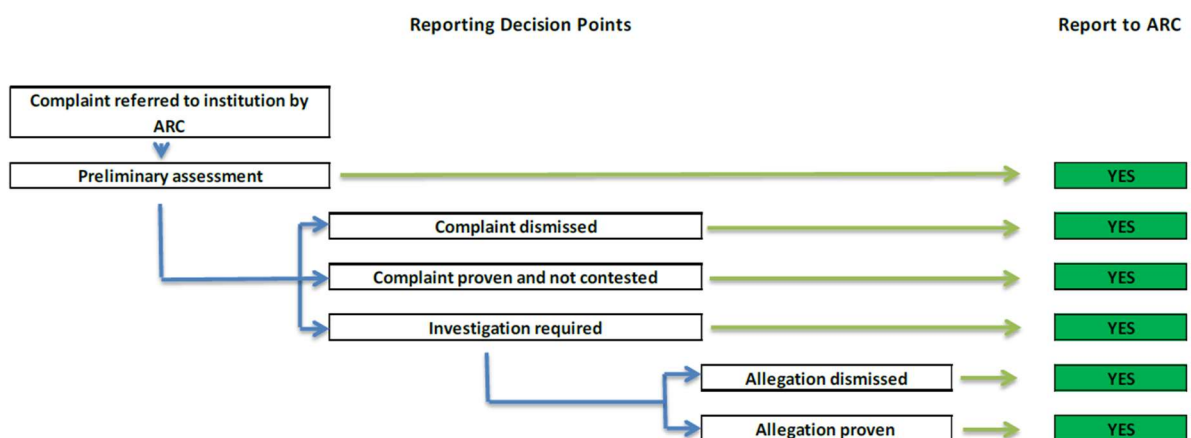

Diagram 2 – Reporting requirements for matters the ARC is aware of

ARC-d tuleb teavitada nii esmase hindamise kui uurimistulemuste edastamise puhul järgmisest (ARC i.a, b):

- Asjaosaliste nimedest, kaebuse või süüdistuse sisust; projektide koodidest, mida rikkumine puudutab; kas rahastus on peatatud; ajaraamist, mil hindamine või uurimine plaanitakse lõpetada; ning kinnitus, et juhtumit uuritakse vastavalt koodeksile või samaväärselt.
- Ülevaade asjaoludest ja otsus, kas rikkumine on aset leidnud või mitte. ARC peab saama ülevaate olukorra tõsidusest, mistõttu võib institutsioon soovida esitada ka uurimise täisraporti.
- Ülevaade tegevustest, mida institutsioon plaanib rikkumisega seoses teha.

ARC töötajad ja kõik ARCga seotud inimestel on kohustus teavitada kõikidest juhtudest, mis võivad teaduseetikat mõjutada. ARC kaitseb nende inimeste identiteeti. (ARC i.a, b)

Institutsioonil on õigus ARC tegevusi apelleerida. Sellisel juhul kaalub juhtumit ARC ametnik, kes algselt juhtumit uurimisega tegelema ei ole. (ARC i.a, b)

Teadusagentuuri Research Integrity Committee (ARIC) on loodud ARC ja NHMRC poolt, kes toetavad ARIC tegevust ühise sekretariaadiga, aga ARIC on iseseisev. Väärkäitumise juhtumite lahendamise saab ARICisse apelleerida. (ARC i.a, b)

ARIC tegeleb küsimuste ja väärkäitumisjuhtumitega, aga tema ülesanne on jälgida, kas institutsioonid on väärkäitumise menetledes järginud protseduureegleid: tema ei hinda, kas koodeksi rikkumine leidis aset või mitte (ARIC i.a).

Uurimine teostatakse konfidentsiaalselt, kuid seal, kus uurimise läbiviimiseks on vajalik, võib ARIC institutsioonile infot anda (ARIC i.a).

ARIC-is on eraldi osakonnad ARC ja NHMRC jaoks - vastav agentuur pakub administratiivset tuge ja jõustab ning kommunikeerib lõpptulemustest. Ülikooli vaatest suheldakse otse ARIC vastava kontaktiga, kui juhtum ilmneb. (Parder 2019)

Mõlemal agentuuril on oma poliitika väärkäitumiste jaoks: [NHMRC poliitika](#) (NHMRC i.a, b) ja [ARC poliitika](#) (ARC i.a, b).

Anonüümne kaebuse esitamine on võimalik, aga mitte soovitatud (ARC i.a, d).

Asutuse tasemel

Riiklik koodeks näeb ette, et igal ülikoolil peab olema oma koodeks, mis peab joonduma riikliku koodeksi järgi. Seetõttu on suurte ülikoolide koodeksid võrdlemise sarnased. (Parder 2019)

Ülikoolides on oma **teaduseetika nõunikud** (*Research integrity advisors*): RIA-d on teadustöö tegemise kogemuse, analüüsioskuse, empaatia ja hea kommunikatsioonioskusega inimesed, kes tunnevad oma institutsiooni protseduureegleid ja koodeksit ning on kursis heade praktikatega teadustöö tegemiseks. Organisatsioon peaks RIA-le pakkuma pidevat võimalust oma oskuseid ja teadmistepagasit täiendada. (Parder 2019)

Ülikoolides on teaduseetika bürood. Tegemist on üksusega, kelle vastutusalasse kuuluvad potentsiaalsed ja kinnitust leidnud koodeksi rikkumised institutsioonis. (Parder 2019)

Rebecca Halligani hinnang süsteemi tugevuste ja nõrkuste kohta (Parder 2019):

- Enamik olukordi lahendatakse efektiivselt.
- Kaebuste menetlemise kulud on kaetud institutsiooni poolt (ja need pole väga suured).
- Institutsioonidel ei ole kogemusi väga keeruliste või raskete teemadega tegelemiseks. Ülikoolid võivad olla oma asjaajamises aeglased. Ülikoolidel on risk juhtumeid eskaleerida või valesti käsitleda, millel on mõju usaldusvärsusele (avalikkuses, rahastusorganisatsioonide silmis). Väärkäitumiste lahendamise poliitika loodi just nendest muredest lähtuvalt.

Lisa 4. Austria

Süsteem ja regulatsioon

Austria süsteemi eripäraks on see, et Austria on föderaalriik, mistõttu riikliku tasandi ülesanded on jaotunud föderaalvalitsuse ning liidumaade valitsuste vahel. Teadust reguleerivad eelkõige föderaalseadused, liidumaadel on teadustöö õiguslikus reguleerimises väiksem roll. Austria ülikoolid tegutsevad föderaalseaduste alusel ja tegutsevad **Austria Hariduse, Teaduse ja Teadusuuringute Föderaalministeeriumi** haldusalas, mis tegeleb lisaks ka alusuuringute rahastamise, teadustöö üldise korralduse ja rahvusvahelise koostööga.

Austria teaduseetika süsteemi põhilisteks osalisteks on **Austria Teaduseetika Agentuur** (Österreichische Agentur für Wissenschaftliche Integrität – ÖAWI) ning eetikakomiteed, mida on kokku 26. Lisaks on eetikakomiteede endi initsiatiivil loodud kõiki eetikakomiteesid ühendav **Austria Eetikakomiteede Foorum** ([Forum Österreichischer Ethikkommissionen](#)), mille peamiseks ülesandeks on kogemuste vahetamine ning komiteede töö harmoneerimine. Foorum edendab vaid eetikakomiteede vahelist koostööd ning ei tegele ise kooskõlastuste andmisega. Lisaks on suurem osa Austria ülikoole ja teadusasutusi loonud oma institutsionaalsed teaduseetika alased juhised ning protseduurid väärkäitumise menetlemiseks.

Austrias puudub eraldi seadus, mis reguleeriks teadustööd ja väärkäitumist selles. Seadusega on reguleeritud inimuuringud ja loomkatsed. Inimuuringute kooskõlastusega tegelevad regionaalsed ja institutsionaalsed eetikakomiteed. Loomkatsete osas on lubade andmine ja projektide hindamine olenevalt olukorrast kas föderaalse haridus- ja teadusministeeriumi või liidumaa valitsuse ülesanne. Lisaks on vaja teatud juhtudel luba geenitehnoloogia kasutamiseks.

Lisaks on seaduslikult reguleeritud isikuandmete kaitse, keskkonnamõju hindamine ning geenitehnoloogia kasutamine. Austria [isikuandmete kaitse seaduses](#) on käsitletud teadusuuringute eesmärgil isikuandmete töötlemise erandit. [Geenitehnoloogia seadus](#) reguleerib muude teemade seas ka teaduslikel ja meditsiinilistel eesmärkidel tehtavaid inimgeeniuringuid ning geenianndmete kasutamist. [Keskkonnamõju hindamise seadus](#) käsitleb kohustuslikku protseduuri ehitus- ja arendusprojektidele, mille osaks on ka teaduslik eksperthinnang keskkonnamõjude kohta. Ekspertis peab katma kõik olulised projekti valdkonnad ning ekspertide töötasu katab projekti taotleja. Samuti tuleb seaduse kohaselt dokumenteerida ekspertide eriarvamused (§12 lg 1). Seaduse kohaselt on igale keskkonnamõju hinnangule ette nähtud kuue nädala pikkune periood (§9 lg 1), mille jooksul projekti ja sellele antud eksperthinnangutega saab avalikult tutvuda ning igaüks võib selle osas esitada kommentaare (§9 lg 5).

Föderaalsetel tasandil on oma roll ka nõuandvatel kogudel, kes toetavad föderaalvalitsust või parlamenti teaduspoliitika kujundamise osas. **Austria Bioetika Komisjon** ([Bioethikkommission](#)) nõustab Austria föderaalministrit bioetika küsimustes.

Geenitehnoloogia Komisjon ([Gentechnikkommission](#)) on nõuandev kogu geenitehnoloogia ja GMOdega seotud küsimustes. Komisjoni ülesandeks on luua ja uuendada [geenitehnoloogia raamatut](#), mis käsitleb tehnoloogia uusimat taset ja sisaldab eksperthinnanguid geenitehnoloogia rakendamise osas.

[Geenitehnoloogia seaduse](#) kohaselt on komisjoni liikmeteks nelja ministeeriumi esindajad, teadlased, sh. üks teadusfilosoofia ja üks teoloogia ekspert, arst, keskkonnakaitse ekspert ning töö ja hõivega seotud ühingute esindajad. Lisaks on komisjoni juurde loodud kolm teaduslikku komiteed. GMODE suletud süsteemis kasutamise komitee annab seadusest tulenevalt hinnanguid GMODEga seotud uuringute ohutusele ja vajalikele turvameetmetele. GMODE kasutamise ja turustamise komitee hindab taotlusi GMODE loodusesse laskmise ning turustamise osas. Geenianalüüsi ja -teraapia alane komitee hindab taotlusi inimgeeniuringute ja geeniteraapia kohta. Teaduslikud komiteed koosnevad eri valdkondade ekspertidest ning komiteede ülesandeks on anda eksperthinnanguid ning osaleda geenitehnoloogia raamatu koostamises.

Loomakaitse Nõukogu ([Tierschutzrat](#)) on Austria loomakaitse seaduse alusel loodud nõuandev kogu, mille liikmeskonda kuuluvad lisaks ministeeriumite ja loomakaitse ühingute esindajate ka teadlased. Üheks nõukogu ülesandeks on anda loomakaitse tingimuste osas teaduslikke eksperthinnanguid ning koostada aastaraport teaduslikest arengutest ja maailmapraktikast loomakaitse valdkonnas (§ 42 lg 7).

Austria Teaduse Nõukogu ([Österreichische Wissenschaftsrat](#)) on sõltumatu nõuandev kogu, mis annab soovitusi Austria kõrgharidus- ja teadussüsteemi korraldust puudutavates küsimustes, kuid põhifookus on eelkõige ülikoolidel. Nõukogu avaldab iga aasta soovitusi ja seisukohti. Teaduse Nõukogu annab enda tegevustest aru parlamendi alamkojale.

Austria Teadusuuringute ja Tehnoloogia Arengu Nõukogu ([Rat für Forschung und Technologieentwicklung](#)) on sõltumatu kogu, mis annab nõu föderaalvalitsusele teadust ja innovatsiooni puudutavates küsimustes. Nõukogu annab soovitusi ja koostab strateegiaid teaduse, tehnoloogia ja innovatsiooni valdkonnas.

Austria Platvorm Teaduse ja Tehnoloogia Poliitika Evalveerimiseks ([Österreichische Plattform für Forschungs- und Technologiepolitikevaluierung](#)) on ühendus, mille eesmärgiks on edendada teaduse evalveerimise kvaliteeti ja läbipaistvust. Platvorm koostab ja avaldab [standardeid](#) teadusasutuste evalveerimiseks.

[Load ja kooskõlastused](#)

Meditsiinilised inimuuringud

Austrias on meditsiinilistel uuringutel seaduslikult kohustuslik eelnev eetikakomitee kooskõlastus. Meditsiinilisi uuringuid reguleerivad eelkõige [ravimiseadus](#), [meditsiiniseadme seadus](#), [haiglate ja terviseasutuste seadus](#) (§ 8c), [ülikooliseadus](#) (§ 30) ning [geenitehnoloogiaseadus](#) (§ 65, 68). Haiglate seaduse kohaselt (§ 8c lg 1) on nõutud eetikakomitee kooskõlastus ravimite ja meditsiiniseadmete kliinilistel uuringutel, uute meditsiiniliste meetodite rakendamisel, mitte-sekkuvate uuringute puhul, rakenduslike meditsiiniliste uuringute puhul ning hooldamisuuringute ja uute hooldusmetoodite rakendamise puhul.

Kokku on Austrias [26 eetikakomiteed](#), millest üheksa on liidumaade regionaalsed komiteed ning ülejäänud on institutsiooni tasandil tegutsevad haiglate komiteed. Neist kolm on ülikoolide haiglate komiteed, mis tegutsevad föderaalvalitsuse haldusalas. Ülejäänud haiglate eetikakomiteed tegutsevad liidumaade haldusalas. [Seitsmel komiteel](#) on volitus kooskõlastada mitmekeskuselisi uuringuid, ülejäänud komiteed kooskõlastavad vaid oma institutsioonis tehtavaid uuringuid.

Eetikakomitee antava hinnangu eest [makstav tasu](#) sõltub uuringust: ühe komitee kooskõlastuse tasu on 1800 eurot; mitmekeskuseliste uuringute puhul juhtivale komiteele 4500 eurot ning kaasatud kohalikule komiteele 600 eurot. Viidatud tasu suurused on Austria Eetikakomiteede Foorumi antud soovitus, kuna Austria seadused ei täpsusta tasu suurust.

Nii haiglate ja terviseasutuste seadus (§ 58) kui ka ülikooliseadus (§ 30) sätestavad, et eetikakomiteede liikmeskond peab olema sooliselt tasakaalus.

Inimgeeniuringud

Inimgeeniuringud on Austrias reguleeritud [geenitehnoloogia seadusega](#). Seaduse alusel on eristatud meditsiinilisel eesmärgil (§ 65) ning teaduslikul eesmärgil (§ 66) tehtavad inimgeeniuringud. Tulenevalt seadusest vajavad luba sellised meditsiinilisel eesmärgil tehtavad inimgeeniuringud, millega tuvastatakse inimese eelsoodumust geneetilisele haigusele (§ 68). Vastav luba antakse uuringuid tegevale institutsioonile ning selle andmist hindab geenitehnoloogia komisjoni juures asuv geenianalüüsi ja -teraapia alane teaduslik komitee. Muud tüüpi meditsiinilistel või teaduslikel eesmärkidel tehtavad inimgeeniuringud täiendavat luba ega kooskõlastust ei vaja, kuid need peavad järgima seaduse seatud tingimusi geenianndmete töötlemisele.

Geenitehnoloogia

Austrias on seaduslikult reguleeritud geneetiliselt muundatud organismide, nii mikroorganismide kui ka geneetiliselt muundatud taimede ja loomade, suletud keskkonnas kasutamine, mille hulka kuuluvad ka uuringud. Austria [geenitehnoloogia seaduse](#) üldine põhimõte on, et kõrgema ohu või riski puhul on uuringu läbiviijal suurem vastutus riske hinnata ja maandada: kasutada tuleb ettevaatusabinõusid, uuringu läbiviijal peab olema plaan õnnetusjuhtumiks ning samuti tuleb oma töötajaid regulaarselt juhendada, kuidas õnnetuse korral tegutseda (§ 11 lg 1). Samuti näeb seadus ette kohustuse õnnetustest teavitada (§ 11 lg 2).

Kui geeniuringute raames kasutatakse selgroogseid loomi, tulenevad geenitehnoloogia seadusest taoliste uuringutele täiendavad tingimused. Liigipiire ületavate transgeensete selgroogsete tootmine või loomine on lubatud vaid biomeditsiinilisteks ja arengubioloogia teadusuuringuteks.

Loomkatsed

Austrias reguleerib loomkatseid eraldi [seadus](#). Loomkatsete osas on loa taotlemine kohustuslik. Ülikoolidele ja föderaalsetele teadusasutuste projekte hindab **Austria Föderaalne Hariduse, Teaduse ja Teadusuuringute Ministeeriumi** (Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Forschung) juures olev komitee, muudel juhtudel toimub lubade andmine liidumaade tasandil. Ministeerium avaldab iga aasta loomkatsete [statistika](#). Samuti avaldab ministeerium neli korda aastas mitte-tehnilise ülevaatliku [kokkuvõtte](#) kõigist projektidest.

Tulenevalt seadusest on loomkatseid tegevatel asutustel kohustus luua oma loomakaitse nõukogu (Tierschutzgremium), mille ülesandeks on asutuse nõustamine loomi puudutavates küsimustes.

Isikuandmed

Austria [isikuandmete kaitse seaduses](#) on eraldi reguleeritud isikuandmete töötlemine teaduslikul eesmärgil. Austria järelevalve asutuse luba on võimalik küsida juhul, kui andmesubjekti nõusolekut ei ole võimalik küsida. Detailsemalt reguleerib teadusasutustes toimuvat isikuandmete töötlemist (sh. ka teaduslikel eesmärkidel) [teadusasutuste seaduse](#) § 2d. Teadusasutuste seadus sätestab tingimused, mida avalikud teadusasutused peavad järgima. Samuti on seaduses täpsustatud nõusoleku andmist teaduslikul eesmärgil isikuandmete töötlemiseks (§ 2d lg 3).

VÕIMALIK

Meditsiinilistel ülikoolidel, sh. ka meditsiiniteaduskonnaga ülikoolidel, on oma eetikakomitee seadusest tulenev kohustus ning need komiteed annavad kooskõlastusi ülikoolis tehtavatele meditsiinilistele uuringutele. Mitte-meditsiinilistel ülikoolidel ei ole seaduslikku kohustust luua oma eetikakomitee, kuid mõningad ülikoolid on loonud vabatahtlikult oma komiteed teadusprojektide hindamiseks. Sel juhul on komiteede loomise vajadus tulenenud peamiselt rahastajate või kirjastajate nõudest, et projekt peab läbima eetilise hindamise (SATORI, 2014). Näiteks Viini Ülikool on loonud [oma eetikakomitee](#) inimeste ja loomadega seotud projektide hindamiseks. Kuigi seni on eetikakomitee loomine olnud iga ülikooli valik, siis tulevikus peaks kõigil avalikel ülikoolidel olema oma eetikakomitee. (Nicole Fögeri intervjuu) Seetõttu on võimalik, et ülikoolil on kaks erinevat eetikakomiteed: üks uuringute kooskõlastamiseks ning teine väärkäitumise menetlemiseks.

Rikkumiste menetlemine

Võimalike väärkäitumise juhtumite menetlemine toimub Austrias kahel tasandil. Riiklikul tasandil on kõige olulisem asutus **Austria Teaduseetika Agentur** (ÖAWI). Lisaks on mitmed ülikoolid ja teadusasutused loonud endi eetikakomiteed ja asutusesisesed protseduurid võimalike kaebuste menetlemiseks. Institutsionaalsed väärkäitumise komiteed kannavad üksikutel juhudel eetikakomitee nime (*ethikkommission*), mis võib teatud määral tekitada segadust.

Austria Teaduseetika Agentuuri (ÖAWI) lõi 2008. aastal Austria ülikoolid ja teadusasutused. Kokku on ÖAWI-l [44 liiget](#): neist 23 on ülikoolid, 4 rakenduskõrgkoolid, 10 teadusasutust, 4 teadust rahastavat institutsiooni ning 3 assotsieerunud liiget. ÖAWI tegutseb ühinguna ning peamine rahastus tuleb liikmemaksudest. Tavaliikmed maksavad 3200 € aastas, suuremad ülikoolid 9600 € ning Austria Teaduse Fond ([Der Wissenschaftsfonds](#)) maksab 12 800€ (Nicole Fögeri intervjuu). Aastane eelarve on ligikaudu 200 000€, mis ei ole ÖAWI toimimiseks piisav ja ei kata kõiki kulusid. (Nicole Fögeri intervjuu) Rahastusega seotud muresid aitab leevendada osalemine Euroopa Liidu rahastataves [teadusprojektides](#), mille kaudu on ÖAWI palgal kaks täiendavat töötajat, kes peamiselt tegelevad teaduseetika alase väljaõppega. (Nicole Fögeri intervjuu)

ÖAWI tegelb teaduseetika alane teavitus- ja ennetustöö ning väärkäitumise juhtumite uurimisega. Teavitus- ja ennetustöö hulka kuulub väljaõppe pakkumine. Näiteks on ÖAWI-l välja töötatud koolitajate koolitamise (*train the trainer*) [programm](#). Samuti osaleb ÖAWI Austria teaduspoliitika kujundamises ja heade tavade välja töötamises. Näiteks on ÖAWI eestvedamisel loomisel kahetise kasutuse (*dual use*) juhendmaterjalid. Samuti osaleb ÖAWI mitmetes rahvusvahelistes teaduseetika alastes võrgustikes ning EL-i rahastatud projektides.

ÖAWI on loonud [hea teadusliku praktika juhendi](#). Juhend täpsustab, mida käsitleb ÖAWI väärkäitumisena ja milline on hea praktika. Väärkäitumine on juhendi järgi tahtlik, teadlik või eriti

hooletu hea praktika põhimõtete rikkumine. Juhend loetleb ka mõned näited: lisaks võltsimisele, väljamõtlemisele ja plagiaadile mainib juhend põhjendamatut teadusandmetele ligipääsu piiramist või andmete ennetähtaegset hävitamist, teiste teadlaste töö takistamist või nende maine kahjustamist, teadustöö saboteerimist, rahastustaotlustes valeandmete esitamist ning noorteadlaste või vihjeandjate karjäärivõimaluste piiramist (§3 lg 2). Juhendit uuendati viimati 2015. aastal kõigi liikmete osavõtul.

ÖAWI poole võivad pöörduda kõik isikud kas küsimuste või konkreetsete kaebustega väärkäitumise osas. Küsimuste ja murede korral täidab ÖAWI administratiivne osakond nõuandvat ja lepitavat rolli. Lepitamine on siiski harv, kuna see eeldab kõigi konflikti osapoolte nõusolekut. (Nicole Fögeri intervjuu) Juhul kui lepitamist kasutatakse, tegeleb sellega professionaalne ja sõltumatu lepitaja. ÖAWI ei osale lepitamises, kuid neid teavitatakse lepitamise tulemustest. Nicole Föger väga soovib lepitamist, kuna eduka lepitamisega on leitud lahendused pikka aega kestnud konfliktidele. (Nicole Fögeri intervjuu)

Väärkäitumise juhtumite hindamisega tegeleb ÖAWIs asuv sõltumatu **teaduseetika komisjon** (Die Kommission für wissenschaftliche Integrität). Komisjoni töö aluseks on nii ÖAWI hea praktika juhend kui ka komisjoni [kodikord](#). Kodukord määratleb komisjoni tööd puudutavad protseduurilised reeglid, samas kui väärkäitumise hindamise aluseks on hea teadusliku praktika juhend.

Austria eripäraks on see, et ÖAWI teaduseetika komisjon koosneb ainult välisekspertidest, väljaarvatud õigusekspert, kes on Austria õigussüsteemi parima tundmise huvides Austriast. Komisjoni töökeeles on saksa keel, mistõttu on välisekspertid enamasti saksakeelsetest maadest pärit. ÖAWI tegevjuhi Nicole Fögeri hinnangul ei ole välisekspertidest komisjoni kasutamine kuigi kulukas. Komisjon kohtub kaks kuni kolm korda aastas, muu suhtlus toimub meilitsi. Peamine kulu ongi seotud ekspertide reisi ja majutusega. Lisaks makstakse igale komisjoni liikmele hüvitiseks 2000 € aastas, komisjoni esimehele 4000 € aastas. Seni ei ole valmistanud raskusi ka saksa keelt valdavate ekspertide leidmine: üldiselt on nad väga huvitatud Austria teaduseetika süsteemist. Välisekspertide kasutamise põhjuseks on nende sõltumatus Austria süsteemist: kuna Austria on pigem väike riik, siis võib probleeme teatud valdkonnast erapooletute ja sõltumatute ekspertide leidmisega. (Nicole Fögeri intervjuu)

Komisjoni töö seisneb kaebuse aluseks oleva juhtumi hindamises ning soovitude andmises edasiseks tegevuseks. Komisjoni hinnangud ega soovitused ei ole ÖAWI liikmeteks olevatele teadusasutustele õiguslikult siduvad ning komisjon ei saa määrata sanktsioone. Samuti pole võimalik komisjoni hinnanguid apelleerida. Sellele vaatamata hinnatakse Austrias kõrgelt ÖAWI komisjoni sõltumatust ja professionaalsust. (SATORI raport; Nicole Fögeri intervjuu)

Komisjon lahendab vaid juhtumeid, millel on tugev seos Austria teadusega ning mis jääb teaduseetika piiresse. Kodukorra kohaselt ei käsitle komisjon näiteks kiusamise ja ahistamisega seotud kaebusi. Samuti võib komisjon keelduda juhtumi käsitlemisest, kui sama juhtumit menetleb mõni teine asutus või kui kaebuse aluseks olevast tegevusest on mööda enam kui 10 aastat. Ajaline piirang ei ole siiski range ning näiteks plagiaadijuhtumite korral vaadatakse ka vanemaid juhtumeid. (Nicole Fögeri intervjuu)

ÖAWI arutab väljast poolt teadust tulnud kaebuseid, kui kaebuse sisuks on tõsine rikkumine. Kui kaebaja ei ole ise juhtumiga otseselt seotud, siis teavitatakse teda vaid menetluse alustamisest, kuid tulemustest teda ei teavitata. Väljast poolt teadusasutusi tulevad kaebused ei ole kuigi sagedased.

ÖAWI võimaldab kaebusi esitada ka anonüümselt, kuid seda juhtub väga harva. Peamine väljakutse on sel juhul olnud ebapiisav teave: kaebus ei ole piisavalt konkreetne ja samas ei ole võimalik küsida kaebajalt täiendavat teavet. (Nicole Fögeri intervjuu)

ÖAWI avaldab iga-aastaselt kokkuvõtva raporti aasta jooksul arutatud juhtumitest. 2018. aasta [raporti](#) kohaselt lahendas komisjon 2018. aastal 22 juhtumit. Kokku on ÖAWI vahemikus 2009-2018 lahendanud 152 juhtumit. Lisaks sisaldavad raportid anonüümseid lühikokkuvõtteid arutatud juhtumitest.

ÖAWI ja teadusasutuste koostöö

Austrias on võimalik igal teadlasel valida, kas ta teavitab võimalikust väärkäitumisest enda teadusasutust või ÖAWId. Siiski on mitmed väiksemad teadusasutused tunnistanud, et keeruliste juhtumite menetlemiseks ei ole neil piisavalt ressursse. Paljud teadusasutused edastavad oma juhtumid ÖAWI-le menetlemiseks. Isikul on õigus pöörduda ÖAWI poole ka juhul, kui ta ei ole rahul oma teadusasutuse lahendusega. Sel juhul vaatab ÖAWI komisjon juhtumi läbi ja edastab oma hinnangud ja seisukohad teadusasutusel. Oma teadusasutuse lahenduse vaidlustamist esineb siiski pigem harva. (Nicole Fögeri intervjuu)

Teadusasutustel on üldiselt kohustus teavitada ÖAWId tõsistest väärkäitumise juhtumitest oma asutustes. Mitmed asutused on ÖAWId teavitanud, kuid samas on kahtlusi, et mõned ÖAWI liikmed ei anna oma väärkäitumise juhtumitest teada. Varasemalt on erimeelsusi tekitanud küsimus, milline on tõsine väärkäitumine. ÖAWI visioon on, et iga teadusasutus võiks avaldada anonüümse aastaraporti oma väärkäitumise juhtumitest. Sellist lahendust on propageerinud ka riikliku teaduse rahastamisega tegelev Austria Teaduse Fond. (Nicole Fögeri intervjuu)

Väärkäitumise menetlemine teadusasutustes

Mitmetel Austria ülikoolidel on oma institutsionaalsed protseduurid ja juhised väärkäitumise juhtumite menetlemiseks. Kõik teadusasutused arvestavad ÖAWI juhendiga. Samas suurematel ülikoolidel on koostatud oma juhendid või head tavad, samas kui väiksemad ülikoolid ja teadusasutused kasutavad vaid ÖAWI juhendit. Seni ei ole ette tulnud olukorda, et ÖAWI ja teadusasutuse juhendid oleks omavahel konfliktis ning selline olukord on ka vähe tõenäoline, kuna üldjuhul teadusasutused arvestavad ÖAWI juhendiga. Siiski on ÖAWI sellist potentsiaalset olukorda arutanud ja leidnud, et sel juhul tuleb eelistada teadusasutuse juhendit. (Nicole Fögeri intervjuu)

Teadusasutuste lähenemised väärkäitumisele on mitmekülgsed ning kasutatavad meetmed sõltuvad konkreetsest teadusasutustest. Paljudel teadusasutustel on olemas eraldi protseduur väärkäitumise menetlemiseks, kuid mitte kõigil. Samuti on mõnedes teadusasutustes ombudsman, kes tegeleb teadustööga seotud küsimustes nõustamise ja probleemide korral lepitamisega. Suurel osal teadusasutustest on olemas oma komitee väärkäitumise juhtumite lahendamiseks. Tulevikus peaks siiski kõigil teadusasutustel taoline komitee tekkima. (Nicole Fögeri intervjuu)

Analüüs ja monitoorimine

Teadussüsteemi monitoorimine ei ole selgelt määratletud ühe asutuse ülesandena. Selle asemel on igal olulisel teadussüsteemi osaliselt üldjuhul tavaks avaldada oma tegevuse kohta iga-aastaseid ülevaatlikke raporteid. ÖAWI avaldab [aastaraporteid](#) oma tegevuse osas ning menetletud kaebuste

osas. Sarnaseid raporteid eeldatakse lähitulevikus ka teadusasutustelt, kuid ei ole selge, kes ja kuivõrd nende põhjal Austria teaduse kohta analüüse koostab.

Austria Teaduse Nõukogu [avaldab](#) analüütilisi seisukohti ja soovitusi. Austria Teadusuuringute ja Tehnoloogia Arengu Nõukogu [avaldab](#) raporteid oma tegevuse kohta ning analüütilisi ülevaateid ja soovitusi Austria teaduse osas. Austria Bioetika Komisjon avaldab analüütilisi [seisukohti](#) eri teemadel. Geenitehnoloogia Komisjon avaldab geenitehnoloogia ja GMOde ohutusega seotud [teavet](#) ning annab välja ja uuendab [geenitehnoloogia raamatut](#), mis käsitleb küll eelkõige rahvusvahelist kogemust. Loomkatsete osas avaldatakse iga-aastaselt üldine [statistika](#) ja taotluste [mitte-tehniline kokkuvõte](#).

Lisa 5. Leedu

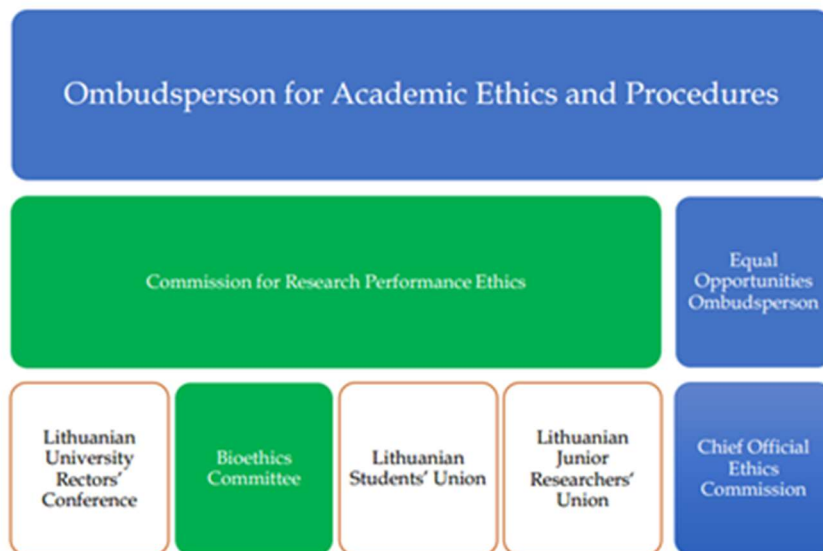
Süsteem ja regulatsioon

Teaduseetika süsteemi erinevad ülesanded on Leedus jaotunud eri asutuste vahel. Peamised reguleerijad on riiklikud asutused, kelle haldusalasse jäävad ja kes menetlevad kõrghariduse ja teadusega seotud eri aspekte.

Biomeditsiiniliste uuringute eest vastutab **Leedu Bioetika Komitee**. Biomeditsiinilised uuringud vajavad Leedus eetikakomitee kooskõlastust ning see on täpsemalt reguleeritud eraldi [biomeditsiiniliste uuringute eetika seadusega](#).

2015. aastal loodi teaduse ja kõrghariduse [seaduse](#) alusel **Akadeemilise Eetika ja Protseduuride Ombudsmani Amet** (Office of Ombudsperson for Academic Ethics and Procedures). Ombudsmani Amet on vastutav kogu akadeemilise eetika eest, mis katab lisaks teadustööle ka õppimist ja töötamist kõrgkoolis. Ombudsmani pädevuses on läbi vaadata ka ülikoolide töötajate ja tudengite protseduurilisi kaebusi.

Leedu Ülikoolide Rektorate Konverents (Lithuanian University Rectors' Conference) tegeleb teatud määral akadeemilise eetikaga. Nende initsiatiivil pandi kokku tööühm, kelle ülesandeks oli koostada publitseerimiseetika alane [juhend](#). Selle juhendi rakendamine on iga teadusasutuse enda otsustada. Akadeemilise eetika ombudsmani amet kavatses tuleval aastal läbi viia küsitluse, et teada saada, kuivõrd on teadusasutused selle juhendi rakendamisega tegelema.

Leedu Üliõpilaste Esindus (Lithuanian Students' Union) on aktiivne akadeemilise eetika teemadel ning koostab iga-aastaselt akadeemiline eetika indeksi.

Leedu Noorte Teadlaste Ühendus (Lithuanian Society of Young Researchers) on tegelema teaduseetika teemadega.

Kõrgem Ametniku Eetika Komisjon (Chief Official Ethics Commission) on eraldi [amet](#), mis tegeleb eelkõige huvide konfliktide teemaga avalike teenistujate seas ning muude ametniku eetika küsimustega. Komisjon käsitleb kaebusi ka avalike ülikoolide ja teadusasutuse juhtide osas, kes on käsitletavad avalike teenistujatena. Muid teadlaste huvide konfliktide juhtumeid käsitleb Akadeemilise Eetika ja Protseduuride Ombudsmani Amet.

Võrdsete Võimaluste Ombudsman (Equal Opportunities Ombudsperson) on sõltumatu riigiasutus, mis teostab järelevalvet võrdse kohtlemise seaduse üle ja tegeleb diskrimineerimise juhtumite menetlemisega. Akadeemilise eetika ombudsman ei tegele diskrimineerimisega, kuna see ei ole nende pädevuses.

Leedu Teadusagentuur (The Research Council of Lithuania) on peamine teadusprojektide rahastaja, mis hindab eetilisi aspekte enda rahastatavates projektides ja menetleb neis ka rikkumisi. Agentuuri struktuuris asub eraldi eetika komitee, mis tegeleb rahastatavate projektide hindamise ja rikkumiste menetlemisega. Siiski on agentuuril võimalik paluda abi ombudsmani ametilt ning lasta neil rikkumisi menetleda. Intervjuu põhjal jääb üldjuhul rikkumiste menetlemine ombudsmani ametile ning Leedu Teadusagentuur täidab ise pigem monitoorivat rolli. Kui teadusagentuur või ombudsmani amet tuvastab rikkumise, võib agentuur seada head tava rikkunud teadlasele viieaastase taotluste esitamise keelu.

Leedu Teaduste Akadeemia (The Lithuanian Academy of Sciences) üheks ülesandeks on hoolt kanda teaduseetika ja akadeemilise vabaduse eest. Akadeemia on vastu võtnud [teadlase eetikakoodeksi](#).

Load ja kooskõlastused

Leedus on seaduslikult nõutud kooskõlastus kõigile biomeditsiinilistele uuringutele ning loomkatsetele. Teistes valdkondades ei ole projektide eetiline läbivaatamine (*ethical review*) nõutud.

Meditiinilised inimuuringud

Leedu Bioetika Komitee on riiklik institutsioon, mis on tervise ministri haldusalas. Komitee töö põhineb [biomeditsiiniliste uuringute eetika seadusel](#). Komitee loodi 1995. aastal. Komitee peamiseks ülesandeks on kooskõlastuste andmine biomeditsiinilistele uuringutele. Leedu seaduses antav ametlik ingliskeelne definitsioon on: "Biomedical research means verification of hypotheses of biomedical sciences by means of methods of scientific research pursuing the aim of developing scientific knowledge about human health, diseases, diagnosis, medical treatment or prevention thereof."

Leedu Bioetika Komitee alla kuulub biomeditsiiniliste uuringute **ekspertühm**, kes arutab kõiki komiteele esitatud taotlusi. Ekspertühm koosneb üheksast liikmest: tervishoiu alased ühingud nimetavad viis biomeditsiini valdkonna teadlast ning meditsiiniõigust ja -eetikat õpetavad ülikoolid nimetavad neli humanitaar- ja sotsiaalvaldkonna teadlast. Ametiaeg on neli aastat ja isik võib olla ekspertühma liige kuni kaks ametiaega järjest.

Leedu Bioetika Komitee nõukogu koosneb 17 liikmest. Nõukogu annab nõu bioetilisest küsimustest, kui luuakse uusi seadusi või muid normdokumente. Lisaks on Leedu Bioetika Komiteel oma administratiivtöötajad.

Leedu Bioetika Komitee annab kooskõlastusi biomeditsiinilistele uuringutele. Kliiniliste ravimiuuringute puhul on vastutus jagunenud Leedu Bioetika Komitee ja Leedu raviameti vahel: komiteelt on nõutud soosiv hinnang (*favourable opinion*) ning raviamet annab uuringuteks kooskõlastuse (*approval*). Soosiva hinnangu saamiseks on vajalik ka vastava regionaalse eetikakomitee hinnang, kus uuringuid läbi viiakse. Komitee annab loa (*authorisation*) juhtudel, kui Leedus asuv biopank soovib oma proove või terviseandmeid kolmandatele isikutele edastada. Leedu Bioetika Komitee võib vastavalt seadusele kas peatada või tühistada enda antud kooskõlastuse. Kõiki komitee otsuseid saab vaidlustada kohtus.

Lisaks toetab Leedu Bioetika Komitee kahe regionaalse eetikakomitee tööd ja teostab järelevalvet kõigi tervishoiuasutuste üle.

Leedu Bioetika Komiteed rahastab riik. Komiteelt kooskõlastuse saamiseks on vajalik tasuda riigilõiv, mis sõltub antavast kooskõlastusest ja jääb vahemikku [525](#) kuni [980](#) eurot.

Regionaalsed eetikakomiteed

Leedus on kaks regionaalset eetikakomiteed: [Kaunase Regionaalne Biomeditsiiniliste Uuringute Eetikakomitee](#), mis asub Leedu Terviseteaduste Ülikoolis, ja [Vilniuse Regionaalne Biomeditsiiniliste Uuringute Eetikakomitee](#), mis asub Vilniuse Ülikooli meditsiini teaduskonnas. Vastavalt [tervise ministri käskkirjale](#) on Leedu maakonnad jaotatud kahe regionaalse komitee vahel. Regionaalsed eetikakomiteed on loodud seaduse alusel ja nende tegevust rahastab tervise ministeerium.

Lähtuvalt seadusest koosneb regionaalne komitee üheksast liikmest: ülikool määrab kaks meditsiinivaldkonna teadlast ja kaks sotsiaal- või humanitaarvaldkonna teadlast; tervise minister määrab kolm tervishoiuga tegelevat liiget ja ühe sotsiaal- või humanitaarvaldkonna teadlase ning ühe liikme määrab patsientide ühendus. Liikmesus kestab neli aastat ning isik võib olla komitee liige kuni kaks ametiaega järjest.

Regionaalse komitee kooskõlastus on piisav, kui uuringud viiakse läbi komiteele määratud piirkonnas. Kui uuringud toimuvad mitmes piirkonnas, on vajalik Leedu Bioetika Komitee kooskõlastus. Regionaalne eetikakomitee võib enda antud kooskõlastuse vastavalt seadusele kas peatada või tühistada, kui ta tuvastab olulisi rikkumisi kooskõlastuse saanud uuringutes. Regionaalse eetikakomitee otsuseid saab vaidlustada Leedu Bioetika Komitees.

Geeniuringud

Leedus on GMOde kasutamine reguleeritud geneetiliselt muundatud organismide [seadusega](#) ning see asub kolme ministeeriumi haldusalas. Keskkonnaministeerium annab loa GMOde kasutamiseks suletud süsteemis. Ministeerium on avaldanud oma kodulehel [ülevaate](#) väljastatud lubadest. Sisulise hinnangu taotlustele annab keskkonnaministeeriumi juures asuv teadlastest koosnev GMO [ekspertkomitee](#).

Mitte-meditsiinilised inimuuringud

Leedus ei ole mitte-meditsiiniliste inimuuringute puhul eetikakomitee kooskõlastus kohustuslik. Leedu Bioetika Komiteel on koostamisel juhised mitte-meditsiinilisteks uuringuteks (Čekanauskaitė 2019: 14). Selle täpne roll Leedu teaduse reguleerimisel ei ole selge, kuna seni on Bioetika Komitee tegelenud

vaid meditsiiniliste uuringutega ning kõigi teiste valdkondadega on tegelenud akadeemilise eetika ombudsman.

Loomkatsed

Loomkatsete osas on vajalik toidu- ja veterinaarteenistuse luba. Loa andmist hindab Leedu katseloomade kasutamise komisjon. Komisjoni tööd reguleerib eraldi [seadus](#). Lisaks kehtib Leedus loomade hooldamise, hoidmise ja kasutamise [seadus](#), mis omakorda tugineb Euroopa Liidu direktiivil 2010/63/EL.

Andmekaitse

Leedu [isikuandmete kaitse seaduses](#) ei ole eraldi käsitletud teadusuuringute eesmärgil isikuandmete töötlemist. Ainsa töötlemise erialusena on käsitletud väljendusvabadust. Hetkel tegeletakse isikuandmete küsimusega teadusasutuste tasandil järelevalveasutuse pöördumiste puhul. Samuti peaks asutustel olema oma sisemised juhised ja põhimõtted. Riiklikul tasandil on kavas välja töötada juhised järgmiste aastate jooksul.

Rikkumiste menetlemine

Akadeemilise eetika ja protseduuride ombudsmani amet

Leedus on [teaduse ja kõrghariduse seaduse](#) alusel loodud [Akadeemilise Eetika ja Protseduuride Ombudsmani Amet](#). Ombudsmani ameti loomise üheks põhjuseks olid varasemad erimeelsused akadeemilist laadi rikkumiste osas ning üheks küsimuseks oli, kes peaks seda laadi vaidluse lahendama, kuna kohtud üldjuhul ei lahendanud akadeemilise väärkäitumise juhtumeid (intervjuu Loreta Taugienéga). Seega esmane initsiatiiv tuli teadusasutustelt, kes soovisid, et selliseid probleeme lahendaks keskne ja sõltumatu asutus. Samuti ei olnud teadusasutustel endil piisavalt ressursse ja soovisid, et vastav asutus oleks riigi rahastatud.

Esimene ombudsman määrati 2013. aastal ning alates 2019. aastast on ametis teine ombudsman. Aastal 2018 valiti ametisse uut ombudsmani ja ametis esines pea aastane paus, kus uut ombudsmani ei õnnestunud ametisse valida ning eelmine ombudsman oli ametist lahkunud. Aastane viivitus tulenes peamiselt valimisprotseduuri keerukusest, kus esimeses astmes oli igal ombudsmani kandidaadil vajalik kõigi Leedu Teadusagentuuri ekspertrühma liikmete heakskiitu. Sellele järgnes kandidaatide kuulamine Leedu seimis ja seimi fraktsioonides.

Ombudsmani ameti töö aluseks on Leedu seimi kinnitatud [statuut](#). Ameti ülesandeks on muuseas jälgida, et Leedu ülikoolide ja teadusasutuste tegevus oleks kooskõlas akadeemilise eetikaga ning menetleda akadeemilise eetika alaseid ja protseduurilisi rikkumisi. Ombudsman menetleb seega kõiki kaebusi, mis puudutavad õppimist. Aastas lahendab amet umbes 30 kaebust, kuigi see number on viimastel aastatel vähehaaval tõusnud (intervjuu Loreta Taugienéga).

Ombudsmani otsuseid saab apelleerida kohtus. Varasemalt on teada juhtumeid, kus Leedu kohtud on tühistanud ombudsman otsuseid. [2016. aasta raportis](#) on ombudsmani amet sellele probleemile tähelepanu juhtinud ja järeldanud, et kohtud ei erista akadeemilise eetika norme ja õigusnorme ning eeldavad, et ombudsman põhistaks oma otsused õigusnormidel, kuigi ombudsmani ülesandeks on menetleda juhtumeid lähtuvalt akadeemilisest eetikast.

Ombudsmani ametil on esinenud muidki probleeme. Samas 2016. aasta raportis mainitakse ka erimeelsusi seoses sellega, kuidas ombudsman ise riigiametnikuna peaks oma otsustes lähtuma haldusmenetluse seadusest, mis ei käsitle otseselt akadeemilise eetika põhimõtete alase hinnangu andmist. Samuti on raportis esitatud statistika, mille kohaselt 8 juhul 19st ei täitnud teadusasutus ombudsmani soovitusi, ei täitnud neid õigeaegselt või ei teavitanud ombudsmani ametit soovitude täitmisest. Alates 2017. aastast on aga ülikoolidel ja teistel teadusasutustel lähtuvalt teaduse ja kõrghariduse seadusest kohustus vastata ombudsmani ametile 30 päeva jooksul.

Ombudsmani amet võtab vastu kaebusi ja võib iseseisvalt alustada menetlusi. Kaebuste menetlemine toimub ameti siseste eeskirjade ja juhiste järgi, mis ei ole suures osas avalikud. Avalikud on aga ombudsmani ameti [soovitused](#), mida järgivad nii Leedu Teadusagentuuri eetikakomitee kui ka kõik Leedu teadusasutused. Samas on ametil plaanis neid soovitusi lähiajal uuendada ning selleks on kokku kutsutud eraldi ekspertidest tööühm (intervjuu Loreta Taugienéga). Ombudsmani amet koostab lisaks teadlastele erinevaid juhiseid spetsiifilisematel teemadel, näiteks kuidas ära tunda ja hoiduda võlts teaduskonverentsidest (intervjuu Loreta Taugienéga).

Kaebuste menetlemine algab ombudsmanist endast, kes suunab selle edasi sobivale ameti töötajale, kes koostab juhtumi osas põhjalikuma kokkuvõtte koos soovitusena, kas ja kuidas seda menetleda. Seda valikut mõjutab ka näiteks töötaja võimalik seotud juhtumiga. Sel juhul otsustab ombudsman juhtumi anda töötajale, kel ei ole juhtumiga seoses isiklike seoseid. Ühel juhul, kui ombudsmanil endal oli huvide konflikt, palus ombudsman ametliku pöördumisega parlamendi spiikrile, et tema juhtumi lahendamiseks ajutine ombudsman (intervjuu Loreta Taugienéga). Pärast esmast kokkuvõtet arutatakse töötaja ja ombudsman ühiselt, kas ja kuidas juhtumit menetleda. Lõpliku otsuse teeb ombudsman ise. Ombudsmani otsused ei ole õiguslikult siduvad ning ombudsmanil ei ole õigust määrata sanktsioone. Sanktsioone saavad määrata vaid teadusasutused oma töötajatele.

Ametil on õigus algatada ise menetlusi ning võtab vastu ka anonüümseid kaebusi, kuigi anonüümsete pöördumised ei ole kuigi sagedased (intervjuu Loreta Taugienéga). On esinenud ka olukordi, kus on põhjust arvata, et kaebuseid esitatakse halvasti usus konkureerivate teadlaste vastu, kuigi ombudsmani ametil ei ole võimalik motiveerida tõestada (intervjuu Loreta Taugienéga). Samas ei saa amet loobuda sellistest kaebustest, kuna seaduse järgi on neil kohustus menetleda kõiki laekunud kaebusi.

Perioodil 2013-2016 on ombudsmani amet teinud 135 otsust, millest 7% puudutasid teaduslikku väärkäitumist (intervjuu Loreta Taugienéga). Suurem osa ombudsmanile laekuvatest kaebustest puudutavad protseduurilisi rikkumisi, näiteks tudengid vaidlustavad oma lõputöö hinde, kui nad ei ole rahul ülikooli otsusega või hinde apelleerimise aeg on möödas. Sellisel juhul tuleb küll tudengil näiteks tõestada, et tal ei ole võimalik oma hinde otsust ülikoolis vaidlustada. Loreta Taugiené ütles intervjuus, et protseduurilised kaebused võiksid olla pigem teadusasutuste endi lahendada ja see ei peaks olema ombudsmani ameti ülesanne.

Ameti koosseis

Ombudsmani ameti töötavad riigiametnikud ning lepingulised töötajad, kellest mõned on ka tudengid. Töötajatele ei kehti ametiaja osas piiranguid, kuigi uus ombudsman on paar töötajat välja vahetanud ja kavatab 2020. aastal ameti koosseisu suurendada kahe töötaja võrra (intervjuu Loreta Taugienéga).

2020. aastaks on ombudsmani ameti aastane eelarve 280 000 €, millest 167 000 € kulub töötajate palkadele (intervjuu Loreta Taugienéga). Võrreldes varasemate aastatega on eelarve kasvanud. Ametit rahastatakse otse riigieelarvest: ombudsmanil on õigus teha soovitusi eelarve osas, kuid määratud summa otsustavad parlament ja rahandusministeerium.

Ombudsmani valimine

Ombudsmani valimise eest vastutab Leedu Teadusagentuur ning valimisprotseduur on kirjeldatud teadusagentuuri [protseduurireeglites](#). Valimisprotseduur on mitmeastmeline. Esmalt kuulutatakse välja konkurss ametikoha täitmiseks. Kandidaate võivad esitada kõik teadusasutused ja kõrgkoolid, samuti võib teadlane ise end kandidaadiks esitada. Kõik avaldused vaatab läbi eraldi valimiskogu, mille paneb kogu Leedu Teadusagentuur. Valimiskogu ülesandeks on valida välja kuni kolm kandidaati, kes esitatakse ombudsmani ametikohale. Otsus peab olema ühehääline. Seejärel teeb kolme kandidaadi seast valiku Leedu Teadusagentuuri juhatuse, nõukogu ja ekspertkomiteede liikmed. Kandidaat peab saama vähemalt 2/3 häältest, et ta osutuks valituks. Kui esimeses voorus ei saa ükski kandidaat vajalikke hääli, tehakse uus hääletusvoor kahe enim hääli saanud kandidaadi vahel. Kui ka teises voorus kandidaati ei valita, algab kogu valimisprotseduur algusest peale. Seejärel esitatakse kandidaate Leedu seimile, kes pärast kandidaadiga vestlemist kinnitab ta lõplikult ombudsmani ametikohale. Ametiaeg on viis aastat ja isik võib olla ametis kuni kaks ametiaega järjest.

Ombudsmani valimise protseduuri keerukus oli üheks põhjuseks, miks 2018. aastal Leedus ombudsmani ametikoht oli ajutiselt täitmata. Kuna esimese kolme kandidaadi kinnitamine peab olema ühehääline, oli kandidaatide leidmine raske, kui kõik valimiskogu liikmed kandidaate ei pooldanud.

Leedu Teadusagentuuri eetikakomitee

Leedu Teadusagentuuril on oma 9-liikmeline eetikakomitee. Komitee töö on kirjeldatud eraldi [protseduurireeglites](#) ning komitee kasutab oma hinnangute alusena ombudsmani [soovitusi](#) ning komitee enda [põhimõtteid](#). Komitee ülesandeks on teadusagentuuri nõustamine eetilistes küsimustes ning anda hinnanguid pöördumiste osas, mis on tehtud seoses agentuuri tööga. Samuti vaatab komitee üle ombudsmani ameti tehtud otsused ja hindab nende vastavust teaduseetika põhimõtetega.

Komitee poole saavad pöörduda vaid teadusagentuuri tööga seotud isikud ja eksperdid. Seega komitee ise ei menetle otseselt kaebusi, kuigi annab soovitusi teadusagentuuri tööga seotud eetiliste küsimuste osas. Kuigi algselt oli komitee eesmärgiks juhtumite lahendamine, suunab teadusagentuur alates ombudsmani ameti loomisest otsesed rikkumised ombudsmani ametile ning piirdub ise pigem otsustega tutvumisega ehk et vaatab ombudsmani otsused üle ja kujundab nende osas lõpphinnangu (intervjuu Loreta Taugienéga). Kuni 2019. aastani oli tavaks kõigi teadlaste nimed avaldada, kelle osas leidis amet, et teadlane on akadeemilise eetika nõudeid rikkunud. Sel juhul moodustas teadusagentuur nende nimede põhjal n-õ musta nimekirja, kelle taotlustele viis aastat rahastust ei antud (intervjuu Loreta Taugienéga). Praegu on üheks arutluskohaks olnud, kas vähendada 5 aasta piirang 3 aasta peale, kuna 5 aastat võib mõjuda väga negatiivselt teadlase karjäärile (intervjuu Loreta Taugienéga). Praeguseks ei ole aga enam teadlaste nimed avalikud ning ei ole teada, kuidas teadusagentuur musta nimekirjaga edasi toimetab (intervjuu Loreta Taugienéga). Praegune ombudsman ei soovi kõiki nimesid avaldada, kuid on valmis konkreetse päringu osas vastama, kas teadlase osas on negatiivne otsus või mitte (intervjuu Loreta Taugienéga).

Institutsionaalne tasand

2015. aastal võttis akadeemilise eetika ombudsmani amet vastu soovitusel, mis sisaldab juhiseid akadeemilise eetika koodeksite ja komiteede loomiseks teadusasutustes. Praeguseks on kõigil avalikel teadusasutustel oma akadeemilise eetika komitee (intervjuu Loreta Taugienéga). Soovitusel katavad kõiki akadeemilise elu tahke: õppimist, õpetamist, töötamist ja teadust. Ombudsmani amet on valmis tegema koostööd teadusasutustega, kui asutused ise seda soovivad, ning mõnel juhul on ülikoolid ka kutsunud ombudsmani akadeemilise eetika teemadel arutama.

Üldiselt on keeruline hinnata teadusasutuste komiteede töö kvaliteeti. Intervjuu põhjal on enamasti komitee töös osalemine tasustamata lisaülesanne muudele kohustustele lisaks: liikmed määratakse juhtkonna otsusega. Varasemalt on olnud ka üksik juhtum, kus ombudsmani amet kritiseeris teadusasutuse vastavat komiteed, mis isegi ei uurinud plagiaadi süüdistust. Ombudsmani ametil on soov komiteede liikmeid koolitada, kuid praegusel juhul ei ole neil selleks vajalikku rahastust (intervjuu Loreta Taugienéga).

Juhul kui teadusasutustel on oma protseduurid akadeemilise eetikaga seotud juhtumite lahendamiseks, saab isik ise otsustada, kas pöörduda institutsiooni või otse ombudsmani ameti poole (intervjuu Loreta Taugienéga).

Teadusasutustel on kohustus vastata kõigile ombudsmani ameti pöördumistele ja anda vajalikku infot. Juhul, kui teadusasutused infot ei anna, on ametil õigus nõuda seda infot kohtu kaudu, kuigi see on erandlik (intervjuu Loreta Taugienéga). Varasemalt on olnud probleeme ligipääsupiirangutega lõputöödega, mille puhul on ligipääs piiratud 99 aastaks – sellisel juhul ei ole ombudsmani ametil õigust tutvuda lõputööde sisuga. Viiest taolisest juhtumist on kolmel juhul olnud tudeng ise valmis oma lõputööd ametiga jagama (intervjuu Loreta Taugienéga).

Sanktsioonid

Sanktsioonide määramise õigus on vaid teadusasutustel, kes on teadlase tööandja. Üldiselt on sanktsioonid seaduslikult määratletud: hoiatus, tõsine hoiatus ning töösuhte lõpetamine. Riiklik ombudsmani amet võib küll anda soovitusi teadusasutusele, kuid nende täitmine ei ole kohustuslik. Mõnedel juhtudel ülikoolid sanktsioneerivad töötajat, kui ombudsmani ameti otsus viitab töötaja tõsisele rikkumisele. Mõnedel juhtudel ei ole aga ülikoolid midagi teinud või on töötaja isegi ametikõrgendust saanud. Üks viis sanktsioneerimiseks on olnud töösuhte mittepikendamine (intervjuu Loreta Taugienéga). Sellegipoolest on ombudsmani otsuseid vaidlustatud kohtus ning mitmel korral on kohus ombudsmani otsuse tühistanud.

Analüüs ja monitoorimine

Eetilise süsteemi analüüsimine ei ole otseselt ühegi ameti ülesanne. See-eest on igal asutusel kohustus kord aastas koostada oma tegevusest raport: seda teevad näiteks nii [ombudsmani amet](#) kui ka [Leedu Teadusagentuur](#). Ombudsmani ameti raport käsitleb üldist kaebuste statistikat ja ameti töös esinevaid probleeme. Samuti viib ombudsmani amet läbi küsitlusi teadusasutustes ja teadlaste seas, et saada parem ülevaade Leedu teaduses toimuvast, kuid need ei ole süsteemsed ning küsitluse sisuks olevad teemad muutuvad.

